

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
кафедра психології

ПСИХОЛОГІЯ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальність 012 дошкільна освіта;
спеціальність 013 початкова освіта
спеціальності 014 середня освіта: мова і література (англійська),
спеціальності 014 середня освіта: біологія та здоров'я людини,
спеціальності 014 середня освіта: географія

заочна форма навчання

УДК 159.9
П 86

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (Протокол № 3 від 28 вересня 2020 р.)

Укладачі:

Ніколаєнко Сергій Олександрович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Пухно Світлана Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Рецензенти:

Лозова Ольга Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Київського університету імені Бориса Грінченка

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор кафедри психології Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Улунова Ганна Євгеніївна – доктор психологічних наук, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету.

Психологія. Навчально-методичний посібник / для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності: 012 дошкільна освіта; спеціальності 013 початкова освіта; спеціальності 014 середня освіта: мова і література (англійська), спеціальності 014 середня освіта: біологія та здоров'я людини, спеціальності 014 середня освіта: географія (заочна форма навчання) / укладачі: С. О. Ніколаєнко, С. В. Пухно. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми : вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. – 200 с.

ISBN 978-966-698-299-8

Навчально-методичний посібник містить робочу програму навчальної дисципліни «Психологія» (розглянута і схвалена на засіданні кафедри психології (Протокол № 1 від «29» серпня 2019 р.) та погоджена науково-методичною комісією Навчально-наукового інституту педагогіки і психології «29» серпня 2019 р.), короткий зміст лекцій, плани, завдання та методичні вказівки практичних занять, завдання та методичні вказівки до самостійної роботи, питання для підсумкового контролю. Посібник призначений для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальність 012 дошкільна освіта; спеціальність 013 початкова освіта; спеціальності 014 середня освіта: мова і література (англійська); спеціальності 014 середня освіта: біологія та здоров'я людини; спеціальності 014 середня освіта: географія (заочна форма навчання).

ISBN 978-966-698-299-8

Розробники програми навчальної дисципліни «Психологія»:

Тарасова Т. Б., к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології,

Бедлінський О. І., к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології.

ЗМІСТ

Розділ I. Основні положення дисципліни «Психологія»	4
1.1. Мета вивчення навчальної дисципліни	4
1.2. Результати навчання за дисципліною	4
1.3. Критерії оцінювання та засоби діагностики результатів навчання	6
Розділ II. Програма навчальної дисципліни «Психологія»	8
2.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни. Вступ до психології	8
2.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни	14
Розділ III. Матеріали до лекційного курсу з дисципліни «Психологія» ..	18
3.1. Методичні рекомендації до лекційних занять	18
3.2. Лекційні заняття з дисципліни «Психологія»	18
Розділ IV. Зміст та завдання практичних занять з дисципліни «Психологія».....	79
4.1. Методичні рекомендації до практичних занять	79
4.2. Практичні заняття з дисципліни «Психологія»	81
Розділ V. Зміст та завдання самостійної роботи з дисципліни «Психологія».....	105
5.1. Методичні рекомендації до самостійної роботи з дисципліни «Психологія»	105
5.2. Основні форми організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Психологія»	106
5.3. Зміст самостійної роботи з навчальної дисципліни «Психологія»	109
5.4. Виконання завдань письмових самостійних робіт з навчальної дисципліни «Психологія»	124
5.4.1. Робота з таблицею «Основні історичні етапи становлення вітчизняної психології»	124
5.4.2. Робота з таблицею «Вікова періодизація психічного розвитку особистості»	126
5.4.3. Письмові самостійні роботи з навчальної дисципліни «Психологія» за розділом 3. «Психологія груп та особистості в групі» та за розділом 4. «Пізнавальна діяльність людини»	127
5.5. Питання до підсумкового контролю з дисципліни «Психологія»	136
Рекомендовані джерела інформації	140
Перелік практикумів з психології та збірок психологічних методик	143
Додатки. Психологічний практикум з дисципліни «Психологія»	146

РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

1.1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Психологія» є: на основі засвоєння теоретичних і прикладних практико-орієнтованих понять основних галузей сучасної психології стимулювати розвиток у майбутніх педагогів початкових умінь використання цих знань для оптимального вирішення різноманітних професійних і особистісних проблем; формувати у студентів стійкі переконання у значущості та цінності особистості інших людей і своєї власної; виховувати прагнення до самопізнання та самовдосконалення.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Психологія» є

1. Засвоєння студентами бази наукових знань про:
 - закономірності психічної діяльності людини;
 - соціальну природу і прояви особистості та про групи як суб'єкт діяльності і соціальних відносин;
 - сутність, закономірності та етапи психічного розвитку людини;
2. Формування у студентів переконання у тому, що психологічні знання – основний науковий фундамент педагогічної діяльності, який забезпечує її творчий характер.
3. Розвиток психологічного мислення майбутніх педагогів, яке передбачає самостійне творче вирішення психолого-педагогічних задач.
4. Активізація неформального інтересу в студентів до духовного світу людини, розвиток поваги до проявів психічної діяльності інших людей.
5. Розвиток у студентів здатності до самоаналізу, адекватної самооцінки, усвідомлення себе як особистості та потреби у саморозвитку та самовдосконаленні.
6. Формування у студентів інтересу, поваги та любові до дітей, як необхідної умови їхньої майбутньої професії.

Передумови для вивчення дисципліни

Передумовою успішного вивчення студентами навчальної дисципліни «Психологія» є достатній рівень підготовленості з дисциплін освітніх галузей «Природознавство», «Суспільствознавство» та «Мови і література» з навчальних планів закладів середньої освіти.

1.2. Результати навчання за дисципліною

Формулювання результатів навчання для обов'язкових дисциплін має базуватися на результатах навчання, визначених відповідною освітньою програмою (програмних результатах навчання) та деталізувати їх. Формулювання результатів навчання мають зазначати рівень їх сформованості, наприклад, через його достатність для вирішення певного класу завдань професійної діяльності та/або подальшого навчання за освітньою програмою.

Програмні результати навчання визначені ОПП	
ПРЗ	<p>Знає теоретичні основи процесів навчання, виховання і розвитку особистості учнів закладів загальної середньої освіти.</p> <p>Зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основні психологічні теорії, які розкривають закономірності психічного розвитку; – основні психологічні особливості вікових періодів життя людини, що зумовлюють сукупність ефективних методів психолого-педагогічного впливу; – основні психологічні теорії, які розкривають психологічну сутність процесу навчання – психологічну сутність шляхів та засобів підвищення розвивального ефекту навчання та виховання. <p>Знає та розуміє основні концепції, теорії та загальну структуру психологічної науки.</p> <p>Зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основні наукові теорії, які розкривають закономірності психічного життя людини; – основні поняття психології, та основні закономірності проявів психіки; – основні методи психологічного та соціально-психологічного дослідження. – основні наукові психологічні теорії, які розкривають закономірності соціальної взаємодії та соціального розвитку особистості; – психологічну сутність та особливості різноманітних соціальних угруповань та ефективні методи керування ними, методи соціального впливу на окремі особистості.
ПРУ	<p>Уміє самостійно проводити уроки, вибирати та застосовувати продуктивні технології, методи, прийоми, форми та засоби навчання.</p> <p>Зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вміє виокремлювати, аналізувати та досліджувати вікові особливості школярів та ефективно використовувати ці відомості у навчально-виховному процесі – вміє розпізнавати та аналізувати психолого-педагогічні ситуації, які виникають у навчально-виховному процесі; – вміє моделювати психологічно правильні та ефективні засоби активізації пізнавальної діяльності учнів та їх морального розвитку.
ПРК	<p>Організовує співпрацю учнів і вихованців та ефективно працює в команді (педагогічному колективі закладу загальної середньої освіти, інших професійних об'єднаннях).</p> <p>Зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вдало вирішує різноманітні ситуації з психологічним змістом як у професійній діяльності так і у особистому житті; – володіє навичками здійснення оптимального педагогічного спілкування з учнями, їх батьками, вчителями, яке передбачає виконання вимог педагогічного такту. <p>Здатний розуміти значення культури як форми людського існування, цінувати різноманіття та мультикультурність світу і керуватися у своїй діяльності сучасними принципами толерантності, діалогу і співробітництва.</p>

	<p>Зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – виокремлює, аналізує та досліджує вчинки та особистісні якості учнів і на цій основі визначає оптимальні шляхи психолого-педагогічного впливу на них; – виокремлює, аналізує та досліджує соціально-психологічні особливості учнівських груп та ефективно використовує ці відомості у навчально-виховному процесі.
ПРА	<p>Усвідомлює соціальну значущість майбутньої професії, сформованість мотивації до здійснення професійної діяльності.</p> <p>Зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аналізує та об'єктивно оцінює власну особистість, соціальну поведінку та особливості спілкування; – постійно працює над підвищенням власного рівня психологічної компетентності; – аналізує та об'єктивно оцінює власний життєвий та педагогічний досвід.

1.3. Критерії оцінювання результатів навчання

Кількість балів	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90–100	«Відмінно» – навчальна діяльність високої якості та відповідає всім вимогам, теоретичний зміст курсу освоєно повністю, без пробілів, необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом сформовані на високому рівні, всі передбачені програмою навчання навчальні завдання виконані, якість їх виконання оцінено числом балів, близьким до максимального
82–89	«Дуже добре» – навчальна діяльність високої якості та відповідає всім основним вимогам, теоретичний зміст курсу освоєно повністю, без пробілів, необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, всі передбачені програмою навчання навчальні завдання виконані, якість виконання більшості з них оцінено числом балів, близьким до максимального
74–81	«Добре» – навчальна діяльність якісна та відповідає більшості вимог, теоретичний зміст курсу освоєно повністю, без суттєвих пробілів, деякі практичні навички роботи з освоєним матеріалом сформовані недостатньо, всі передбачені програмою навчання навчальні завдання виконані, якість виконання жодного з них не оцінено мінімальним числом балів, деякі з виконаних завдань, можливо, містять помилки
64–73	«Задовільно» – навчальна діяльність якісна та відповідає основним вимогам, теоретичний зміст курсу освоєно частково, але пробіли не носять істотного характеру, необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою навчання навчальних завдань виконано, деякі види завдань виконані з помилками
60–63	«Посередньо» – навчальна діяльність слабка та не відповідає більшості вимог, теоретичний зміст курсу освоєно частково, наявні деякі пробіли, деякі практичні навички роботи не сформовані, багато навчальних завдань, що передбачені програмою навчання, не виконані, або якість виконання деяких з них оцінено числом балів, близьким до мініимального

35–59	«Незадовільно» (з можливістю перездачі) – навчальна діяльність низької якості та не відповідає основним вимогам, теоретичний зміст курсу освоєно частково, наявні суттєві пробіли, необхідні практичні навички роботи не сформовані, більшість передбачених програмою навчання навчальних завдань не виконано, або якість їх виконання оцінено числом балів, близьким до мінімального; при додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості оволодіння навчальною дисципліною.
1–34	«Незадовільно» (без можливості перездачі) – навчальна діяльність низької якості та не відповідає вимогам, теоретичний зміст курсу не освоєно, необхідні практичні навички роботи не сформовані, всі виконані навчальні завдання містять грубі помилки, додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не призведе до будь-якого значимого підвищення якості оволодіння навчальною дисципліною

**Розподіл балів за результатами оцінювання виконання всіх видів завдань з навчальної дисципліни «Психологія»
(заочна форма навчання)**

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Засоби діагностики результатів навчання

Поточний та підсумковий контроль проводяться відповідно до вимог Положення «Про порядок оцінювання знань студентів у Європейській кредитно-трансферній системі (ЄКТС) організації освітнього процесу», затвердженого вченою Радою СумДПУ ім. А.С. Макаренка (протокол №7 від 23.02.2015). Для поточного контролю використовуються форми: опитування та виступи на практичних заняттях, активна участь в обговоренні теоретичних питань, в проведенні психодіагностичних методик, обробленні та аналізі їх результатів, у виконанні, обговоренні та оцінюванні практичних завдань, тестування за розділами, виконання завдань самостійних письмових робіт за темами розділів дисципліни. Підсумковий контроль – усний екзамен за білетами.

РОЗДІЛ II

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

2.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни.

Розділ 1. Вступ до психології.

Тема 1.1 Загальна характеристика психології.

Походження слова «психологія». Значення психологічних знань для розвитку людства і життєдіяльності людини. Психологія "життєва" та наукова. Значення психологічної складової в освітньому просторі сучасного суспільства. Значення психології для педагогічної діяльності.

Психологія як складна система наук. Галузі сучасної психології та їх стисла характеристика. Місце психології в системі наук за Є.О. Клімовим.

Становлення психології як науки. Етапи історичного розвитку психології. Основні напрямки сучасної психології.

Історія психологічної думки в Україні. Психологічні погляди філософів епохи Київської Русі. Психологія в Києво-Могилянській академії. Розвиток української психології в радянський період. Проблеми становлення сучасної української психології.

Методи психології як науки. Теоретико-методологічні основи психологічної науки. Основні етапи психологічного дослідження.

Класифікація методів за Б.Г. Ананьєвим. Стисла порівняльна характеристика основних і додаткових методів дослідження.

Значення психологічних досліджень в роботі педагога.

Тема 1.2 Предмет психології

Проблема предмету психології як науки. Матеріалістичне та ідеалістичне розуміння сутності й походження психіки. Поняття про психіку як форму відображення. Специфічні властивості психічного відображення. Основні функції психіки.

Мозок і психіка. Фізіологічні основи психічної діяльності. Будова нервової системи, головного мозку. та головного мозку людини. Теорія умовно-рефлекторного навчання І.П. Павлова. Локалізація психічних функцій та функціональна асиметрія півкуль головного мозку.

Психіка та еволюція нервової системи. О.М. Леонт'єв "Про стадії та рівні психічного відображення у тварин".

Свідомість як вищий рівень психічного відображення. Соціально-історична детермінація свідомості. Основні ознаки свідомості.

Культурно-історична концепція розвитку психіки людини Л.С. Виготського. Поняття вищих психічних функцій та їх соціальне походження. Інтеріоризація. Етапи інтеріоризації.

Поняття несвідомого. Види неусвідомлюваних психічних явищ.

Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви.

Тема 2.1 Особистість.

Визначення поняття «особистість». Проблема співвідношення біологічного та соціального в розвитку особистості. Основні періоди в історії вивчення та дослідження особистості. Теорії особистості.

Проблема активності особистості. Поняття потреби. Класифікації потреб. Проблема походження та співвідношення потреб. «Піраміда потреб» за А. Маслоу.

Поняття мотиву та мотивації. Неусвідомлювані та усвідомлювані мотиви. Поняття про спрямованість особистості.

Поняття про самосвідомість особистості. «Я-концепція» та її компоненти. Самооцінка, рівень домагань та самоповага.

Поняття про психологічний захист особистості. Механізми психологічного захисту особистості.

Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості

Поняття про емоції і почуття. Основні функції емоцій і почуттів. Фізіологічні основи емоцій.

Види емоцій: прості і складні, вроджені і набуті. Емоційні стани. Форми переживання почуттів.

Поняття про вищі почуття. Класифікація вищих почуттів.

Емоційні властивості особистості, їх прояви та формування.

Поняття про волю. Ознаки вольової поведінки. Функції волі. Фізіологічні основи волі. Роль другої сигнальної системи у формуванні вольових дій. Прості та складні довільні дії. Характеристика вольового акту.

Основні властивості волі. Класифікація вольових якостей особистості. Розвиток та виховання вольової активності людини: позитивні та негативні вольові якості.

Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості

Темперамент. Визначення темпераменту. Історія розвитку вчення про темперамент. Характеристика типів темпераменту за основними властивостями. Роль темпераменту в праці та навчанні.

Характер. Визначення характеру. Природні і соціальні передумови формування характеру. Структура характеру. Групи рис характеру. Поняття про акцентуації характеру. Формування характеру в дитячому віці. Самовиховання характеру.

Здібності. Поняття про здібності. Природні і соціальні передумови здібностей. Показники здібностей. Історія експериментального дослідження здібностей. Структура здібностей. Загальні та спеціальні здібності. Рівні розвитку здібностей. Формування та розвиток здібностей.

Тема 2.4 Діяльність та спілкування особистості.

Діяльність та активність. Поняття про діяльність. Основні відмінні риси діяльності особистості. Діяльність як фактор психічного розвитку індивіда і становлення людської особистості та індивідуальності.

Структура діяльності. Внутрішні і зовнішні компоненти діяльності. Дії та їх види. Освоєння діяльності. Сутність навичок і вмінь. Поняття про звички. Основні види діяльності та їх психологічна характеристика.

Спілкування. Визначення спілкування та його значення в житті людини. Потреба у спілкуванні як одна з найпотужніших потреб особистості. Взаємозв'язок спілкування та діяльності. Функції спілкування. Основні характеристики та види спілкування. Структура спілкування.

Обмін інформацією в процесі спілкування. Складові комунікативного акту. Вербальні та невербальні засоби комунікації.

Спілкування як взаємодія людей. Поняття соціальної ролі, види соціальних ролей. Рольове віяло" особистості та рольовий конфлікт. Поняття про транзакцію та транзактні ролі за Е. Берном.

Спілкування як розуміння людьми один одного. Поняття соціальної перцепції. Основні перцептивні механізми у спілкуванні.

Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі.

Тема 3.1 Психологія груп.

Проблема групи в соціальній психології. Поняття соціальної групи. Основні характеристики групи. Загальна класифікація груп. Поняття рівня розвитку групи. Колектив як група. Стадії та рівні розвитку колективу.

Поняття великої групи. Загальна характеристика великих соціальних груп. Класифікація великих соціальних груп.

Психологічні особливості етнічних груп. Поняття «національний характер» та «національний менталітет». Психологічні особливості українського національного характеру та менталітету.

Стихійні групи. Види стихійних груп. Психологічні механізми натовпу.

Мала група в соціальній психології. Класифікація малих груп. Психологічна структура та динамічні процеси в групі. Загальна характеристика процесів диференціації та інтеграції в малій групі. Авторитет, його сутність, походження та види. Лідерство в групах. Теорії лідерства. Типологія лідерів. Стилі керівництва та чинники, що його визначають.

Психологічні особливості роботи педагога з учнівськими групами.

Родина як мала соціальна група.

Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки

Феномен групового тиску. Поняття конформізму, його сутність та види. Підкорення, як різновид конформізму. Умови прояву конформності.

Соціальна фасилітація та її психологічні причини. Соціальні лінощі. Деіндивідуалізація особистості в групі. Поняття та соціальні обставини її виникнення.

Проблеми міжособистісних стосунків. Міжособистісна атракція. Чинники атракції. Прив'язаність та товариство, дружба, кохання.

Природа та різновиди соціально-психологічних упереджень. Емоційні та когнітивні джерела упереджень. Проблеми подолання упереджень.

Поняття про соціалізацію. Фактори та етапи соціалізації. Входження зрілої особистості у групу.

Тема 3.3 Агресія та конфлікти

Загальна психологічна характеристика агресії. Теорії агресії. Поширеність агресії та її види. Аналіз причин людської агресії.

Поняття альтруїзму. Підходи до пояснення альтруїзму. Емпатія як джерело справжнього альтруїзму.

Поняття конфлікту в психології. Функції конфлікту. Причини виникнення конфліктів. Конструктивні та деструктивні конфлікти. Внутрішньо-особистісний та соціально-психологічний конфлікт. Психологічна сутність соціально-психологічних конфліктів та їх класифікація. Динаміка конфлікту. Типові стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях за У. Томасом та Р. Кілменом.

Об'єктивні умови, що сприяють профілактиці деструктивних конфліктів. Засоби попередження конфліктних ситуацій. Засоби впливу «третьої особи» на конфлікт. Засоби саморозв'язання конфліктів.

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини.

Тема 4.1 Увага.

Поняття про увагу. Функції уваги. Фізіологічна основа уваги.

Види уваги. Мимовільна увага та фактори, які її зумовлюють. Особливості довільної уваги. Післядовільна увага.

Властивості уваги. Неуважність, її причини. Уявна та справжня неуважність.

Розвиток уваги у дітей, боротьба з неуважністю та відволіканням. Основні критерії розвинутої уваги. Основні шляхи формування та управління уваги.

Тема 4.2 Відчуття та сприймання

Поняття про відчуття. Фізіологічна основа відчуттів. Будова аналізатора за І.П. Павловим.

Класифікація відчуттів. Основні властивості відчуттів. Загальні закономірності відчуттів.

Поняття про сприймання. Значення сприймання в життєдіяльності людини. Порівняння відчуття та сприймання. Специфіка сприймання людиною. Фізіологічна основа сприймання. Сприймання як дія.

Загальні властивості та індивідуальні особливості сприймань. Класифікація і види сприймань.

Особливості сприймання людиною часу, простору, руху.

Мимовільне та довільне сприймання. Спостереження як форма довільного сприймання.

Тема 4.3 Пам'ять

Поняття про пам'ять. Значення пам'яті в житті та діяльності людини.

Теорії пам'яті в психології. Фізіологічна, фізична та біохімічна теорії пам'яті.

Основні види пам'яті. Класифікація видів пам'яті. Психологічна характеристика видів пам'яті.

Процеси пам'яті. Основні види запам'ятовування. Умови ефективного запам'ятовування.

Відтворювання. Види відтворювання. Збереження та забування. Закони збереження та забування.

Індивідуальні особливості і типи пам'яті.

Тема 4.4 Мислення

Поняття про мислення. Основні характеристики мислення. Взаємозв'язок мислення та мови. Фізіологічні основи мислення. Функції мислення. Проблема «мислення тварин».

Логічні форми мислення. Поняття, їх види. Правила визначення понять. Судження. Види суджень. Умовиводи, види умовиводів.

Функціонально-операційна сторона мислення. Розумові операції та їх психологічна характеристика.

Види мислення. Психологічна характеристика видів мислення.

Індивідуальні відмінності у мисленні людини. Якості мислення. Типи мислення. Проблема діагностики рівня інтелектуального розвитку людини.

Основні етапи формування мислення.

Тема 4.5 Уява

Поняття про уяву. Основні відмінності уяви від образів пам'яті та сприйняття. Роль уяви в житті людини. Основні функції уяви. Фізіологічні основи уяви. Уява та органічні процеси.

Класифікація видів уяви.

Аналітико-синтетичний характер засобів уяви. Індивідуальні особливості уяви людини.

Загальне уявлення про творчість. Креативність.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі.

Тема 5.1 Закономірності психічного розвитку та формування особистості.

Аналіз проблеми психічного розвитку. Питання про співвідношення біологічного і соціального впливу на психічний розвиток та формування особистості.

Розвиток людини як процес оволодіння соціально-історичним досвідом. Історико-культурна теорія розвитку вищих психічних функцій Л.С. Виготського. Основні закони психічного розвитку дитини.

Проблема співвідношення процесу розвитку і навчання. Поняття про рівень актуального розвитку та зону найближчого розвитку.

Поняття вікового періоду. Критерії психічного розвитку; соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, вікові новоутворення, кризи розвитку, закон чергування різних типів діяльності. Основні лінії та напрямки психічного розвитку: розвиток особистості та пізнавальної сфери. Вікова періодизація психічного розвитку дитини. Механізм зміни вікових періодів.

Тема 5.2 Психічний розвиток дитини від народження до школи

Сучасні психології про важливість пренатального періоду у розвитку дитини. Народження як новий якісний етап життя.

Період новонародженості. Безумовні рефлексії та їх значення для розвитку дитини. «Комплекс пожвавлення» – завершення періоду новонародженості.

Соціальний та емоційний розвиток дитини першого року життя. Соціальна ситуація розвитку «мати-дитина», провідний вид діяльності. Розвиток орієнтації в оточуючому середовищі. Формування способів спілкування з дорослими.

Психологічні особливості розвитку дитини від 1 до 3 років. Виникнення нової соціальної ситуації розвитку. Розвиток предметної гри. Розумовий розвиток дитини. Передумови формування особистості.

Криза 3-х років життя її причини, прояви та шляхи подолання.

Психологічна характеристика дошкільника. Провідна роль сюжетно-рольової гри в психічному розвитку дошкільника. Вплив гри на емоційну та вольову сферу Виникнення ієрархії мотивів. Розвиток пізнавальних процесів.

Формування внутрішньої особистої самооцінки. Оволодіння соціальними нормами. Виникнення совісті.

Сутність та компоненти готовності дитини до навчання в школі.

Тема 5.3 Психологія молодшого школяра.

Соціальна ситуація розвитку дитини, що вступила до школи. Проблеми адаптації першокласників до навчання в школі.

Навчальна діяльність як провідний вид діяльності молодших школярів. Центральні новоутворення свідомості в молодшому шкільному віці. Особливості навчальної мотивації молодших школярів.

Гра і інші види діяльності в молодшому шкільному віці.

Розумовий розвиток молодшого школяра. Особливості формування інтелектуальних процесів. Пам'ять молодшого школяра, шляхи підвищення її ефективності. Особливості уваги та уваги.

Соціальна життя молодшого школяра. Спілкування з батьками та іншими дорослими. Роль особистості вчителя у навчанні та вихованні молодшого школяра. Особливості спілкування з однолітками.

Особистість дитини молодшого шкільного віку. Особливості розвитку самосвідомості. Статеві ідентифікації. Розвиток почуттів. Особливості волі. Формування соціальної активності молодшого школяра.

Індивідуальні відмінності в молодшому шкільному віці.

Тема 5.4 Психологія підлітка.

Соціальна ситуація розвитку в підлітковому віці. «Почуття дорослості» – центральне новоутворення свідомості у підлітковому віці. Кризовий характер підліткового періоду. Засоби попередження та подолання кризових явищ.

Характеристика психологічних особливостей особистісного розвитку підлітків. Інтимно-особистісне спілкування з однолітками як провідна діяльність підліткового віку (Д. Б. Ельконін).

Особливості спілкування підлітків з старшими та однолітками.

Особливості психічного розвитку в підлітковому періоді. Потребово-мотиваційна сфера підлітка. Самосвідомість та самовиховання підлітка.

Формування світогляду підлітка, морального самосвідомості і прагнення до самовиховання і самоосвіти.

Пізнавальний розвиток підлітка. Шкільна неуспішність: причини невдач, шляхи підвищення ефективності навчання. Типологія педагогічних конфліктів.

Патологічні порушення поведінки і розвитку в підлітковому віці.

Підліток в сучасній економічній ситуації. Передумови переходу до юнацького періоду.

Тема 5.5 Психологія ранньої юності.

Юність як етап життєвого шляху людини. Соціальна ситуація розвитку у юнацтві. Вікова стратиграфія (М.Мід) та види суспільства. Особливості спілкування юнаків з старшими в умовах префігуративного суспільства.

Критерії виділення юнацького віку – молодшого і старшого. Нове положення в системі суспільних відносин. Прагнення до самовизначення. Роль суспільно-корисної праці (навчально-професійної діяльності) як провідної діяльності в юнацькому віці. Центральне психологічне новоутворення віку – потреба самовизначення.

Розвиток пізнавальних і професійних інтересів, вироблення ціннісних орієнтацій, формування і розвиток матеріалістичного світогляду. Побудова життєвих планів і вибір професії.

Розвиток емоцій і волі, творчої активності в юнацькому віці. Сексуальний розвиток.

Передумови переходу до нового вікового періоду.

2.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин								
	Денна форма				Заочна форма				
	Усього	у тому числі			Усього	у тому числі			
Лекції		Практ.	Конс.	Сам.р.		Лекції	Практ.	Конс.	Сам.р.
Розділ 1. Вступ до психології									
Тема 1.1 Загальна характеристика психології	8	-	1		7		2		12
Тема 1.2 Предмет психології	10	2	1		7				10
Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви									
Тема 2.1 Особистість	9	2	2		5		1	1	8
Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості	9	-	2	2	5		1	1	8
Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості	10	2	2		6		1		8
Тема 2.4 Діяльність, та спілкування людини	13	3	4		6		1		8

Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі									
Тема 3.1 Психологія груп	11	2	2		7				8
Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки	12	3	2		7				8
Тема 3.3 Агресія та конфлікти	11	2	2		7				8
Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини									
Тема 4.1 Увага	6	-	1		5				8
Тема 4.2 Відчуття та сприймання	8	2	1		5				8
Тема 4.3 Пам'ять	9	2	2		5				8
Тема 4.4 Мислення	11	3	3		5				8
Тема 4.5 Уява	9	-	1	2	6				8
Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі									
Тема 5.1 Закономірності психічного розвитку та формування особистості людини	8	2	1		5				12
Тема 5.2 Психологія дитини від народження до школи	8	2	1		5		1	1	8
Тема 5.3 Психологія молодшого школяра	7	-	2		5		1	1	8
Тема 5.4 Психологія підлітка	11	3	2		6		1	1	8
Тема 5.5 Психологія ранньої юності	10	2	2		6		1	1	8
Усього годин	180	32	34	4	110	180	4	4	162

Теми лекційних занять

Назви розділів і тем	Кількість годин	
	Денна форма	Заочна форма
Розділ 1. Вступ до психології		
Тема 1.1 Загальна характеристика психології	-	2
Тема 1.2 Предмет психології	2	
Розділ 2 Особистість: сутність, структура, властивості, прояви		
Тема 2.1 Особистість	2	1
Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості	-	1
Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості	2	
Тема 2.4 Діяльність, поведінка та спілкування людини	3	
Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі		
Тема 3.1 Психологія груп	2	
Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки.	3	
Тема 3.3 Агресія та конфлікти	2	
Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини		
Тема 4.1 Увага	-	
Тема 4.2 Відчуття та сприймання	2	
Тема 4.3 Пам'ять	2	
Тема 4.4 Мислення	3	
Тема 4.5 Уява	-	
Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі		
Тема 5.1 Закономірності психічного розвитку та формування особистості людини	2	
Тема 5.2 Психологія дитини від народження до школи	2	1
Тема 5.3 Психологія молодшого школяра	-	1
Тема 5.4 Психологія підлітка	3	1
Тема 5.5 Психологія ранньої юності	2	1
Усього годин	32	8

Теми практичних занять

№з/п	Назви розділів і тем	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
Розділ 1. Вступ до психології			
1	Тема 1.1 Загальна характеристика психології Тема 1.2 Предмет психології	2	
Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви			
2	Тема 2.1 Особистість	2	1
3	Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості	2	1
4	Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості	2	1
5	Тема 2.4 Діяльність, поведінка та спілкування людини	2	1
6	Тема 2.4 Діяльність, поведінка та спілкування людини	2	
Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі			
7	Тема 3.1 Психологія груп	2	
8	Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки.	2	
9	Тема 3.3 Агресія та конфлікти	2	
Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини			
10	Тема 4.1 Увага Тема 4.2 Відчуття та сприймання	2	
11	Тема 4.3 Пам'ять	2	
12	Тема 4.4 Мислення	2	
13	Тема 4.4 Мислення Тема 4.5 Уява	2	
Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі			
14	Тема 5.1 Закономірності психічного розвитку та формування особистості людини Тема 5.2 Психологія дитини від народження до школи	2	1
15	Тема 5.3 Психологія молодшого школяра	2	1
16	Тема 5.4 Психологія підлітка	2	1
17	Тема 5.5 Психологія ранньої юності	2	1
Усього годин		34	8

Самостійна робота

Назви розділів і тем	Кількість годин	
	Денна форма	Заочна форма
Розділ 1. Вступ до психології		
Тема 1. 1 Загальна характеристика психології	7	12
Тема 1.2 Предмет психології	7	10
Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви		
Тема 2.1 Особистість	5	8
Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості	5	8
Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості	6	8
Тема 2.4 Діяльність, поведінка та спілкування людини	6	8

Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі		
Тема 3.1 Психологія груп	7	8
Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки.	7	8
Тема 3.3 Агресія та конфлікти	7	8
Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини		
Тема 4.1 Увага	5	8
Тема 4.2 Відчуття та сприймання	5	8
Тема 4.3 Пам'ять	5	8
Тема 4.4 Мислення	5	8
Тема 4.5 Уява	6	8
Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі		
Тема 5.1 Закономірності психічного розвитку та формування особистості людини	5	12
Тема 5.2 Психологія дитини від народження до школи	5	8
Тема 5.3 Психологія молодшого школяра	5	8
Тема 5.4 Психологія підлітка	6	8
Тема 5.5 Психологія ранньої юності	6	8
Усього годин	110	162

**Інструменти, обладнання та програмне забезпечення,
використання яких передбачає навчальна дисципліна**

1. Нормативні документи МОН України
2. Підручники з психології для середньої та вищої школі
3. Практикуми з психології
4. Словники та енциклопедії з психології
5. Предметна наочність – муляжі будови НС, предмети побуту
6. Зображувальна наочність – схеми та таблиці
7. Аудіонаочність
8. Відео наочність
9. Фрагменти навчальних занять в середній та вищій школі
10. Мультимедійні презентації
11. Сценарії ділових та рольових ігор.
12. Роздатковий матеріал з психодіагностичних методик.
13. Тестові завдання для комп'ютерного контролю

РОЗДІЛ III

МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

3.1. Методичні рекомендації до лекційних занять

Під час роботи на лекційному занятті, студент працює за визначеною викладачем темою дисципліни та відповідним планом. Під час лекції викладач пропонує перелік основної та допоміжної літератури. Основні складові тексту лекції (або проблемні питання теми) пропонуються до занотування (тезово або схематично), проте, варіанти конспектування обираються, власне, студентом. Під час викладання основного тексту лекції, студенту, крім короткого конспекту тексту лекції, рекомендується складати власний словник наукових термінів дисципліни. Також, рекомендовано виділяти проблемні питання теми, що на сьогодні є найбільш актуальними в психолого-педагогічній практиці. Питання, які виникли у студента під час лекції, рекомендовано задавати викладачу наприкінці заняття або під час консультації, а також виносити у зону так званого «поля» і в подальшому намагатися проводити власне дослідження виділеної проблеми. При підготовці до практичних занять та підсумкового контролю, а також виконання самостійної роботи, необхідно користуватися конспектом лекційних занять та переліком запропонованої викладачем літератури [59, с. 270-272].

3.2. Лекційні заняття з дисципліни «Психологія»

Розділ 1. Вступ до психології.

Лекція № 1

Тема 1.1. Загальна характеристика психології (2 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: психологія, психологія життєва та наукова, галузі психології, психічні явища, психічні стани, психічні процеси, психічні властивості, методологія науки, методологічні принципи, особистісно-діяльнісний підхід, методи дослідження, спостереження, експеримент.
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного педагога ґрунтовної психологічної підготовленості
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь;
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього педагога

Основні поняття: психологія, загальна психологія, соціальна психологія, вікова психологія, педагогічна психологія, практична психологія, психодіагностика, психокорекція, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, напрямки сучасної психології біхевіоризм, психоаналіз, гештальтпсихологія, когнітивна психологія, гуманістична психологія, особистісно-діяльнісний підхід.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 59, 63.

План

1. Психологія в житті людини та суспільства.
2. Місце психології в системі наук.
3. Галузі сучасної психології: сутність та завдання.
4. Напрямки сучасної психології.
5. Вітчизняна психологія.
6. Методи дослідження в психології.

Основний зміст

1. Психологія в житті людини та суспільства.
 - проблема предмету психології
 - фізіологічні основи психіки
 - структура психіки.
2. Місце психології в системі наук.
 - зв'язок психології з філософією
 - зв'язок психології з педагогікою
 - зв'язок психології з біологією
3. Галузі сучасної психології: сутність та завдання.
 - загальна психологія;
 - соціальна психологія;
 - вікова психологія;
 - педагогічна психологія.
4. Напрямки сучасної психології.
 - біхевіоризм
 - психоаналіз
 - гештальтпсихологія
 - когнітивна психологія
 - гуманістична психологія.
5. Вітчизняна психологія
 - особистісно-діяльнісний підхід
 - принципи вітчизняної психології
6. Методи дослідження в психології.
 - основні методи дослідження в психології;
 - допоміжні методи дослідження в психології.

Загальна характеристика психології.

1. Психологія в житті людини та суспільства.

Психологія – це наука, що вивчає факти, закономірності розвитку і механізми функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності людини. Психологія вивчає процеси активного відображення людиною дійсності в формі відчуттів, сприймань, мислення, почуттів та інших процесів і явищ. Предметом психології є психіка. **Психіка** – це властивість високоорганізованої нервової системи (мозку людини), яка полягає у відображенні оточуючої дійсності у вигляді внутрішніх суб'єктивних образів, ідей, переживань та, на цій основі, регуляції поведінки і діяльності людини. Психіка являє собою властивість мозку, а психічна діяльність організму здійснюється за допомогою спеціальних фізіологічних механізмів. Об'єднуючись у структури, вони забезпечують сприйняття і переробку інформації, прийняття рішень та їх виконання, орієнтацію організму в середовищі, його активну поведінку.

До структури психіки відносяться:

- **психічні пізнавальні процеси**, – форми суб'єктивного відображення та усвідомлення людиною об'єктивного, оточуючого її середовища, а саме: **відчуття** (найпростіша форма психічного відображення, властива людині та тварині, що забезпечує пізнання окремих властивостей предметів і явищ); **сприймання** (форма цілісного психічного відображення предметів і явищ при їх безпосередній дії на органи відчуття); **увага** (спрямованість і зосередженість свідомості людини на певних об'єктах при одночасному відволіканні від інших); **пам'ять** (форма психічного відображення, що закладається в закріпленні, збереженні і наступному відтворенні попереднього досвіду); **мислення** (найбільш узагальнена і опосередкована форма психічного відображення, що встановлює зв'язки та відношення між об'єктами пізнання); **уява** (форма психічного відображення, що полягає в створенні нових образів на основі раніше сформованих уявлень);
- **індивідуально-психологічні властивості**, відносно стійкі особистісні особливості, що забезпечують певний якісний рівень поведінки та діяльності, типовий для даної людини, а саме: **темперамент** (сукупність індивідуальних особливостей особистості, що характеризують динамічну та емоційну сторону її діяльності і поведінки); **характер** (індивідуальне поєднання стійких психологічних особливостей людини, що обумовлюють типовий для даної особистості спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах); **здібності** (індивідуальні особливості особистості, що забезпечують успіх в діяльності та легкість оволодіння нею);
- **емоційно-вольові властивості**: **емоції** (реакції людини і тварини на впливи внутрішніх і зовнішніх подразників, що мають яскраво виражений суб'єктивний характер і пов'язані з задоволенням або незадоволенням значимих потреб); **почуття** (відображення в свідомості людини його відношення до дійсності, що виникає при задоволенні або незадоволенні вищих потреб); **воля** (форма психічного відображення, що проявляється в здібності до вибору дій, пов'язаних з подоланням внутрішніх або зовнішніх перешкод).

Психічне відображення містить у собі систему функцій, які регулюють діяльність людини. Також, *психічне відображення має активний характер, пов'язаний з пошуком та вибором адекватних умов середовища способів дій, а також, – має випереджувальний характер, забезпечує функцію «передбачення» в діяльності та поведінці.* Кожний психічний акт є результатом дії об'єктивного через суб'єктивне відображення, через людську індивідуальність, що накладає відбиток своєрідності на психічне життя. У процесі діяльності психічне відображення постійно поглиблюється, вдосконалюється й розвивається. Основна функція *проектування*, як механізму психіки людини, є впорядкування і гармонізація змістів відображення відповідно до мети дій чи діяльності людини – це сукупність і послідовність розумових або психомоторних дій, внаслідок яких створюються образи, схеми чи знакові системи. *Опредметнення*, як механізм психіки, – елемент свідомої і доцільної діяльності людини. Ця діяльність має три основні форми: *матеріальну*: виробництво, фізична праця, тощо, робота, якою людина перетворює і втілює результати своєї психічної діяльності в навколишньому світі; *психічну* – вироблення та інтерпретація змісту відображення, добір цінностей, розумові операції і переживання; *творіння себе самого* – розвиток духовного потенціалу (С. Д. Максименко).

2. Місце психології в системі наук.

Місце психології визначається на перетині дослідницьких інтересів більшості наук, що сприяє збагаченню наукового потенціалу самої психології. На сучасному етапі життя суспільства, розвиток психологічних знань відбувається завдяки розширенню зв'язків психології з іншими науками. Вирішальне значення має зв'язок психології з суспільними науками, і, перш за все, – філософією, в рамках якої тривалий час відбувалось становлення та розвиток психології. Психологія безпосередньо ґрунтується на тих чи інших філософських системах. Для психології певні філософські концепції є методологічною основою, тобто системою принципів загальних теоретичних положень, що визначають підхід до проблеми. Тісний зв'язок психології з природничими науками, зокрема, – з біологією та фізіологією вищої нервової діяльності. Дослідження структури фізіологічних і біологічних процесів мозку, що лежать в основі психіки, будуються на експериментальних даних біології, фізіології, хімії, фізики та ін. У вирішенні завдань соціальної психології, вивчення ролі психології в соціальному прогресі, психологія користується здобутками соціології. Психологія тісно пов'язана з педагогікою, оскільки психологічні знання є необхідними у рішенні завдань навчання і виховання, формування особистості людини. Психологія виявляє психологічні механізми, що є в основі педагогічної взаємодії, вивчає закономірності педагогічного процесу, визначає умови його оптимізації. Велике значення набуває врахування психологічного фактора в ході організації трудової діяльності людини.

3. Галузі сучасної психології: сутність та завдання.

Сучасна психологія представляє собою розгалужену систему наукових психологічних дисциплін та галузей. Фундаментальною є **загальна психологія** – галузь психологічного знання, що розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології, формулює основні принципи, категорії, поняття, закономірності, становить фундамент розвитку психологічної науки. Загальна психологія досліджує: пізнавальні процеси (відчуття, сприймання, увага, пам'ять, мислення, уява); емоційні процеси (емоції, почуття); вольові процеси (боротьба мотивів, прийняття рішень, тощо); питання, пов'язані з діяльністю особистості, особливостями її індивідуально-психологічної сфери (темпераменту, характеру, здібностей.)

Відповідно до **принципів психології**, зокрема, **принципу детермінізму** (*психіка визначається образом життя і змінюється зі змінами зовнішніх умов*), виділяють:

– **соціальну психологію** (досліджує психічні явища в процесі взаємодії людей як членів різних соціальних груп, закономірності спілкування і взаємодії, процеси соціалізації, механізми соціального впливу в ході цієї взаємодії та розвиток і функціонування самих цих груп) і **психологію особистості** (вивчає психічні властивості психіки людини як цілісного утворення, як певної системи психічних властивостей, що має структуру, внутрішні взаємозв'язки, власну індивідуальність);

– відповідно до **принципу розвитку** (*психіка може бути правильно зрозумілою, якщо вона розглядається в процесі безперервного розвитку, як процес і результат діяльності*) – **порівняльну** (дослідження філогенетичних форм психічного життя, порівняння психіки людини і тварини, специфіки подібності та відмінності їх поведінки (її розділом є **зоопсихологія**, що досліджує психіку тварин, їхню поведінку); **вікову** (вивчає особливості та специфіку психічного розвитку особистості в процесі життя і поділяється на дитячу психологію, психологію підлітка, психологію юнака, психологію людини зрілого віку, геронтопсихологію) і **спеціальну** (вивчає відхилення в розвитку психіки), **патопсихологію**, що включає **олігофренопсихологію** (психологію людей з вадами розумового розвитку); **тифлопсихологію** (психологію людей з вадами розвитку); **сурдопсихологію** (психологію людей з вадами слуху).

– В основі **психології праці** (вивчає психологічні особливості діяльності людини в різних сферах суспільного життя за професійною діяльністю людей), – **принцип єдності свідомості і діяльності** (*свідомість і діяльність знаходяться безперервній єдності, свідомість утворює внутрішній план діяльності людини*);

– **Історична психологія** вивчає історичні особливості процесу формування психологічних знань, історію психологічних досліджень; **експериментальна психологія** розробляє методи дослідження та вивчення психічної реальності; **генетична** – вивчає закономірності розвитку психіки у філогенезі (біологічної та історичної еволюції) та онтогенезі (упродовж життя окремої особи); **диференційна психологія** досліджує індивідуально-психологічні особливості психіки, відмінні особливості психіки людей; **психофізіологія** вивчає фізіологічні механізми діяльності мозку, вищої нервової системи, які пов'язані з функціонуванням психіки.

Практична психологія функціонує як система спеціальних психологічних служб, спрямованих на надання безпосередньої допомоги людям у вирішенні їхніх психологічних проблем. До **галузей практичної психології** відносяться наступні: психологічна служба сім'ї та соціального захисту населення, психологічна служба системи освіти, психологічна служба системи охорони здоров'я, практична юридична та пенітенціарна психологія, практична педагогічна психологія, практична психологія праці та профорієнтації, соціально-психологічна служба в армії, практична психологія економіки та бізнесу, практична психологія та педагогіка спорту і т. ін.

Таким чином, психологія, ґрунтуючись на сучасних досягненнях філософії, біології, анатомії, фізіології, соціології та інших наук, є наукою, що вивчає факти, закономірності й механізми становлення, розвитку та функціонування психіки людини та тварин.

Психологія як самостійна наука пройшла тривалий шлях формування. В науковій літературі (Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук) виділяють наступні етапи становлення предмета психології, представлені в наступній таблиці.

Етапи становлення предмету психології як науки

Віковий період	Особливості предмету психології	Загальна характеристика
Десятки тисячоліть до н.е.	Душа в архаїчному розумінні	Наявність душі пояснювались індивідуальні особливості та явища в житті людини. Душа – двійник тіла, що живе власним життям та покидає тіло під час сну, смерті, непритомності.
Кінець IV тис. до н.е.	Душа	Нематеріальна пізнавальна та життєдайна основа. В епоху античності ототожнювалась атомом, вогнем, повітрям, а в епоху середньовіччя – із свідомістю – як здатністю до рефлексії.
Перші століття н.е.	Свідомість	Сукупність мотиваційних, пізнавальних та емоційних властивостей індивіда. Відбувається розвиток природничих наук, поява категорії «свідомість». Основним методом вивчення психіки вважали самоспостереження, опис фактів
Друга половина XIX ст.	Поведінка	Поведінка розглядалась як сукупність реакцій у відповідь на зовнішні подразники. Завдання психології – дослідження того, що можна безпосередньо побачити, а саме: поведінку, вчинки, реакції. Мотиви, що зумовлюють дії та вчинки людини, не враховуються
Кінець XIX ст.	Самосвідомість	Система уявлень індивіда про себе, що регулює його систему взаємовідносин з іншими, ставлення до себе, образ власного «Я» з притаманними йому когнітивними, емоційними та оцінково-вольовими компонентами.
Початок XIX ст.	Особистість	Сформувалася на базі філософії діалектичного матеріалізму, основою сучасних психологічних поглядів є теорія відображення
Друга половина XIX ст. – поч. XX ст.	Психологія – наука, що вивчає факти, закономірності та механізми психіки	Психіка – предмет психології, властивість високо-організованої нервової системи, мозку людини і тварини, що полягає у відображенні дійсності. Основою сучасних психологічних поглядів є теорія відображення

4. Напрямки сучасної психології.

Біхевіоризм – (з англ. – поведінка) напрям психології, в якому предметом психологічного дослідження є поведінка як сукупність зовнішніх дій людини і тварини, ланцюг реакцій на зовнішні стимули. Засновник напрямку Дж. Уотсон (1878–1958) започаткував дослідження навичок – автоматизованих дій, сформованих шляхом багаторазових повторень. Законами дослідження навичок (шляхом спроб, помилок і закріплення успіху), пояснювалось утворення різноманітних психічних явищ. Було виявлено спільні для людини та тварини закономірності **научіння** – засвоєння набутого досвіду. Еволюція цього напрямку зумовила появу **необіхевіоризму** (виник у 30-х роках ХХ ст.), що сприйняв головне положення біхевіоризму, згідно з яким предметом психології є об'єктивне спостереження реакції організму на стимул зовнішнього середовища, проте, цей напрям по-іншому визначає характер відношень між стимулом і реакцією і допускає наявність «проміжних змінних» між ними у вигляді очікувань, гіпотез, пізнавальних схем, тощо (Міллер та ін., Скіннер, Халл, Толмен). Наприклад, за Б.Ф. Скіннером (1904–1990), научіння полягає у збагаченні досвіду організму за рахунок відповідей, що підкріплюються. Основою підкріплення є оцінка ймовірності повторення цієї відповіді у майбутньому. Б. Ф. Скіннер феномени свідомості, самопізнання, моральні цінності і мотиви людини намагається пояснити мотивацією поведінки.

Гештальтпсихологія – (з нім. – цілісна форма, образ) напрям в психології 20–30-х років ХХ ст., що ґрунтувався на вивченні психіки як цілісної внутрішньої структури – гештальта. Представники цієї школи М. Вертгеймер (1880–1941), В. Келер (1887–1967), К. Коффка (1886–1941). Головним положенням цієї школи є положення, що початковим і основним елементом психіки є ілісні образи – гештальти. Гельштатисти перенесли термін «гештальт» на мисленнєві й культурні утворення цілісності, елементи яких пов'язані в єдину структуру.

Ідеї гештальтпсихології збагатили дослідження пізнавальних процесів і знайшли своє відображення у когнітивній психології.

Когнітивна психологія (з англ. – знання, пізнання) – напрям, представники якого досліджують внутрішню організацію психічних процесів: сприймання, уваги, пам'яті, мислення. Представники когнітивної психології зазначають вирішальну роль знань у поведінці людини як результатів пізнавальної діяльності (У. Найсер, Р. Аткинсон, Г. Бауер, А. Ліндсей, Д. Норман, Дж. Брунер). Сучасним розвитком когнітивізму є прагнення об'єднання класичних теорій з іншими новітніми напрямками, наприклад, біхевіоризму та генетичної психології.

Психоаналіз – напрям, засновником якого був австрійський психолог, психоаналітик, психіатр і невролог З. Фрейд (1856–1939). Ця школа розглядає психічне життя людини як багаторівневе явище, глибинним рівнем якого є несвідоме, що й визначає зміст поведінки і має сексуальну та агресивну складові. Перша – джерело психічної енергії (лібідо), що перебуває в конфлікті зі свідомістю. Особистість – це багаторівневе явище, інстанціями якого є: ід –

(лат. it – Воно), его – (ego – Я) і супер-его (Над-Я). Ід – носій інстинктів, що підкоряється принципу задоволення. Его – підкорюється принципу реальності (задоволення через пристосування до вимог оточуючого світу). Супер-Его – носій моральних норм, виконує функцію критики, витоки якої сягають до дитячих вражень. «Я» завжди перебуває у стані напруги, яка реалізується за допомогою механізмів психологічного захисту: витіснення, проекція, регресія, заміщення, заперечення, компенсація, гіперкомпенсація, сублімація. Несвідоме проявляється у свідомості опосередковано і є причиною неврозів – розладів нервової діяльності. З. Фрейд розробив метод аналізу несвідомого (метод психоаналізу як надання психологічної допомоги), що застосовується при лікуванні неврозів, поясненні сновидінь, творчості, у виявленні сексуального значення симптомів та звільненні від них. Теорія класичного психоаналізу З. Фрейда зазнала численних модифікацій у теоріях А. Адлера, Е. Фромма, К. Юнга, К. Хорні, Г. Саллівана.

Гуманістична психологія (з лат. – людський) – напрям психології, що виник на поч. 50-х років ХХ століття. Представники цього напрямку А. Маслоу (1908–1970), К. Роджерс (1902–1982), В. Франкл (1905–1997), В. Штерн (1871–1938), предметом дослідження є унікальність особистості, як активної свідомої істоти, що відповідає за своє життя і прагне до втілення моральних ідеалів. Активність особистості, на думку представників гуманістичної психології, визначається її потребою до зв'язків з іншими людьми, відчуттям необхідності постійного самовдосконалення, пошуку сенсу життя. А. Маслоу джерелом психічного розвитку особистості вважає її прагнення до самоактуалізації – повноцінного вияву людиною власних можливостей, своєрідної «вершини» в ієрархії потреб людини, яку складають п'ять рівнів потреб. Потреба у самоактуалізації виявляється лише тоді, коли задоволені потреби, що перебувають на нижчих щаблях ієрархії.

Діяльнісна психологія – напрям психології, яка ґрунтується на позиціях, що психіка є функцією мозку і розвивається в процесі діяльності людини. Представники цього напрямку, видатні вітчизняні психологи Л. С. Виготський (1896–1934), С. Л. Рубінштейн (1889–1960), О. М. Леонтьєв (1903–1979), – розробники культурно-історичної теорії, яка реалізувала історичний підхід до пояснення виникнення вищих психічних функцій. Л. С. Виготський – автор вчення про розвиток вищих психічних функцій у процесі опосередкованого спілкування і освоєння індивідом цінностей культури. С. Л. Рубінштейном здійснено філософсько-психологічний аналіз природи психіки, є одним з розробників діяльнісного підходу у філософії, психології і педагогіці. Відповідно до концепції С. Л. Рубінштейна, психіка людини формується і проявляється у практичній діяльності і має досліджуватись через діяльність (гра, навчання, праця). О. М. Леонтьєву належить теоретичні положення про структуру діяльності.

5. Вітчизняна психологія.

У вітчизняній психології II пол. ХІХ ст. утвердились методологічні принципи детермінізму, єдності свідомості та діяльності, розвитку психіки в

діяльності. У формуванні цих принципів велику роль відіграли такі психологи, як П. П. Блонський (1884–1941), М. О. Берштейн (1896–1966), Л. С. Виготський (1896–1934), Г. С. Костюк (1899–1982), О. М. Леонтьєв (1903–1979), С. Л. Рубінштейн (1889–1960), Б. М. Теплов (1896–1965) та ін. Згідно принципу детермінізму, психіка визначається образом життя і змінюється зі зміною способу життя. Психіка, свідомість людини детерміновані суспільним буттям, рівнем розвитку виробництва, матеріальних умов життя та культури. За принципом єдності свідомості і діяльності, свідомість становить внутрішній план, модель дійсності, за допомогою яких регулюється взаємодія людини з навколишнім світом. Відповідно до принципу розвитку психіки в діяльності, психіка людини розглядається як результат діяльності людини. Розвиток психіки на різних вікових етапах залежить від здійснюваних видів діяльності – гри, навчання, спілкування, праці, творчості. Вітчизняні психологи досліджували закономірності функціонування та розвитку особистості як цілісної системи психічних властивостей з певною психологічною структурою (Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьєв, К. К. Платонов, Г. С. Костюк), мотиви особистості (Д. М. Узнадзе), предметну діяльність (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн), сприймання (О. В. Запорожець, В. П. Зінченко), увага (Н. Ф. Добринін), пам'ять (А. А. Смирнов, П. І. Зінченко, Г. С. Серєда), мислення та розумові дії (П. Я. Гальперін, А. В. Брушлінський, В. В. Давидов, Г. С. Костюк), самосвідомість (П. Р. Чамата), здібності та темперамент (Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, В. С. Мерлін, Н. С. Лейтес, Є. О. Клімов). У працях вітчизняних психологів сформульовані проблеми вивчення особистості як цілісного системного психічного утворення в її багатопланових соціальних і природних зв'язках та в процесі розвитку.

Таким чином, психологія вивчає факти, закономірності, механізми психічного життя людей і тварин. Взаємовідносини живих істот з навколишнім світом реалізуються за допомогою психіки як складної системи; різноманітні психічні якості утворюють систему регуляції, що надає поведінці і діяльності стійкості та ефективності. У людини ця система виступає як психічний склад особистості, який утворюється її комунікативними здібностями, ціннісними орієнтаціями, самосвідомістю, інтелектуальними здібностями, індивідуально-психологічними властивостями, тощо.

6. Методи дослідження в психології.

Методи психології – основні шляхи та прийоми наукового пізнання психічних явищ та їх закономірностей. До основних методів психологічного дослідження відносяться наступні.

Спостереження – це метод планомірного і цілеспрямованого дослідження, що полягає в фіксації проявів поведінки та отримання на цій основі суджень про суб'єктивні психічні явища. *Життєве спостереження*, на відміну від наукового, – це неорганізоване, несистематичне збирання фактів. *Наукове спостереження* – цілеспрямована, систематична, планомірна реєстрація фактів і явищ, яка має чітку програму, характеризується аналітичністю та оперує системою наукових понять, а також, – науковим поясненням природи та причинно-наслідкових зв'язків в структурі досліджуваних явищ.

Експеримент – основний метод психології, при якому психічні явища вивчаються в спеціально створених або контрольованих дослідником умовах. Виділяють наступні види експерименту: **лабораторний** (проводиться в спеціально створених (лабораторних) умовах, з використанням вимірювальної апаратури, приладів та іншого експериментального матеріалу); **природний** (базується на управлінні поведінкою досліджуваних у звичних для них умовах); **констатуючий** експеримент (виявляються певні психічні особливості та рівень розвитку психічних явищ); **формувальний** експеримент (передбачає цілеспрямований вплив на досліджуваного з метою формування у нього певних якостей); **пошуковий** експеримент (спрямований на отримання принципово нової інформації у малодосліджених сферах); **уточнюючий** (визначення меж, в яких виявляється та розповсюджується дія певних явищ, теорій та законів); **критичний** (здійснюється з метою спростування існуючих законів або теорій новими фактами); **відтворюючий** (передбачає точне повторення експериментів попередніх дослідників для перевірки достовірності, надійності і об'єктивності отриманих результатів).

Допоміжні методи психологічного дослідження. Метод тестування. Тест (психологічний) – це стандартизоване психологічне випробування, в результаті якого здійснюється спроба оцінити той чи інший психічний процес або особистість в цілому. Психологічний тест – це система спеціальних завдань, що дозволяє виміряти рівень розвитку або стан певної психологічної якості або властивості окремого індивіда – об'єкта дослідження. Віділяють тести здібностей (вимірюються рівні розвитку психічних властивостей); тести успішності (визначається ступінь готовності до певної діяльності); проєктивні тести (встановлюється наявність певних психічних властивостей у людини завдяки тлумаченню нею якоїсь штучної події). **Опитування** – це метод збору інформації під час безпосереднього (усне опитування, інтерв'ю) або опосередкованого (письмове опитування, анкетування) спілкування того хто опитує з респондентом. **Бесіда** – це метод одержання інформації на основі словесної (вербальної) комунікації. Різновидом бесіди є **інтерв'ю** – спосіб отримання соціально-психологічної інформації за допомогою усного. **Анкетування** – це метод психологічного дослідження за допомогою набору запитань, кожне з яких логічно пов'язане з завданням дослідження. Методичним засобом для отримання інформації є анкета. Анкети бувають закриті, в яких надаються варіанти відповіді; відкриті – без варіантів відповіді, учасникам анкетування пропонується самостійно надати відповідь; анкети, в яких, окрім запропонованих варіантів, є місце для власної відповіді. Використовуються різні типи анкетування залежно від характеру та способу отримання необхідної інформації: суцільне (охоплюються великі групи) та вибіркоче (охоплюється конкретна група учасників); усне, письмове, індивідуальне, групове.

Аналіз продуктів діяльності – система дослідницьких процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз продуктів діяльності людини – малюнків, щоденників, літературних творів, тощо. Аналіз продуктів діяльності дозволяє робити опосередковані висновки про сформованість знань людини, її інтереси та здібності, розвиток тих чи інших психологічних якостей. Аналіз

продуктів діяльності може використовуватись як самостійний дослідницький метод, поєднуватись з іншими (спостереження та аналіз продуктів діяльності), а може входити до складу інших методів.

Видатним психологом Б. Г. Ананьєвим у праці «Про методи сучасної психології», для організації дослідження запропоновано класифікацію чотирьох груп методів.

1. Організаційні (порівняльний метод (поперечний зріз) – зіставлення груп піддослідних; лонгітюдний (поздовжний зріз) – багаторазові обстеження тих самих осіб протягом тривалого часу, комплексний – їх поєднання, вивчення об'єкта різними засобами і представниками різних наук).

2. Емпіричні, які використовуються для збору фактичних даних: спостереження і самоспостереження, експеримент; психодіагностичні методи – тести, анкети, опитувальники, соціометрія, референтометрія, інтерв'ю, бесіда; аналіз продуктів діяльності; біографічний метод; близнюковий метод; трудовий метод (аналіз процесу діяльності). Особливе місце належить проєктивним методам, до яких відносяться особистісні тести, методики завершення річень, різноманітні малюнкові методики (наприклад, «Кінестетичний малюнок сім'ї»).

3. Методи обробки даних (кількісні – визначення середніх величин, коефіцієнтів кореляції, побудова графіків, схем; якісні – аналіз, синтез, систематизація даних).

4. Інтерпретаційні методи (генетичний (філо- та онтогенетичний), системно-структурний методи; порівняння даних з вихідною гіпотезою, формулювання закономірностей).

Ефективність навчально-виховного процесу залежить від врахуванням вчителем об'єктивних закономірностей розвитку психіки учня, знання методів дослідження сучасної психології та можливостей їх . Знання вчителем закономірностей психічного розвитку особистості учня на різних вікових етапах, його індивідуально-психологічних особливостей, специфіки когнітивної сфери, особливостей спрямованості, тощо, і врахування визначених складових під час організації навчальної діяльності, дозволяє активізувати можливості дитини, її інтелектуальний і особистісний розвиток, визначати і вирішувати більш складні завдання навчального процесу. Робота вчителя ґрунтується на психологічних знаннях, як складових якісного освітнього процесу.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Обґрунтуйте роль і значення психології в структурі сучасного наукового знання та професійної діяльності педагога.
2. Поясніть необхідність оволодіння людиною основами наукового психологічного знання.
3. Проаналізуйте історичний розвиток психології від найдавніших часів і до сьогодення.
4. Надайте обґрунтоване пояснення проблеми становлення психології як науки та визначення предмету її дослідження.
5. Проаналізуйте принципи вітчизняної психології у питанні розуміння природи психіки.

6. Надайте обґрунтоване пояснення психіки як властивості високоорганізованої нервової системи, мозку людини та тварини.
7. Поясніть причини оцінки загальної психології як основи інших галузей психології.
8. Проілюструйте значення досягнень психології для досліджень в різних галузях наук, зокрема, – педагогіки.
9. Визначте, які основні напрями (підходи, концепції, наукові школи) існують в структурі сучасної психології.
10. Наведіть конкретні приклади психічних процесів, станів, властивостей людини.
11. Проаналізуйте сутність понять «методологія», «метод» та «методика» і взаємозв'язки між ними.
12. Порівняйте особливості таких методів наукового дослідження, як експеримент та спостереження.
13. Поясніть, які, з Вашої точки зору, методи дослідження можна запропонувати для вивчення пізнавальних, індивідуально-психологічних та емоційно-вольових особливостей людини.
14. Прокоментуйте, які психологічні методи дослідження можуть бути використані в педагогічній діяльності сучасного вчителя, куратора, класного керівника.
15. Доведіть необхідність системного вивчення психології для майбутнього педагога.

Лекція № 2

Тема 2.1. Особистість. (1 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: біологічне і соціальне в природі людини, індивід, особистість, індивідуальність, потреби, мотиви, активність, діяльність особистості, самосвідомість, «Я-образ», самооцінка, рівень домагань.
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного фахівця ґрунтовної психологічної підготовленості
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь.
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях.
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця.

Основні поняття: біологічне та соціальне в природі людини, індивід, людина, особистість, психіка, свідомість, свідоме, несвідоме, вищі психічні

функції, соціальна роль, активність, потреби, мотиви, діяльність особистості, індивідуальність, статус, позиція, роль, спрямованість особистості, потреби, мотиви, мотивація, конформізм, конформність, ступінь конформності, самооцінка особистості, спрямованість особистості, види спрямованості, усвідомлювані і неусвідомлювані мотиви, самосвідомість, потяг, установки, інтерес, переконання, прагнення, «Я-концепція», рівень домагань, самоповага.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14.

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 63.

План

1. Поняття особистості в психології.
2. Активність – найважливіша характеристика особистості.
3. Мотиви та спрямованість особистості.
4. Рушійні сили розвитку особистості.

Основний зміст

1. Поняття особистості в психології.
 - сучасні теорії особистості;
 - свідомість – найвищий рівень психіки;
 - проблема несвідомого;
 - вищі психічні функції (Л. С. Виготський);
 - сутність різниці психіки тварин та людини;
 - самосвідомість особистості;
 - самооцінка та рівень домагань особистості;
2. Активність – найважливіша характеристика особистості:
 - сутність активності особистості;
 - західна психологія про джерела активності особистості;
 - потреби як джерело активності особистості;
 - види потреб;
 - «піраміда потреб» А. Маслоу.
3. Мотиви та спрямованість особистості:
 - поняття «мотив»;
 - неусвідомлені та усвідомлені мотиви;
 - спрямованість особистості;
 - види спрямованості особистості;
4. Рушійні сили розвитку особистості.
 - біологічне та соціальне в розвитку особистості;
 - вирішення протиріч в процесі розвитку особистості.

Психологія особистості.

1. Поняття особистості в психології.

Однією з головних категорій психології є категорія *особистість*. Для розуміння природи особистості потрібно розділяти такі поняття як індивід, людина, особистість, індивідуальність.

Людина – це високоорганізована соціальна та біологічна істота, що є носієм свідомості. Це поняття значно ширше за означені поняття: індивід, суб'єкт, особистість, індивідуальність, оскільки включає в себе значний перелік соціальних і біологічних ознак – антропологічних, етнографічних, культурних та ін. Людина завжди є суб'єктом (учасником, виконавцем, ініціатором) суспільного процесу, конкретної діяльності, перетворювачем об'єктивної дійсності і самої себе.

Індивід – це людська біологічна основа існування людини, це окремий представник виду людини, носій видових рис. Людина завжди є індивідом, проте, може і не бути особистістю. Особистість – усвідомлений індивід, тобто, – людина, наділена свідомістю – вищим рівнем психічного відображення та саморегуляції, властивому людині як суспільній істоті.

Свідомість – це вищий рівень психічного відображення та саморегуляції, характерна виключно людині, як суспільно-історичній істоті. Свідомість – особлива форма психічної діяльності, орієнтована на відображення і перетворення дійсності. Свідомість – це система знань людини про саму себе і оточуючий світ, що проявляється не тільки в узагальненому знанні про оточуючу дійсність, але й певному оціночному, теоретичному і практичному ставленні до неї. Людина усвідомлює не тільки властивості та зв'язки оточуючих її об'єктів, але і їх значимість для себе та суспільства, що і створює умови для актуалізації механізмів, які забезпечують цілеспрямовану діяльність. Свідомість не дана людині від народження. Вона формується не природою, а суспільством – ця форма вищого відображення формується поступово через оволодіння в процесі життєдіяльності суспільним досвідом людства. Таким чином, свідомість – це продукт суспільно-історичного розвитку людства. Не всі явища психічного життя охоплюються сферою свідомості. Несвідоме – це сукупність психічних явищ, станів і дій, відсутніх у свідомості людини, що лежать поза сферою розуму, непідзвітні їй і притаманні в конкретний момент не піддаються контролю. Несвідомі процеси виконують певні охоронні функції: позбавляють психіку від постійного напруження свідомості там, де в цьому відсутня необхідність. Так, автоматизована дія має неусвідомлений характер; несвідоме проявляється в імпульсивних діях, афектах. Формою прояву несвідомого є потяг, установка, прояви конформної поведінки.

Діяльність тварин підпорядкована біологічним потребам, у людини, завдяки її участі у спільній діяльності з іншими, може і не мати прямого біологічного смислу. Кожна окрема дія для людини має сенс тільки завдяки тому місцю, яке вона займає у спільній діяльності відповідно системі суспільної взаємодії. У процесі трудової діяльності змінюється інтелектуальна діяльність людини – виникає людське мислення (наочно-образне, абстрактне), відмінне від інтелекту тварин, що нерозривно пов'язане з інстинктами. Відбувається опосередковане відображення дійсності у зв'язках і відношеннях: розумова діяльність слугує не пристосування до умов оточуючого середовища, що є характерним для тварин, а зміни оточуючої дійсності відповідно до потреб людини та суспільства.

Для діяльності людини характерним є її спрямованість пізнавальною потребою, потребою у спілкуванні, діяльність тварин – інстинктивно-біологічна; для тварин не існує суспільств, відсутня спільна діяльність. Діяльність людини набуває для людини сенс, лише в силу значення для суспільної діяльності. Також, якщо тварина керується лише наочними враженнями, то людина як особистість «проникає» у зв'язки і відношення речей, встановлює причинно-наслідкові зв'язки. Для тварини є типовими спадково-закріплені програми поведінки, а у людини передача та закріплення досвіду відбувається через соціальні засоби спілкування, також, для людини характерним є виготовлення знарядь праці.

Видатний вітчизняний психолог **Л. С. Виготський (1896-1934)**, автор культурно-історичної теорії розвитку психіки людини, виділяє основною складовою особистості вищі психічні функції, до яких відносяться мова, словесно-логічна пам'ять, наочно-образне і абстрактне мислення, уява, вищі почуття. Людина, наділена свідомістю, володіє мовою, – знаковою системою, що опосередковує психічну (передусім, інтелектуальну) діяльність, в якій зберігається, перероблюється і передається суспільний досвід; сформованими вищими психічними пізнавальними процесами (словесно-логічною пам'яттю, наочно-образним і абстрактним мисленням, уявою), вищими почуттями, складовими характеру, волею, як функцією саморегуляції власної діяльності та саморозвитку. Таким чином, основними характеристиками свідомості, виділеними вітчизняними психологами (*Л. В. Долинська, З. В. Огоднійчук, О. В. Скрипченко, Ю. Л. Трофімов та ін.*), є: відображення оточуючого світу за допомогою психічних пізнавальних процесів; розрізнення суб'єкта і об'єкта (виділення «Я» і «не Я»), яке відбувається в процесі самосвідомості людини; самосвідомість виявляється в пізнавальній, емоційній та вольовій формах; забезпечення цілеутворюючої діяльності людини; наявності емоційно-оцінних ставлень до всього, що відбувається навколо, до інших людей та самої себе.

«Я–концепція» – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, пережита як неповторна, система уявлень індивіда про самого себе на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і певним чином ставиться до себе. «Я–концепція» спосіб оцінки власного «Я», що виступає як установка стосовно самого себе і включає наступні компоненти: когнітивний, емоційний, оцінно-вольовий (*В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук*).

Суспільна діяльність передбачає усвідомлення людиною себе як суб'єкта оточуючої дійсності, появи самоаналізу, що проявляється в самосвідомості та самооцінці особистості. За Л. С. Виготським, основою особистості є самосвідомість особистості. Самосвідомість – це виділення себе, ставлення до себе оцінювання своїх можливостей, які є необхідною складовою будь-якої свідомості.

Самосвідомість являє собою складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю чисельних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності і поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення- поняття свого власного «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших.

Знання про себе, поєднане з певним ставленням до себе, становить самооцінку особистості. Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, властивостей та місця серед інших людей; самооцінка – важливий регулятор поведінки. Від особливостей самооцінки залежить взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість, відношення до успіху та невдачам. Самооцінка впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості. Виділяють адекватну і неадекватну самооцінку. Об'єктивна оцінка людиною самої себе виражається в адекватній самооцінці. Неадекватна самооцінка по відношенню до еталону, з яким вона порівнюється, може бути завищеною або заниженою. Самооцінка людини формується під впливом різних чинників: порівняння образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла б бути. Це і є привласнення людиною тих стандартів, які вона отримує в суспільстві, в першу чергу – від свого найближчого оточення. Знання людини про себе і ставлення до себе виражаються в процесах саморегуляції і самоорганізації особистістю своєї поведінки. Самооцінка особистості тісно пов'язана з рівнем домагань людини – ступенем труднощі цілей, які людиною перед собою ставить. Розходження між домаганнями та реальними можливостями призводить до того, що людиною починає неправильно себе оцінювати, в зв'язку з чим її поведінка стає неадекватною – виникає емоційна нестійкість, підвищена тривожність. Самооцінка виражається в тому, як людиною оцінює можливості і результати діяльності інших (Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук). Самоповага – ці співвідношення успіху та рівня домагань: самоповага особистості залежить від досягнення людиною успіху у визначеній нею меті та завданнях діяльності.

Особистість – суб'єкт міжособистісних і соціальних відносин та діяльності, представник певної соціальної групи, що володіє свідомістю і наділений своєрідними індивідуально-психологічними особливостями. Особистість – це складна багатогранна психологічна структура, що формується в процесі життя людини в предметній діяльності та спілкуванні. Людиною як особистістю є носієм свідомості, суспільних форм життя та відносин. Кожна людиною має свої специфічні особливості та властивості (Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук). Відповідно, **індивідуальність** – це сукупність індивідуальних особливостей та особистісних властивостей, характерних лише для даної людини, таке їх поєднання, яке відрізняє одну людину від інших та утворює її своєрідність. Це індивідуальна неповторність людини. Індивідуальність виявляється в особливостях темпераменту, рисах характеру, інтересах, якостей перцептивних процесів, інтелектуальних особливостях, потребах, задатків людини (В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук).

Людиною стає особистістю в процесі життя, в активній предметній діяльності, спілкуванні та взаємодії з оточуючим соціальним середовищем. Особистість – це свідомий індивід, який посідає певне місце у суспільстві і виконує ту чи іншу соціальну роль або функцію (С. Д. Максименко).

До основних теорій особистості відносяться наступні. **Психодинамічні теорії** (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Фромм та ін.). Головною ідеєю про

рушійні сили особистості, на основі яких формується її активність, є ідея про те, що глибинною засадою поведінки є неусвідомлені мотиви, що, головним чином, і обумовлюють поведінку особистості. **Біхевіористичні теорії** (Б. Скінер, Д. Уотсон). Біхевіоризм відштовхується від ідеї, що поведінка людини є наслідком безперервної взаємодії між особистістю та її оточенням. **Гуманістичні теорії** (К. Роджерс, Г. Олпорт, А. Маслоу). Послідовники цього напрямку підкреслюють роль самої людини у процесі формування власної особистості. Представники гуманістичної теорії зосереджують увагу на автономності, самовладанні, свободі вибору, відповідальності, прагненні людини до вищих цінностей, тощо. Пріоритетним напрямом дослідження особистості є її вибір, творчість та самоактуалізація, тобто – її саморозвиток. **Когнітивні теорії** (Д. Міллер, Д. Брунер, У. Найссер, С. Гербарт, Р. Солсо, Д. Сперлінг). Дослідження представників когнітивної психології пов'язані з аналізом різних аспектів розумової діяльності людини. До принципів когнітивної психології належить трактування людини як діяльної, активно сприймаючої інформацію особистості, яка керується певними планами, правилами, стратегіями. Особистість не є пасивним результатом впливу оточуючого середовища, – реакція людини на певну ситуацію залежить від когнітивної інтерпретації людиною цієї ситуації та особливостей її особистості, які і повинні знаходитись в колі психологічного дослідження.

Згідно теорії представника **вітчизняної психології** С. Л. Рубінштейна, особистість – це своєрідна сукупність внутрішніх умов, через які відбиваються всі зовнішні впливи. **Спрямованість особистості виявляється у потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, мотивах діяльності і поведінки, світогляді.** Знання, уміння, навички набуваються під час життя і пізнавальної діяльності. Індивідуально-типологічні особливості проявляються в темпераменті, характері, здібностях. Видатний вітчизняний психолог О. М. Леонтьєв визначав особистість, як цілісне утворення, яке є продуктом суспільно-історичного і онтогенетичного розвитку людини. Видатний український психолог Г. С. Костюк зробив значний внесок у психологічну теорію особистості: згідно його концепції, *індивід стає суспільною істотою в міру того, як у нього формується свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції.* Згідно К. К. Платонову, особистість має динамічну структуру, елементами якої є: **спрямованість** – поєднує ставлення та моральні якості, інтереси особистості, які розрізняються за рівнем, широтою, інтенсивністю, сталістю, дієвістю; **соціальний досвід** – включає знання, вміння, навички та звички, набуті в особистому досвіді, шляхом навчання; **психологічна підструктура (форми відображення)** – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів та станів (відчуття, сприймання, мислення, уява, пам'ять, увага, емоційні явища і т. ін); **біологічна підструктура** – охоплює біопсихічні типологічні властивості, а саме: темперамент, вік, стать, а також патологічні зміни особистості, які більшою мірою залежать від фізіологічних та морфологічних особливостей кори головного мозку. В. В. М'ясищев розглядає ядро особистості як систему її

відносин до оточуючого світу та самої себе, що формується під впливом відображення свідомістю людини оточуючого світу та є однією з форм такого відображення. Підхід К. А. Абульханової-Славської представляє особистість як суб'єкт життєвого шляху та суб'єкт діяльності, в основі розвитку якої – формування таких якостей як активність (ініціативність, відповідальність), здатність до організації часу, соціальне мислення.

Структура особистості – це складне цілісне психологічне утворення, яке містить систему структурних елементів (біологічних (фізіологічних), психологічних, соціальних). Основу мотиваційної сфери особистості становлять потреби.

2. Активність – найважливіша характеристика особистості.

Активність – властивість всього живого, ***активність особистості*** проявляється в її свідомих, вибіркових діях. ***Потреби*** – це основне джерело активності людини, внутрішній стан, що виражає її залежність від конкретних умов існування. Потреби мають суспільно-особистісний характер. Існують різні підходи до класифікації потреб. Згідно класифікації вітчизняної психології, потреби розрізняють за походженням: природні (фізіологічні) та культурні (потреби у спілкуванні); за предметом: матеріальні (потреби, що виражають залежність людини від здобутків науково-технічного процесу), духовні (пізнавальні та естетичні, що визначають рівень розвитку особистості). Потреби виражаються в мотивах.

Своєрідну трактовку потреб висунув представник гуманістичної психології А. Маслоу. У людей, згідно цієї теорії постійно виникають різні потреби, які можна об'єднати в групи. А. Маслоу виділив п'ять таких груп і представив їх у вигляді піраміди, до складу якої входять: 1) фізіологічні потреби, які є необхідними для виживання; 2) потреби безпеки, що включають потреби в захисті від загроз з боку зовнішнього середовища і впевненість в тому, що фізіологічні потреби будуть задовольнятися в майбутньому; 3) соціальні потреби включають підтримку зі сторони соціального оточення, визнання заслуг, приналежність до певної спільноти; 4) потреби у самоствердженні, що включають визнання людини зі сторони оточення; 5) потреби у самовираженні, що включають потреби в реалізації власних потенційних можливостей і зростанні як особистості. В піраміді А. Маслоу представлені фундаментальні потреби, тобто ті, що мають місце у всіх людей. Незадоволені потреби, за А. Маслоу, спонукають людей до активних дій, а задоволені перестають бути мотивацією, їх місце займають інші потреби.

3. Мотиви та спрямованість особистості.

Мотиви – збудження до діяльності з метою задоволення потреби. Виділяють усвідомлені (потреба повністю усвідомлюється) та неусвідомлені мотиви. До останніх відносяться: потяги, установки, конформізм. Усвідомлені мотиви – це інтереси, прагнення, усвідомлені бажання, переконання, ідеали, що формують світогляд особистості

Потяг, як неусвідомлений мотив, характеризується тим, що людина прагне задовольнити недостатньо усвідомлену потребу і часто є внутрішнім

стимулом до виконання певних дій. **Установки** – це несвідомий стан готовності людини певним чином, оцінювати і діяти по відношенню до оточуючих її людей та об'єктів. Установка виникає внаслідок певного передбачення людиною майбутніх подій, що забезпечує стійкий, цілеспрямований та більш успішний характер протікання діяльності. **Конформізм** – мотив змінювати поведінку під умовним чи реальним тиском групи.

Інтерес – це усвідомлений мотив, одна з форм спрямованості особистості, зафарбована позитивною мотивацією, пов'язана з пізнавальною потребою. **Прагнення** – це мотиви, в яких виявляються потреби особистості в умовах спеціально організованої діяльності, що може бути домінуючим протягом досить тривалого часу життя людини. **Бажання** становить більш – менш чітке усвідомлення цілі, що постає певним спонуканням до вольових дій, спрямованих на її досягнення. **Переконання** втілюють усвідомлені потреби особистості діяти відповідно до своїх внутрішніх позицій, поглядів, принципів. Основою таких потреб виступає світогляд особистості.

Світогляд має складну психологічну структуру, що містить когнітивний (знання); емоційний (оцінка, ставлення); поведінковий (вольовий, дієвий) компоненти. Поширеною помилкою є ототожнення переконань зі знаннями, проте, в дійсності знань недостатньо для формування переконань. Знання, щоб стати переконаннями, повинні пройти через емоційну сферу і бути реалізованими у діяльності.

Найістотнішою стороною особистості, що характеризують її мотиваційну сферу, а тим самим і її поведінку, є спрямованість. **Спрямованість** – це система стійких мотивів, що орієнтують поведінку та діяльність особистості відносно незалежно від конкретних умов. Спрямованість характеризується домінуючими потребами, інтересами, схильностями, переконаннями, світоглядом.

4. Рушійні сили розвитку особистості.

Розвиток людської особистості вивчався видатними психологами – Ж. Піаже, Л. С. Виготським, С. Л. Рубінштейном, О. М. Леонтьєвим, П. Я. Гальперіним, Б. Г. Ананьєвим, О. В. Запорожцем, Н. С. Лейтесом, Б. М. Тепловим, Д. Б. Ельконіним, Л. І. Божович, В. В. Давидовим, А. В. Вегером, Ш. О. Амонашвілі та багатьма іншими. Згідно принципу розвитку, запропонованому Г. С. Костюком, – розвиток людської особистості – це безперервний процес, що виявляється у кількісній і якісних змінах людини. Психічний розвиток особистості визначається єдністю зовнішніх і внутрішніх умов – умов природного і соціального середовища людини, в яких вона навчається, працює, реалізує потенціальні можливості розвитку. Свідомість людини розвивається внаслідок її діяльності з освоєння об'єктивної дійсності, діяльності, яка опосередкована взаєминами з іншими. Зовнішні суперечності, тобто суперечності між людиною і навколишнім середовищем, не є джерелом розвитку. За Г. С. Костюком, лише тоді, коли вони інтеріоризуються, стають внутрішніми, породжують у самої людини протилежні тенденції, що вступають у боротьбу між собою, стають джерелом її активності, спрямованої на подолання внутрішніх суперечностей шляхом вироблення нових способів

поведінки. Основною суперечністю, що визначає розвиток особистості, представник вітчизняної психології Г. С. Костюк вважає розходження між новими потребами, цілями, прагненнями особистості та досягнутим рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення.

Згідно з теорією Ж. Піаже, онтогенез психіки, розвиток інтелекту – стихійний процес, підпорядкований природному визріванню операціональних структур, які формуються на основі предметно-життєвого досвіду дитини. Відповідно до зростання і ускладнення досвіду дитини з матеріальними діями відбуваються інтеріоризація предметних дій, перетворення останніх на розумові операції. З огляду на сказане процес навчання має пристосовуватися до наявного, вже досягнутого рівня психічного розвитку дитини, визначатися ним. Принципово іншим є підхід вітчизняній психології (Л. І. Божович, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Н. О. Менчинська, О. М. Леонтьєв, А. В. Петровський, Д. Б. Ельконін та ін.): вирішальна роль у виникненні вищих психічних функцій належить процесу оволодіння дитиною суспільним досвідом (знаряддями, знаками та словами, що узагальнено означають об'єкти). Кожна вища функція зароджується спочатку як соціальний, зовнішній акт що стає надалі індивідуальним, внутрішнім актом. Здійснюється формування психічних функцій у дитини шляхом її «вростання» у людську культуру, яке розпочинається в ранньому дитинстві. Л. С. Виготський сформулював тезу про єдність навчання і розумового розвитку, про те, що організоване навчання спричиняє розвиток, воно викликає до життя психічні процеси, які без цього взагалі не можуть виникнути і не виникають.

На сьогодні, рушійними силами розвитку особистості у вітчизняній психології визначені наступні: протиріччя між новими потребами та старими формами їх задоволення; протиріччя між фізичними та духовними можливостями, що зростають та старими формами взаємовідносин з оточенням; потреби самої людини; її мотивація; мета та завдання процесу навчання і виховання.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Проаналізуйте основні поняття: «індивід», «людина», «особистість», «індивідуальність». Поясніть співвідношення цих понять.
2. Наведіть конкретні приклади ознак, які характеризують людину як особистість.
3. Прокоментуйте, як співвідносяться поняття «психіка», «свідомість» та «самосвідомість».
4. Поясніть, чому звукові та інші «сигнали» тварин не можна ототожнювати з мовою людини. Прокоментуйте спільше і відмінне можливостей і особливостей передачі інформації твариною и людиною.
5. Проілюструйте на конкретних прикладах соціально-історичне походження свідомості.
6. Охарактеризуйте поняття «свідомість» і «несвідоме», поясніть співвідношення між представленими поняттями.
7. Прокоментуйте Вашу відповідь на наступне твердження: «Людина за будь яких обставин повинна завжди залишатися людиною».

8. Визначте, чим відрізняються погляди сучасних психологів від уявлень про природу особистості представників класичної психології.
9. Визначте, як співвідносяться соціальне і біологічне у процесі розвитку особистості.
10. Вкажіть основні компоненти структури самосвідомості, їх взаємозв'язок.
11. Поясніть, чому особистість є суб'єктом навчально-виховного процесу.
12. Наведіть конкретні приклади та взаємозв'язок потреб, що містяться на різних рівнях «піраміди потреб» А. Маслоу.
13. Доведіть, що потреби особистості мають соціально-історичне походження.
14. Наведіть приклади, так званих, «механізмів еґо-захисту» особистості.
15. Проаналізуйте такий психологічний феном як «рівень домагань» і поясніть роль цього феномену в процесі розвитку особистості.

Лекція № 2

Тема 2.2. Емоційно-вольові властивості особистості (1 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: психіка, емоції, почуття, вищі почуття, настрої, пристрасті, стреси, афект, воля, вольове зусилля, вольова дія, функції волі, вольова слабкість;
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного педагога ґрунтовної психологічної підготовленості;
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь;
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях;
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього педагога.

Основні поняття: біологічне та соціальне в природі людини, психіка, індивід, людина, особистість, емоційно-вольова сфера особистості, свідомість, свідоме, несвідоме, вищі психічні функції, прості і складні емоції, почуття, вищі почуття, настрої, пристрасті, стреси, афект, депресія, воля, вольове зусилля, вольова дія, функції волі, вольові якості особистості.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 63.

План

1. Загальна характеристика емоційно-вольової сфери особистості.

2. Специфіка емоцій людини.
3. Види емоцій та їх особливості.
4. Вищі почуття та їх особливості.
5. Воля та її найважливіші особливості
6. Фізіологічна основа волі
7. Вольовий акт та його структура
8. Вольові якості особистості.

Основний зміст

1. Загальна характеристика емоційно-вольової сфери особистості:
 - почуття як відображення дійсності;
 - функції почуттів;
 - властивості почуттів.
2. Специфіка емоцій людини:
 - соціальна організація;
 - зв'язок з пізнавальними процесами.
3. Види емоцій та їх особливості настрої:
 - емоції;
 - стрес;
 - афект.
4. Вищі почуття та їх особливості:
 - естетичні;
 - моральні;
 - інтелектуальні;
 - праксичні.
5. Воля та її найважливіші особливості:
 - сила;
 - стійкість;
 - широта;
 - спрямованість.
6. Фізіологічна основа волі:
 - «вольова домінанта»;
 - абулія.
7. Вольовий акт та його структура:
 - види довільних дій;
 - складні вольові дії;
 - структура вольового акту.
8. Вольові якості особистості:
 - цілеспрямованість;
 - ініціативність;
 - самостійність;
 - витримка;
 - рішучість;

- сміливість;
- енергійність;
- наполегливість;
- організованість;
- дисциплінованість;
- самоконтроль.

Емоційно-вольові властивості особистості.

1. Загальна характеристика емоційно-вольової сфери особистості.

Поведінка людини завжди містить емоційний компонент, – кожен акт діяльності супроводжується емоціями, почуттями, в яких відбивається суб'єктивне відношення людини до того, що відбувається в оточуючому її світі. Емоції і почуття, воля здійснюють сигнальну і регулювальну функції, спонукають людину до діяльності або стримують небажані прояви активності: людина не тільки сприймає оточуючу дійсність, але і здійснює діяльність, перетворюючи світ у власних цілях. Воля людини виявляється в тому, наскільки вона здатна долати перешкоди і труднощі на шляху до мети, наскільки вона вміє керувати власною поведінкою і діяльністю.

2. Специфіка емоцій людини.

Специфічною формою взаємодії людини з довколишнім середовищем є емоції. *Емоції – це реакції людини і тварини на впливи внутрішніх і зовнішніх подразників, які мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення і пов'язані з задоволенням або незадоволенням біологічно значимих потреб. Емоції мають ряд функцій: сигнальну*, сутність якої полягає в тому, щоб подавати емоційний сигнал як реакцію на той чи інший вплив зовнішнього середовища або внутрішній стан організму; *регулятивну* – можуть регулювати функціонування як окремих психічних процесів, так і діяльність людини в цілому; *пізнавальну* – емоції можуть як стимулювати, так і пригнічувати процес пізнання; *експресивну*, що виражає внутрішні переживання індивіда в зовнішній формі – міміці, жестах, особливостях мовлення та ін.; *комунікативну*, за допомогою емоцій ми передаємо певну складову інформації під час спілкування. Емоційні явища в житті людини відрізняються якістю, інтенсивністю, тривалістю, усвідомленістю, глибиною, складністю, умовами виникнення, функціями.

3. Види емоцій та їх особливості.

Виділяють прості і складні емоції. Прості емоції – стеничні та астеничні, виникнення яких пов'язано із задоволення базових потреб. Емоційні стани, що виникають в процесі діяльності підвищують (стеничні) або пригнічують (астеничні) життєдіяльність людини. *Складні емоції – настрої, афекти, пристрасті, стреси.* Ті чи інші види емоційних процесів включені у всі психічні процеси, у всі види активності людини, починаючи від відчуттів і закінчуючи усвідомленою діяльністю. *Настрій* є стійким емоційним станом переживання певних емоцій, що відбивається на діяльності людини. Основним

джерелом настрою є задоволеність або незадоволеність відносин з оточуючими, вирішенням різних протиріч, що виникають на життєвому шляху людини. **Афект** – психологічний емоційний стан, що характеризується потужною емоційною реакцією, в основі якої – сильне і відносно короткочасне переживання, під час якого звужується усвідомлений контроль за діяльністю. **Пристрасті** – емоційний стан підвищеного напруження, що характеризується вольовою спрямованістю. **Стрес** – стан тривалого і сильного психологічного напруження, пов'язаного з емоційним перенавантаженням, що виникає під впливом сильних чинників. Цей стан характеризується максимальною мобілізацією всіх сил, напруженням. Також, виділяють наступні емоції. **Гнів** – емоція, викликана раптовою появою значної перешкоди на шляху задоволення важливої для суб'єкта потреби, а також в разі розходження поведінки іншої людини з нормами етики, моралі. **Провина** – емоція, яка виникає як результат розбіжностей між очікуваною та реальною поведінкою, а також в разі порушень, які неспівпадають з моральними, естетичними або ідеологічними принципами та установками, особливо в ситуаціях, в яких людина відчуває особисту відповідальність. **Презирство** – емоція, яка виникає в міжособистісних взаємовідносинах і виявляється в неможливості прийняття однією людиною поглядів, поведінки, життєвих позицій іншої людини як значимих. **Страх** – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело дійсної або уявної загрози. **Сором** – емоція, що виникає в результаті реальної або уявної невідповідності людиною вчинків або деяких індивідуальних проявів, прийнятим в суспільстві, які самою цією людиною приймаються як норми або вимоги моралі. **Здивування** – швидкоплинна емоційна реакція на особливості об'єкта спостереження, пов'язана з парадоксальним фактом або явищем.

4. Вищі почуття та їх особливості.

Почуття – це відображення в свідомості людини її відношення до дійсності, що виникають при задоволенні або незадоволенні вищих потреб. В залежності від спрямованості почуття поділяються на **моральні, інтелектуальні, естетичні, практичні**. **Моральні почуття** – переживання людиною її ставлення до інших людей, суспільних явищ та процесів; **інтелектуальні** почуття, пов'язані з пізнавальною, інтелектуальною дуальністю; **естетичні** почуття прекрасного, особливо яскраво виявляються в сприйманні та ставленні до творів мистецтва, явищ природи та суспільного життя; **практичні** почуття, пов'язані з виконанням людиною певної діяльності. Почуття є продуктом культурно-історичного розвитку людини і виконують мотиваційну роль її діяльності.

5. Воля та її найважливіші особливості.

Воля – форма психічного відображення, що проявляється в здібності до вибору дій, пов'язаних з подоланням зовнішніх або внутрішніх дій; особлива форма активності людини, що включає свідому саморегуляцію. Воля є важливою складовою психіки людини, нерозривно пов'язаною з мотивами. Вольова активність має складну структуру і включає наступні компоненти:

ставлення до зовнішніх впливів; мотивацію; свідому саморегуляцію. Воля людини виявляється в діях (вчинках), які виконуються у зв'язку із поставленою метою. **Воля** – це свідомо саморегуляція суб'єктом своєї діяльності і поведінки, яка забезпечує подолання труднощів при досягненні мети, створює додаткові спонукання до зовнішніх і внутрішніх дій, які недостатньо мотивовані, гальмує небажану активність, виявляється в саморегуляції людиною діяльності та психічних процесів.

До основних функцій волі відносяться наступні: 1) стабілізуюча. Завдяки волі людина здатна за власною ініціативою, виходячи з усвідомленої необхідності, виконувати дії в запланованій послідовності та з певною інтенсивністю; 2) активізуюча. Завдяки волі людина здатна послідовно організовувати свою психічну діяльність і свідомо спрямовувати і контролювати її; 3) гальмівна. Зусиллям волі людина здатна стримувати вияви власних емоцій.

6. Фізіологічна основа волі.

Нервові центри керування довільними рухами зосереджені в руховій ділянці кори великих півкуль головного мозку людини, розташованій в області передньої центральної звивини головного мозку. Фізіологічні основи волі включають 1) діяльність рухових центрів, що знаходяться в лобних долях великих півкуль головного мозку і відповідають за регуляцію дій людини; 2) роботу другої сигнальної системи, яка забезпечує усвідомлення та регуляцію цільового та мотиваційного компонентів вольової дії; 3) ряд складних умовно-рефлекторних зв'язків, що виробляються під впливом набуття життєвого досвіду внаслідок соціалізації дитини. Функціональне завдання волі – свідомий контроль поведінки і діяльності людини.

Вольова регуляція реалізується в довільних діях, що характеризуються проявом вольових зусиль і співвідносяться з вольовою поведінкою. Вольова регуляція виявляється в мотивації, самоконтролі; мобілізації і стимуляції діяльності. Довільне управління організовує довільну поведінку, що реалізується в довільних (свідомих) діях, і включає вольове зусилля, мотиви, інтелектуальну активність. Мимовільні дії мають імпульсивний характер, неусвідомлюються або недостатньо усвідомлюються, здійснюються без визначеної мети і вольового компоненту. Також, до таких дій відносяться дії, що здійснюються без довільних зусиль, на основі закріплених стереотипів. Власне, вольовими діями людини називаються дії, спрямовані на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язані з долаттям труднощів. Особливостями вольових дій є: цілеспрямованість, інтелектуальний компонент діяльності, активність.

7. Вольовий акт та його структура.

Виділяють *прості і складні вольові дії*. В простому вольовому акті збудження до дії переходить в саму дію автоматично. Для складного вольового акту суттєвим є те, що дії передують врахування його наслідків, усвідомлення мотивів, прийняття рішення, виникнення намірів його здійснення, побудова плану здійснення діяльності. Таким чином, ***структура вольового акту містить: мотивацію вольового вчинку, пов'язану з потребою, що спонукає людину до діяльності; спрямованість особистості; саморегуляцію.***

До складових вольового акту відносяться: потяг або бажання, боротьба мотивів, прийняття рішення, виконання. Потяг або бажання: перше – це мотив діяльності, який являє собою ще недиференційовану, недостатньо чітко усвідомлену потребу; друге, як мотив діяльності, характеризуються достатньою усвідомленістю потреби. Боротьба мотивів – одне бажання протиставляється іншому бажанню, стикається з ним. Прийняття рішення, полягає у виборі певної мети і способу її досягнення. Виконання – рішення переходить у дію. **Вольове зусилля** – це мобілізація внутрішніх ресурсів людини (пам'яті, мислення, уяви, тощо), створює додаткові мотиви до дії, гальмує дію одних і активізує дію інших мотивів, мобілізує людину до долавання зовнішніх перешкод. Звичка здійснювати вольове зусилля стає обов'язковою умовою формування стійкого характеру.

8. Вольові якості особистості.

Вольові якості – це особливості вольової регуляції людиною власної діяльності і поведінки, які виявляються в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером труднощів, що долаються. До характеристик вольових якостей особистості відносяться: широта (діапазон видів діяльностей, у яких вольові якості виявляються); силою (рівень прояву вольового зусилля, спрямованого на подолання труднощів); стійкість (ступінь сталості прояву вольового зусилля в типових ситуаціях). *Серед основних вольових якостей особистості* наступні: **цілеспрямованість, наполегливість, витримка, рішучість, ініціативність, самостійність, організованість, дисциплінованість, сміливість, самовладання, складні морально-вольові якості.** **Цілеспрямованість** – свідомо спрямованість особистості на досягнення віддаленої за часом мети, а також, – уміння людини керуватися в своїх діях і вчинках загальними і стійкими цілями, обумовленими її переконаннями. Цілеспрямованість пов'язана з проявом таких вольових зусиль, що спрямовані на досягнення мети та гальмування спонукань, що цьому перешкоджають. **Наполегливість** – вольова якість особистості, пов'язана з прагненням досягти віддаленої в часі мети, незважаючи на перешкоди і труднощі; полягає в активізації дій, потрібних для долавання труднощів, енергійних діях і досягненні кінцевої мети. **Самовладання** є вольовою характеристикою, що містить витримку, сміливість і рішучість, – ті вольові якості, що пов'язані з гальмуванням негативних емоцій, що перешкоджають досягненню мети, самоконтролем і саморегуляцією емоційної складової поведінки, а також вміння приймати швидкі обґрунтовані рішення, долати страх та йти на виправданий ризик заради досягнення мети. *До складних морально-вольових якостей* належать самостійність та ініціативність; дисциплінованість і організованість; принциповість; старанність та енергійність; мужність; самовідданість. **Самостійність** полягає в умінні критично ставитися до різних думок, точок зору, оцінюючи їх відповідно до власних поглядів і переконань. **Ініціативність** характеризується умінням діяти всупереч сформованим стереотипам, знаходити нові, нешаблонні рішення і засоби їх досягнення. **Дисциплінованість** – свідоме підкорення поведінки загальноприйнятим нормам, установленому порядку.

Організованість полягає в умінні людини керуватися наміченим планом щодо досягнення визначеної мети. **Принциповість** – це уміння людини керуватися в своїх вчинках стійкими принципами, переконаннями в доцільності певних моральних норм поведінки, які регулюють взаємовідносини між людьми. **Мужність (хоробрість)** є системною якістю і охоплює такі складові, як сміливість, витримку і енергійність.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Прокоментуйте співвідношення таких психологічних понять як «емоції» та «почуття».
2. Оперуючи результатами власних спостережень, надайте опис прояву різних емоцій та почуттів людей різного віку.
3. Прокоментуйте, що б Ви відповіли на твердження, що почуття людини характеризують систему її потреб.
4. Поясніть, яку роль відіграють в процесі виникнення і перебігу емоцій різні фізичні стани людини.
5. Доведіть, що почуття людини мають соціально-історичне походження.
6. Наведіть приклади, які ілюструють значення та роль емоцій у житті людини.
7. Прокоментуйте зв'язок емоційно-вольової сфери особистості з її індивідуально-психологічними властивостями.
8. Проілюструйте залежність емоцій людини від умов природного і соціального середовища.
9. Поясніть причини зміни емоційних станів.
10. Доведіть, що виникнення і розвиток вольових якостей особистості – тривалий процес, що залежить як від біологічних, так і соціальних чинників, серед яких, – навчання та виховання.
11. Проаналізуйте, які чинники впливають на розвиток вольових якостей людини.
12. Прокоментуйте, у чому, на Ваш погляд, полягають основні відмінності між такими вольовими якостями як наполегливість та впертість.
13. Поясніть, як оцінка результатів діяльності людини стимулює розвиток її вольових якостей. Відповідь обґрунтуйте.
14. Прокоментуйте, чи можливо вдосконалювати вольові якості.
15. Поясніть значення такого психологічного феномену, як «локус контролю». В чому його сутність. Наведіть приклади.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі

Лекція № 3

Тема 5.2. Психологія дитини від народження до школи (1 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: онтогенез, віковий період, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку, особливості розвитку психіки у немовлячому періоді: розвиток відчуттів і сприймань, «комплекс пожвавлення», емоційне спілкування з дорослими, гуління, образна пам'ять; психологічні особливості розвитку в ранньому дитинстві: предметна гра, наочно-дієве мислення, автономна мова, пізнавальний інтерес; особливості психічного розвитку в дошкільному дитинстві: сюжетно-рольова гра, довільність, рефлексія, спілкування (монолог, діалог), психологічна готовність дитини до навчання в школі.
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного педагога ґрунтовної психологічної підготовленості.
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь.
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях.
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього педагога.

Основні поняття: онтогенез, віковий період, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку, психічний розвиток у немовлячому періоді: розвиток відчуттів і сприймань, уваги, пам'яті, мислення; комплекс пожвавлення; емоційне спілкування з дорослими; мова дитини – гуління; образна пам'ять; психологічні особливості розвитку в ранньому дитинстві: предметна гра, наочно-дієве мислення, автономна мова; пізнавальний інтерес, предметна гра, особливості психічного розвитку в дошкільному дитинстві: сюжетно-рольова гра, довільність, рефлексія, спілкування (монолог, діалог), психологічна готовність дитини до навчання

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 62.

План

1. Особливості психічного розвитку немовля.
2. Психологія раннього дитинства.
3. Психічний розвиток дитини у дошкільному віці.
4. Готовність до навчання в школі.

Основний зміст

1. Особливості психічного розвитку немовля:
 - біологічні особливості новонародженого;
 - спілкування з дорослими;
 - розвиток пізнавальних процесів;
 - «комплекс пожвавлення» та початок формування якостей особистості.
2. Психологія раннього дитинства:
 - предметне маніпулювання та предметна гра;
 - розвиток пізнавальних процесів;
 - початковий етап розвитку особистості;
 - «криза трирічки»: причина, прояв, подолання.
3. Психічний розвиток дитини у дошкільному віці:
 - соціальна ситуація розвитку;
 - основні види діяльності дошкільника;
 - розвиток пізнавальної сфери;
 - подальший розвиток якостей особистості.
4. Готовність до навчання в школі:
 - анатомо-фізіологічна;
 - психологічна;
 - соціально-психологічна;

Психологія дитини від народження до школи.

1. Особливості психічного розвитку немовля.

Період розвитку дитини від народження до одного року життя називається стадією немовляти, в якій виділяють фазу новонародженості – від народження до 2–2,5 місяців. Відокремившись від матері фізично, дитина повинна адаптуватися до нових умов життя. Життя новонародженого забезпечується анатомо-фізіологічними можливостями та вродженими механізмами, що проявляються в готовності нервової системи пристосувати організм до нових умов. Після народження активізуються безумовні рефлексії, що забезпечують роботу основних систем організму (дихання, кровообігу та ін.); харчові, захисні, орієнтувальні. Більшість безумовних рефлексів зберігається, забезпечуючи пристосування дитини до нових умов життя і стає основою для виникнення умовних рефлексів. Перші умовні рефлексії виробляються за допомогою дорослої людини. **На основі задоволення фізичних потреб, взаємодії з дорослими у дитини формуються нові, – власне, людські потреби (наприклад, потреби у отриманні нових вражень з оточуючого середовища, спілкуванні з дорослими, тощо), – на їх основі відбувається психічний розвиток немовля.** Умовою дозрівання мозку новонародженого є розвиток органів відчуттів (аналізаторів) і отримання різноманітних сигналів зовнішнього світу. Важливою подією у житті дитини є виникнення слухового (з'являється на 2–3 тижні) і зорового (3–5 тижень) зосередження. На основі слухового і зорового зосередження відбувається впорядкування рухової активності дитини.

На третьому тижні життя у дитини виникає пізнавальна активність, пов'язана з потребою в нових враженнях. Джерелом і організатором таких вражень для новонародженого є дорослий. *Поступово на появу дорослого, що забезпечує базові потреби та піклується, у дитини виробляється специфічна позитивна емоційно-рухова реакція – «комплекс поживлення» (М. Денисова, Н. Фігурін), яку прийнято вважати закінченням періоду новонародженості і початком нової стадії розвитку – стадії немовляти.* Дитина оволоділа можливостями зосереджуватись на об'єктах зовнішнього світу, у неї з'явилась вибіркова емоційна спрямованість на людей, вона опанувала певні засоби спілкування з близькими дорослими.

Таким чином, поведінка немовляти зумовлюється не лише фізіологічними потребами, а, передусім, – соціальною за своєю природою потребою у спілкуванні. Впродовж першого року життя дитина поступово навчається тримати голівку, сидати, повзати, вставати і робити перші кроки. Так, на 3–4-му місяці дитина демонструє хапальні рухи, прагне дотягнутись до яскравих предметів. Спочатку ці дії погано скоординовані, але з часом вони починають співвідноситись з розміщенням, розмірами та формою різних предметів. Така активність дитини призводить не лише до формування необхідних рухових навичок, але й забезпечує інтеріоризацію орієнтувальних дій у зорове сприймання. Разом з формуванням хапання, у дитини розвивається можливість здійснювати інші маніпуляції з предметами, що слугує основою для ознайомлення з різноманітними властивостями речей та розвитком процесів сприймання. Змінюється характер психічної активності, поступово появляється тенденція до довільності діяльності та наслідування діям дорослих, що свідчить про інтенсивний розвиток інтелекту.

Згідно науковим даним (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук), основні віхи фізичного розвитку немовляти і середньостатистичні терміни їх виникнення наступні: перший місяць життя – дитина підіймає підборіддя; другий місяць – піднімає груди; третій місяць – тягнеться за предметом, проте, в більшості випадків, промахується; четвертий місяць – сидить з підтримкою, п'ятий-шостий місяць – захоплює предмет рукою; сім місяців – сидить без підтримки; восьмий місяць – сідає без допомоги; дев'ять місяців – стоїть з підтримкою, повзає; десять місяців – повзає, спираючись на руки і коліна, ходить, тримаючись двома руками; одинадцять місяців – стоїть без підтримки; дванадцять місяців – ходить, тримаючись однією рукою.

Перший період життя характеризується тим, що відбувається інтенсивний сенсорний розвиток дитини: аналізаторні функції швидко вдосконалюються, у дев'ять місяців дитина розрізняє основні кольори (зелений, синій, червоний, жовтий) та форми тіл (кулі, куба, призми, конуса, циліндра). Зорове зосередження удосконалюється – на третьому місяці тривалість зорового зосередження дорівнює 7–8 хвилин; дитина може слідкувати за рухливими предметами. У чотири місяці дитина активно реагує на побачене, супроводжує побачене голосовою реакцією. У два – три місяці дитина проявляє інтерес до об'єктів, які відрізняються від вже їй знайомих.

На колір дитина починає реагувати уже в три-чотири місяці, активний інтерес до кольору з'являється у шість місяців. Розвивається просторове сприймання. Розвиток слуху у дітей виявляється у диференціації їх реакцій на звукові подразники, виникають орієнтувальні реакції з поворотом голови на звук (третьій місяць життя). Поступово, на різні звукові сигнали у дитини виробляються умовні рефлекси, що свідчить про те, що вона здатна розрізняти звуки за висотою, силою і тембром. Друге півріччя життя характеризується тим, що діти здатні реагувати на музичні мелодії. Розширення кола сигналів, що розпізнають немовлята свідчать про розвиток слухових відчуттів і це сприяє виникненню у дітей виразних емоцій. У житті дитини особливе місце займають звуки людського голосу, мова дорослих найсильніше впливає на дітей, викликає у них складну комплексну реакцію. На третьому місяці дитина розрізняє інтонації голосу дорослого і може відповідно на них реагувати, – таким чином дорослий має можливість використовувати їх як засіб стимулювання дій немовляти, заохочення. Починають розвиватися голосові реакції дитини – це свідчить про намагання малюка таким чином привернути увагу до себе і про перебудову голосових реакцій в поведінкові акти дитини. З перших місяців життя розвивається гуління, гудіння, лепетання як різні типи голосових реакцій дитини.

У другому періоді немовлячого віку виникає акт хапання, як перша організована, спрямована дія, що організована дорослим і народжується як спільна діяльність дитини і дорослого та яка має надзвичайне значення для психічного розвитку дитини. З цим актом пов'язано виникнення предметного сприймання, – до п'яти місяців встановлюються зорові, тактильні, кінестетичні зв'язки, як основа орієнтування дитини в просторі (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук). З часом, на основі хапання і обмацування та інших дій, формуються доцільні дії з предметом. Наприкінці віку немовляти (десять – одинадцять місяців), виникає етап функціональних дій – відкривання, нанизування, вкладування та інших з усіма можливими об'єктами. Хапання дитини, спрямоване на предмет, також стимулює виникнення сидіння. Взаємодія з предметами потребує допомоги дорослого і завдяки цьому спілкування набуває нового, більш складного характеру – М. І. Лісіна визначила його як ситуативно-ділове: дорослий повинен брати активну участь у взаємодії дитини з предметами. До кінця немовлячого періоду у дитини виникає перше розуміння слів і, таким чином, дорослий може керувати орієнтуванням дитини під час взаємодії з оточуючим світом речей (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук).

В ході постійної взаємодії з дорослим, дитина починає реагувати на його мовлення, розуміти слова, зростає ініціатива дитини у взаємодії. Спілкування в цей період повинно носити емоційно-позитивний характер.

Соціальна ситуація психічного розвитку немовляти – це ситуація нерозривної єдності з дорослим, соціальна ситуація «Ми», соціальна ситуація комфорту. Показником такої соціальної ситуації є позитивний емоційний фон дорослим необхідно постійно підтримувати (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук).

Провідною діяльністю дитини в немовлячому віці є емоційне спілкування, предметом якого для дитини є доросла людина. Тільки в результаті взаємодії з дорослою людиною відбувається розвиток дитини. Згідно Д. Б. Ельконіну, дорослі повинні виховувати у дитини «потребу в людині» (спочатку – матері, батьку, з часом, – друзях, товаришах, колективі, у суспільстві). Це можливо за умови постійного спілкування дорослого з дитиною. Дефіцит спілкування в цьому віковому періоді має негативний вплив на все психічне життя дитини: згідно дослідженням Е. Еріксона, події першого року життя формують у дитини основу «довіри» або «недовіри» до зовнішнього світу (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук).

Гуління (мимовільна неусвідомлена гра звуками) після шести-семи місяців змінюється лепетанням (багаторазовим повторенням складів типу «ма-ма-ма»), а дев'ятимісячна дитина вже починає взаємодіяти з дорослим звуками, повторюючи їх. Розуміння дитиною мовлення потребує співвіднесення слів з певними об'єктами чи діями. Після шести місяців дитина починає виділяти окремі слова як назви предметів та дій, реагуючи на них діями. Після дев'яти місяців дитина починає відповідати дорослому звуками, повторюючи ті, які чує від нього. Засвоєння назв предметів вимагає спеціального розгляду останніх дитиною разом з дорослим за умови емоційної зацікавленості дитини (Г. Розенгарт-Пупко). Наприкінці першого року життя слово дорослого починає виконувати функції регулювання поведінки дитини. В цей період діти вимовляють перші слова, мова дитини стає автономною, характеризується емоційним забарвленням, частіше за все є зрозумілою лише близьким людям, проте, це новоутворення свідчить про те, що соціальна ситуація розвитку дитини змінилась і її взаємодія з дорослим тепер опосередкована предметною діяльністю.

Дослідники називають перехідний період між немовлячим періодом життя дитини і раннім віком (від одного року до трьох) кризою першого року, виникнення якої пов'язане з появою самостійності дитини і афективних реакцій, що виникають внаслідок нерозуміння дорослими бажань дитини або їх невиконання. Встановлення нових взаємовідносин з дитиною на основі її самостійності, вимагають від батьків терпіння і витримки у допомозі дитини уникнення гострих емоційних реакцій. Таким чином, центральним новоутворенням періоду немовля є потреба у спілкуванні з дорослим, що є основою пізнавального і емоційного розвитку дитини.

2. Психологія раннього дитинства.

Основними досягненнями раннього дитинства, що визначають психічний розвиток є оволодіння прямоходінням, розвиток предметної діяльності, оволодіння мовою, завдяки чому дитина вступає в період самостійної взаємодії із зовнішнім світом.

Інтенсивне фізичне зростання дитини на етапі раннього дитинства (від одного до трьох років життя) продовжується, хоча його темп дещо уповільнюються: швидко збільшується вага дитини; змінюється співвідношення розміру голови, тулуба та кінцівок; до двох років у дитини

прорізуються молочні зуби, розвиваються органи дихання та кровообігу, тощо. Підвищується працездатність нервової системи дитини, збільшується загальна вага мозку, зростає регулююча роль кори великих півкуль головного мозку.

Соціальна ситуація розвитку характеризується тим, що дитина повністю залежить від дорослого, оскільки ще не може самостійно задовольняти потреби, і, відповідно, спілкування з дорослим є необхідною умовою забезпечення життя дитини. Розвиток психіки в цей період залежить від низки факторів: суттєву роль відіграє оволодіння дитиною прямоходінням – це забезпечує її відносну самостійність, розширює коло речей як об'єктів пізнання, розвиває можливість орієнтуватись у просторі та маніпулювати з різними предметами. Маніпулятивна діяльність поступово замінюється предметними діями, пов'язаними з оволодінням способами користування предметами, функціональні властивості останніх стають для дитини можливими лише завдяки їх навчання дорослими. **Соціальна ситуація розвитку в ранньому віці наступна – «дитина» – «предмет» – «дорослий». Новий тип діяльності, який формується в період раннього дитинства, – це предметна діяльність, спрямована на засвоєння суспільно вироблених способів дій з предметами. Спілкування стає формою організації предметної діяльності, виступає як засіб її здійснення, як знаряддя для оволодіння суспільними способами оволодіння цією діяльністю.**

Оволодіння предметною діяльністю найбільш суттєво впливає на психічний розвиток дитини раннього віку. **На третьому році життя починають формуватись нові види діяльності, серед яких провідне місце займає предметно-маніпулятивна гра,** конструювання, малювання, ліплення та ін. Досвід в предметній діяльності постає підґрунтям розвитку мови дитини. **Цей період сензитивний для розвитку мови:** її засвоєння відбувається ефективно і втрачені можливості у опануванні мови в цьому періоді важко надолужити. У спільній діяльності з дорослим, дитина розуміє зв'язок між словами та предметами реальності, їх функціями. У ранньому віці швидко зростає пасивний словник. Зростає словниковий запас дитини – на кінець третього року життя словник дитини складає до 1500 слів. Засвоюється граматична і синтаксична будова та звуковий лад мови. Формування активної мови постає джерелом психічного розвитку дитини раннього віку.

На початку періоду раннього дитинства дитина вже починає сприймати властивості оточуючих її предметів, вміє знаходити між ними найпростіші зв'язки та використовувати їх. Все це створює необхідні передумови для подальшого розумового розвитку, який відбувається у взаємозв'язку з оволодінням дитиною предметною діяльністю, мовленням, елементарними формами гри, тощо. **Основу розумового розвитку складає оволодіння дитиною новими видами сприймання, що розвивається, передусім, за рахунок дій, які виробляються в предметній діяльності.** Сприймання дитини раннього віку набуває більш цілісного характеру. Розширюється як коло об'єктів, що привертають увагу дитини, так і дій з ними. **Увага поступово ускладнюється – від мимовільної до довільної, проте, вона нестійка,** і дитина легко переключається на нові або більш яскраві об'єкти. Наприкінці третього

року життя увагу дитини можна викликати і спрямувати словом, що створює можливості для проведення нетривалих за часом занять з дітьми у групах.

Зміни відбуваються і у пам'яті дитини, – **відбувається розвиток складових образної пам'яті**. Якісні зміни відбуваються у розвитку процесів пам'яті – запам'ятовуванні, збереженні, відтворенні. Збільшується кількість об'єктів, що запам'ятовуються дитиною та розширюється їх коло, впізнавання стає більш диференційованим. Ці зміни обумовлює оволодіння дитиною мовленням, що створює можливості групування елементів досвіду на основі використання слів, закріплювати та оперативно їх відтворювати. Загалом, процеси пам'яті все ще мають мимовільний характер, проте, оволодіння дитиною мовленням робить можливими перші прояви довільності.

На третьому році життя активізується репродуктивна уява, прикладом якої є перенесення вже відомих дитині дій у нову ситуацію. У предметних діях дитини розвивається і її мислення, яке здійснюється в наочній ситуації на основі опанування нею практичних дій – це – наочно-дійове мислення. Дитина вчиться мислити, вдаючись до практичного аналізу, синтезу (наприклад, – розбирає іграшки на складові, складає новий об'єкт з деталей дитячого конструктора). Нові властивості об'єктів дитина відкриває для себе під час взаємодії з дорослими на основі практичної діяльності та спілкування.

В емоційно-вольовій сфері дитини другого – третього року життя відбуваються суттєві зміни, зумовлені розширенням кола її спілкуванням, розвитком самостійності. Під впливом стосунків з близькими розвиваються соціальні емоції дитини, джерелом яких стають взаємини між членами родини, особливості сімейного життя і важливу роль в цьому процесі відіграють оцінки дорослих – таким чином, у ранньому віці починають формуватися моральні почуття. У процесі спілкування з дорослими на другому році життя у дитини формується емоційна реакція на схвалення (Р. Х. Шакуров), що створює внутрішні умови для розвитку самооцінки, самолюбства, для формування стійкого позитивно-емоційного відношення дитини до себе і власних якостей (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук).

Значних успіхів досягають діти раннього віку у формуванні довільності власних дій. Важливу роль в цьому відіграє наслідування дій інших, їх повторення за зразком. Використання слова разом з дією сприяє її узагальненню, а оволодіння дитиною мовленням і самостійне визначення мети власної дії робить її усвідомленою. Найбільше спонукання для довільних дій дитини має показ-демонстрація дій, що опосередковані прямим заохоченням до їх активного наслідування та відтворення (О. Р. Лурія, В. К. Котирло, О. К. Тихомиров та ін.).

Взаємодія дитини раннього віку з ровесником розвивається наступним чином: на першому етапі ставлення дитини до ровесника – це ставлення як до об'єкту; на другому (18–20 міс.) – гра поряд, проте, – не разом. Взаємодія з ровесниками сприяє розвитку самосвідомості дитини. Так, **наприкінці першого року життя дитина впізнає себе в дзеркалі, усвідомлює себе як**

особистість (новоутворення «Я»). Під час спілкування з оточуючими, дитина вчиться розуміти іншу людину. У півторарічної дитини виникає прагнення втішити засмучену людину, вона емоційно відгукується на її переживання. З двох років дитина коментує власні дії, називає себе у третій особі. **Діти раннього віку починають порівнюють себе з іншими, у них формується самооцінка, прагнення відповідати вимогам дорослого.** До кінця раннього віку руйнуються попередні стосунки «дитина – дорослий», перебудовується соціальна ситуація розвитку. Дитина починає усвідомлювати рівень власної компетентності в діяльності, успіхи в оволодінні діями з предметами, наслідуванні дій дорослого, і стає ініціатором змін відносин з дорослим, спрямованих на розширення її самостійності. Тепер входження дитини у доросле життя пов'язане із сюжетно-рольовою грою, в якій дитина представляє себе дорослою.

Криза трьох років. Наслідком спільної діяльності з дорослим є формування у дитини системи власного «Я», як центрального новоутворення, що з'являється наприкінці третього року життя (Л. І. Божович). Дитина починає ставитись до себе як до самостійного «Я», вона нерідко заявляє: «Я – сама!», особливо у тих випадках, коли дорослі роблять за неї те, що вона вже може робити сама. Це призводить до розвитку прагнення дитини діяти самостійно. Цей період прийнято вважати критичним, оскільки дорослі постають перед труднощами у стосунках з дитиною. В основі труднощів – протиріччя між прагненням дитини до самостійного задоволення власних потреб і прагненням дорослого зберегти попередній стиль стосунків та обмежити активність дитини. Ці труднощі є тимчасовими, вони обумовлені появою новоутворень – відокремлення дитиною себе від оточуючих, порівняння з іншими. Це – важливий етап психічного розвитку дитини. Прагнення дитини до самостійності може знайти продуктивне вирішення у формі гри, і тому, так звана, «криза трьох років» розв'язується шляхом переходу дитини до ігрової діяльності. До симптомів «кризи трьох років» відносяться: 1) негативізм – відмова дитини виконувати вимоги дорослого; 2) впертість (вередливість) – наполегливість на власному рішенні, вимога поважати думку дитини; 3) непокірність (гонорливість) – протест проти звичного порядку; 4) своєвілля (відсторонення від дорослого) – «Я сам»; 5) знецінювання – знецінення старих правил поведінки; 6) протест-бунт – часі конфлікти і суперечки дитини з батьками; 7) деспотизм – жорстокість у проявах своєї влади.

Таким чином, активний фізичний розвиток розширює самостійність дитини: вона усвідомлює себе діячем оточуючої дійсності. Провідною діяльністю стає предметно-маніпулятивна гра, що здійснюється на основі предметних дій, які розвиваються у дитини на основі маніпуляцій з предметами. У дитини раннього віку розвивається ситуативно-ділова форма спілкування з дорослими, зароджується спілкування з однолітками. Пізнавальні процеси взаємопов'язані; провідним з них виступає наочне сприйняття, на основі якого розвивається впізнавання, освоюються наочні форми мислення (наочно-дієве і наочно-образне), виникає уява, дитина переходить до активного мовлення (Т. В. Дуткевич).

3. Психічний розвиток дитини у дошкільному віці.

Впродовж дошкільного дитинства (від трьох до семи років) продовжується інтенсивне дозрівання організму дитини, що створює необхідні передумови для більшої самостійності, засвоєння нових форм соціального досвіду внаслідок виховання та навчання. У дітей цього віку відбувається уповільнення зросту і ваги тіла, починається окостеніння скелету, збільшується загальна вага м'язів, удосконалюється діяльність серцево-судинної системи. Також, відбуваються зміни будови головного мозку, – зростає вага мозку, посилюється регулятивний вплив кори на функціонування підкірки, утворюються складні умовні рефлексії, в яких провідну роль відіграє слово, відповідно, – інтенсивно формується друга сигнальна система.

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку – у дитини з'являється коло елементарних обов'язків, змінюються взаємовідносини з дорослими, де спільні дії поступово замінюються виконанням вказівок. Стає можливим систематичне навчання відповідно до певної програми в тій мірі, в якій вона стає власною програмою дитини (*Л. С. Виготський*). Дитина вступає в нові стосунки з однолітками і це також визначає ситуацію її розвитку. Внутрішня позиція дошкільника характеризується усвідомленням власного «Я» та своїх вчинків, інтересом до світу дорослих, їх діяльності та стосунків. ***Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільників виражаються в сюжетно-рольовій грі, провідному виді діяльності цього періоду.*** Сюжетно-рольова гра створює сприятливі умови для освоєння дитиною зовнішнього світу.

Гра є соціальним видом діяльності за своїм походженням і зумовлена розвитком суспільства. Це особлива діяльність, в ході якої діти в ігровій формі виконують ролі дорослих, відтворюють особливості їх життя, праці та відносин. В дошкільному віці зростає прагнення дітей до самостійності та активної участі в житті дорослих, проте, ці прагнення вступають в суперечність з реальними можливостями. Ця суперечність знаходить своє розв'язання в формі сюжетно-рольової гри. В ранньому дитинстві центральним моментом гри було оволодіння дитиною способами дій з предметами, в дошкільному ж дитинстві на перший план виходять стосунки з іншими людьми. Дитину цікавить сам процес гри, оперування предметами, спілкування, взаємовідносини з іншими, і результативність гри виражається, передусім, в пізнавальних, емоційних та інших надбаннях дитини під час ігрової діяльності. У грі дошкільників відображується оточуюча дійсність, вона необхідна для освоєння у доступній для дитини формі діяльності та взаємовідносин дорослих. Характерною для гри дошкільників є певна умовність – наприклад, використання предметів, що мають замінювати інші. Умови ігрової діяльності розвивають уяву дитини (*О. М. Леонтьєв*), сприяють розвитку довільної уваги, пам'яті. Усвідомлені цілі – наприклад, зосередити увагу, запам'ятати, відтворити, легше формуються у дітей під час гри. Особливу роль в цьому відіграє потреба в емоційному спілкуванні з однолітками. Сюжетно-рольова гра потребує від дитини

формування та розвитку комунікативних здібностей, стимулює розвиток мовлення. Гра позитивно впливає на розвиток інтелекту: під час гри розширюється кругозір дитини, вона вчиться узагальненню дій, використанню узагальнених значень слів, тощо.

Разом з грою суттєву роль у психічному розвитку дошкільників відіграють різні види продуктивної діяльності (ліплення, конструювання, малювання). Також, дошкільники привчаються до виконання в ігровій формі окремих трудових завдань. Відсутність диференціації гри та праці – це характерна особливість трудової діяльності, що зберігається в середньому і старшому дошкільному віці. Інтерес до процесу діяльності поєднується з інтересом до її результативності і до її соціального значення: діти вже можуть усвідомлювати значимість трудових завдань і виконують їх не лише з цікавості, але і внаслідок розуміння їх важливості для інших людей.

Навчальна діяльність дітей керується дорослими, що активізують, спрямовують, стимулюють дії дошкільника і керують процесами їх формування. Засвоєння знань, формування вмінь та навичок відбувається на основі дій та операцій, оволодіння способів їх виконання, а саме: цілеспрямованого сприймання об'єктів, виділення і визначення їх характерних ознак, групування предметів, складання оповідань, конструювання, малювання, читання, слухання музики, тощо. Роль навчання в розумовому розвитку дитини зростає за умови набування їх певної системи та формування потрібних для їх засвоєння дій (*О. В. Запорожець*).

Сенсорний розвиток дошкільників полягає у засвоєнні уявлень про різні властивості і зв'язки предметів та явищ і оволодіння новими діями сприймання, які дають змогу більш повно і диференційовано сприймати світ. В ранньому дитинстві у дітей накопичується певна система уявлень щодо властивостей предметів, деякі з яких в процесі сприйняття нових предметів виконують роль зразків, з якими вони порівнюються. В ранньому дитинстві починається перехід від подібних предметних зразків до використання загальноприйнятих уявлень (сенсорних еталонів) про основні різновиди властивостей предметів. Ознайомлення дошкільників з різними видами сенсорних еталонів та їх систематизацією – важливе завдання, в основі якого – організація дорослими дій дітей щодо ознайомлення з властивостями предметів та їх специфікою під час конструювання, малювання, ліплення та ін. Разом з цим, на основі дій з предметами та їх чуттєвому пізнанні, відбувається запам'ятовування дитиною слів (понять), що характеризують різновиди властивостей предметів. В цьому віковому періоді віці ускладнюється диференціація сприймання: можливості розрізнення кольорів, звукового діапазону, різновидів смаку, запаху, дотикові відчуття. Ці зміни пов'язані з тим, що дитина оволодіває новими способами сприймання, пов'язаними з її можливостями обстеження предметів, явищ дійсності, їх властивостей і взаємозв'язків. Поступово сприймання виділяються у відносно самостійні дії, що спрямовані на пізнання предметів і явищ оточуючого світу. У дітей 5-6 років починають формуватися перцептивні дії.

З вдосконаленням сприймання розвивається мислення дитини – так, *на основі наочно-дієвого мислення починає формуватися наочно-образне: мислення спирається на образи уяви і здійснюється за допомогою слів, набуває певної самостійності і поступово відділяється від практичних дій, спрямовується на розв'язання пізнавальної задачі.*

Зростає роль мови в функціонуванні мислення, що допомагає дитині оперувати об'єктами, здійснювати аналіз, синтез, узагальнення, порівняння; розкривати властивості предметів та їх співвідношення, і сам цей процес і результати завдяки мовленню (опанування поняттями) у дитини виражається в можливостях формування і оперування судженнями і умовисновками. У дошкільника з'являються нові мотиви діяльності, що полягають у прагненні розуміння явищ оточуючої дійсності, їх взаємозв'язків, тощо. Розвиток мислення дошкільників прискорюється за умови цілеспрямованого керування цим процесом дорослими. У дітей цього віку зростає активний словник (3500–4000 слів у дитини 7 років), який, крім іменників і дієслів, починає містити прикметники, займенники, числівники; діти оволодівають структурою складних речень. *За допомогою мови дитина починає планувати та здійснювати регуляцію власної діяльності (А. О. Люблінська, О. Р. Лурія). Формується внутрішнє мовлення, як засіб функціонування внутрішніх розумових дій, що є ознакою розвитку словесно-логічного мислення.*

У дітей дошкільного віку починає формуватися довільна увага: вони можуть свідомо зосереджувати свою увагу на об'єктах, пов'язаних з потребам їх діяльності, також зростає обсяг, стійкість, концентрація уваги дітей.

В дошкільному віці процес формування особистість дитини пов'язаний з розвитком її емоційно-вольової сфери, формування системи інтересів та мотивів поведінки, що пов'язано з особливостями соціального оточення, взаємовідносин з дорослими. Починаються розвиватися соціальні емоції у зв'язку зі зростаючою взаємодією дошкільника з ровесниками. Виникають інтелектуальні емоції. В процесі взаємодії дошкільника зі значним конгломератом людей, у них починають формуватися моральні почуття, важлива роль в формуванні яких належить уявленню дитини про «позитивні» зразки поведінки, що надають змогу передбачити наслідки власної поведінки і її контролювати. Це, на думку дослідників, має вирішальне значення в процесі формуванні моральної поведінки дошкільника (О. В. Запорожець). Дитина цього віку починає відособлювати себе від дорослого, але її поведінка орієнтована на дорослого як на зразок для наслідування. Вирішальна роль в засвоєнні дитиною зразків поведінки належить оцінці значимого для неї дорослого.

У старшого дошкільника розвивається ієрархія та супідрядність мотивів діяльності, що пов'язано з розвитком вольових зусиль, здійснюваних для досягнення емоційно привабливої мети. Афективні дії у поведінці стають рідкістю: гра позитивно впливає на розвиток вольових якостей дошкільників, – під час гри дитина вступає в більш активну, переважно, позитивно зафарбовану

взаємодію та спілкування з однолітками. В ході гри необхідно дотримуватися обов'язкових для всіх гравців правил, виконувати визначені дії і це впливає на формування вольових якостей дитини. Також, сприяє розвитку вольових якостей дошкільників організована дорослими та здійснювана разом суспільно-корисна праця. Розвиток довільності психічних процесів сприяє їх усвідомленню як основи саморегуляції власної діяльності та поведінки. Під час спільної гри, в ході виконання завдань діяльності, організованої дорослими, діти порівнюють власні досягнення з досягненнями інших, оцінюють свої можливості, оволодівають навичками самоконтролю, цілепокладання, тощо. В цьому віковому періоді самооцінка дитиною власних якостей, вчинків, умінь, формується на основі оціночних суджень дорослих, проте, поступово набуває певної об'єктивності.

4. Готовність до навчання в школі.

В комплексі якостей, з яких складається психологічна готовність дитини до навчання в школі, виділяють мотиваційний, інтелектуальний та емоційно-вольовий компоненти. Більшість дітей наприкінці дошкільного віку прагне стати школярами, і це бажання пов'язано з зовнішніми ознаками зміни соціального статусу (новий статус школяра, нова система взаємовідносин, тощо). Внутрішня мотиваційна готовність зумовлена пізнавальною спрямованістю дошкільника, що розвивається на основі допитливості і формування пізнавальних інтересів. Навчання вимагає розумової готовності дітей: розвиненого сприймання, довільної уваги (концентрації уваги на процесі виконання завдань), пам'яті, мислення. Значну роль відіграє емоційно-вольова готовність – вміння дошкільника довільно керувати власною поведінкою, пізнавальною активністю, спрямовувати її на вирішення навчальних завдань. Навчання в школі має стати для дитини джерелом позитивних емоцій як підтримки впевненості у власних можливостях.

Проблеми готовності до навчання в школі пов'язані з тим, що у дітей зберігаються притаманні дошкільному віку особливості пізнавальної сфери: домінування мимовільної пам'яті; нестійкість уваги; низька продуктивність виконання завдань діяльності; домінування наочно-дієвого мислення, тощо. Крім цього, пізнавальні мотиви в цьому віці, як правило, ситуативні та нестійкі: в ході навчальних занять вони підтримуються, як правило, завдяки зусиллям педагогів. Оцінка досягнень у навчальній діяльності сприймається дитиною як оцінка власної особистості, – негативні оцінки викликають тривожність, дискомфорт, апатію. Поведінка старшого дошкільника залежить від його емоційного стану, що впливає на взаємовідносини із вчителем та з однолітками. Мета навчання досягається набагато успішніше, якщо в процесі навчання використовуються ігрові методи. Формування волі старших дошкільників істотно пов'язано з формуванням мотиву досягнення. Це потрібно враховувати в ході організації навчання дітей шестирічного віку.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте розвиток психіки дитини у немовлячому періоді.
2. Прокоментуйте особливості провідного виду діяльності та виникнення новоутворень цього періоду
3. Надайте аналіз психічного розвитку особистості дитини раннього віку.
4. Прокоментуйте особливості провідного виду діяльності та виникнення новоутворень цього періоду.
5. Проаналізуйте особливості проявів дитячого егоцентризму.
6. Охарактеризуйте причини та ознаки кризи «Я» періоду раннього дитинства.
7. Прокоментуйте особливості провідного виду діяльності та виникнення новоутворень дошкільника.
8. Порівняйте особливості психічного розвитку особистості дитини раннього віку та дошкільника.
9. Проаналізуйте поняття «готовність дитини до навчання у школі». Визначте основні проблеми готовності сучасних дітей до навчання.
10. Прокоментуйте, з чим пов'язана, так звана, «криза дошкільника». Визначте основні здобутки особистісного розвитку дитини старшого дошкільного віку.

Лекція № 3

Тема 5.3. Психологія молодшого школяра. (1 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: психологічна готовність дитини до навчання, навчальна діяльність, структура навчальної діяльності, навчальна мотивація, навчальні дії (цілевстановлення, орієнтаційні, виконавчі, контролюючі, оцінювальні), адаптація до школи, види адаптації, соціальна роль учня, пізнавальна мотивація, внутрішній план дій, довільність, розвиток словесно-логічної пам'яті та абстрактного мислення, творчої уяви, рефлексія, вищі почуття.
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного педагога ґрунтовної психологічної підготовленості
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь;
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього педагога

Основні поняття: онтогенез, віковий період, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку, психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку, навчання як провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку молодшого школяра, психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку: розвиток відчуттів і сприймань, наочно-образне і абстрактне мислення, розвиток словесно-логічної пам'яті, творчої уяви, особливостей спілкування з дорослими – авторитет вчителя, формування вищих почуттів.

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 62.

План

1. Психологічні проблеми, що пов'язані з початком навчання в школі
2. Характеристика провідної діяльності молодшого школяра
3. Розвиток пізнавальних процесів та мови
4. Формування особистості молодшого школяра

Основний зміст

1. Психологічні проблеми, що пов'язані з початком навчання в школі
– проблеми адаптації до школи

- динаміка інтересів молодших школярів
- особливості спілкування з вчителем
- 2. Характеристика провідної діяльності молодшого школяра
 - навчальна діяльність – провідна діяльність
 - центральні новоутворення свідомості молодших школярів
 - проблеми мотивів навчальної діяльності у початкових класах
 - формування навчальних дій початківців
 - особливості ігрової діяльності
 - трудова діяльність дома та в школі
 - спортивна діяльність
 - художня та конструктивна діяльність
- 3. Розвиток пізнавальних процесів та мови
 - відчуття та сприймання, розвиток спостережливості
 - увага та пам'ять
 - мислення та уява
 - мовлення письмове та усне
- 4. Формування особистості молодшого школяра
 - засвоєння соціальної ролі учня
 - система інтересів та цінностей
 - формування моральних якостей та характеру

Психологія молодшого школяра.

1. Психологічні проблеми, що пов'язані з початком навчання в школі.

Період молодшого шкільного віку (шість-сім – десять-одинадцять років) характеризується тим, що відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму: до семи років завершується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль головного мозку, що створює сприятливі можливості для здійснення дитиною довільної поведінки, планування і виконання певної програми дій. До шести – семи років зростає рухливість нервових процесів, врівноваженість процесів збудження і гальмування, проте, – процеси збудження ще тривалий час продовжують домінувати і це зумовлює емоційну збудливість молодших школярів. Зростає роль другої сигнальної системи в утворенні тимчасових нервових зв'язків, формуванні та виробленні нових дій і операцій, динамічних стереотипів. Загалом, для дітей семи – десяти років характерним є те, що основні властивості нервової системи за своїми характеристиками наближуються до властивостей нервової системи дорослих. Також, відбуваються істотні зміни органів тіла, підвищується фізична витривалість дитини. Дрібні м'язи розвиваються досить повільно, внаслідок чого дітям важко виконувати рухи, які вимагають чіткої координації.

Основною особливістю цього віку є зміна соціальної ситуації розвитку: дошкільник стає учнем, членом шкільного і класного колективів, що вимагає необхідності дотримуватися нових норм і правил поведінки, вмінь підпорядковувати власні потреби та бажання новому розпорядку

дня, тощо, і це сприймається дитиною як певний переломний момент у житті, який супроводжується ще й перебудовою системи стосунків з дорослими. Авторитетності набуває особистість вчителя. Провідною діяльністю для молодших школярів стає навчання, що змінює мотиви поведінки та сприяє розвитку пізнавального і особистісного потенціалу дитини. Діти поступово звикають до вимог навчання, що зумовлює розвиток нових якостей особистості – новоутворень, які виникають і розвиваються у молодших школярів відповідно до формування навчальної діяльності. **Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія.**

Розвиток молодшого школяра в процесі навчання забезпечується змістом останнього. Проте, зміст по-різному засвоюється дітьми і, відповідно, по-різному, залежно від методів навчання, впливає на їх розвиток. Методи ж мають забезпечувати створення для кожного етапу навчання і для кожного предмету систем навчальних завдань, які б поступово ускладнювалися, формування необхідних для їх розв'язання дій (мисленневих, мовних, перцептивних, тощо), трансформацію останніх в операції складніших дій, вироблення узагальнень і використання їх у нових конкретних ситуаціях. **Навчання має передувати розвитку, спиратись не лише на актуальні досягнення учня, але й на його потенційні можливості шляхом пропонування учням нових пізнавальних і практичних задач, засобів їх розв'язання.** Також, навчання впливає на розвиток молодших школярів організацією, яка визначає форми колективного співжиття дітей, їх міжособистісного спілкування та взаємодії з учителем.

2. Характеристика провідної діяльності молодшого школяра

Для молодших школярів навчальна діяльність стає провідною і має певні особливості, – зокрема, її зміст, який, в основному, становлять наукові поняття та зумовлені ними узагальнені способи розв'язання завдань, а основна мета та головний результат полягає в засвоєнні наукових знань та відповідних їм вмінь. У структурі навчальної діяльності прийнято виділяти такі компоненти, як мета (засвоєння знань, умінь та навичок), навчальні ситуації (задачі) і навчальні дії та операції, з допомогою яких учні оволодівають змістом освіти, контроль і оцінку, мотиви і форми спілкування учнів з учителем та між собою. Під час навчання, учні виробляють вміння вчитися, складнішими стають цілі навчальної діяльності, які визначаються змістом шкільного навчання, оволодіння якими вимагає активності, формування нових дій, зокрема, – мисленневих, мовних, потрібних для усвідомлення навчального завдання, розуміння його змісту, розкриття внутрішніх, причинно-наслідкових зв'язків, їм підпорядковуються мнемічні, практичні та інші дії. Істотну роль у навчанні молодших школярів відіграють різні види наочності: її використання є засобом донесення до учнів необхідних для формування уявлень і понять про пізнавані об'єкти чуттєвих даних, засобом розвитку здатності сприймати різноманітні явища навколишньої дійсності. Збагачується мотивація навчальної діяльності школярів: відбувається розвиток пізнавальних інтересів, зацікавленості

змістом навчання, усвідомлення необхідності виконання навчальних завдань, почуття відповідальності перед вчителем та батьками. Специфічними є навчальні ситуації: по-перше, школярі мають засвоїти загальні способи виділення властивостей понять та розв'язання певного рівня конкретно-практичних завдань. По-друге, відтворення зразків таких способів є основною метою навчальної роботи. Вчитель ставить молодших школярів у такі умови, коли вони мають шукати загальний спосіб розв'язання всіх конкретно-практичних задач певного типу. Під керівництвом вчителя учні знаходять і формують такий спосіб. Наступним етапом є відтворення окремих операцій і засвоєння системи умов з використання цього способу. Надалі, зустрічаючись з відповідними конкретно-практичними задачами, учні використовують засвоєний загальний спосіб їх розв'язання, на основі вмінь, сформованих в навчальній ситуації. Робота учнів з навчальними ситуаціями складається з дій різного типу, особливе місце серед яких займають навчальні дії, за допомогою яких учні відтворюють і засвоюють зразки загальних способів розв'язання задач і загальні прийоми визначення умов їх використання. Виконуються ці дії у предметному і розумовому плані. Окремим завданням навчального процесу є формування в учнів системи необхідних навчальних дій. Без цього засвоєння програмного матеріалу відбуватиметься шляхом механічного запам'ятовування словесних характеристик понять чи прийомів розв'язання завдань. Повноцінна робота дитини в навчальних ситуаціях вимагає виконання певного типу дій і дій контролю. Учень має вміти співвідносити навчальні дії з заданими зразками, пов'язувати результати з рівнем та повнотою виконаних навчальних дій. Спочатку основна роль в організації контролю належить вчителю, і, лише поступово, на цій основі формується самоконтроль учнів за процесом засвоєння, який пов'язаний з оцінкою дорослого, яка фіксує відповідність (невідповідність) результатів засвоєння вимогам навчальної ситуації. Під час формування в учнів самоконтролю, у них формується здатність до самооцінювання. Навчальній діяльності властиві певні загальні закономірності, які слід враховувати, організовуючи процес її формування. Передусім, необхідно систематично залучати дітей до навчальних ситуацій і разом знаходити і демонструвати відповідні навчальні дії, а також дії контролю і оцінки. Саме це є важливою умовою розвитку пізнавальної активності дітей, інтересу їх до навчання. Мова йде про предметні дії, і ті, що мають виконуватись у внутрішньому, мисленому плані. Необхідною умовою є те, щоб предметні дії набували внутрішньої форми за належної узагальненості, «згорнутості» та усвідомленості. Наприкінці 2-го та в 3-му класі учні поступово починають виконувати окремі компоненти навчальної діяльності шляхом саморегуляції при розв'язанні тих чи інших конкретно-практичних завдань. Серед різних навчальних дій особливої уваги вимагають ті, які спрямовані на виділення і відображення головних, істотних характеристик у предметі, що вивчається, які інтенсивно формуються в 2–3-х класах, коли учням постійно пропонують переказати оповідання своїми словами, скласти план переказу, коротко записати умови задачі, тощо. Важливим є вміння учня самостійно ставити перед собою навчальні задачі

шляхом вирішення тих чи інших конкретно-практичних задач. В умінні перетворювати конкретно-практичні завдання на навчально-теоретичні проявляється найвищий рівень розвитку навчальної діяльності молодших школярів. Конкретно це проявляється в тому, що учень прагне знайти загальний спосіб розв'язання серії конкретно-практичних задач, а не методом спроб і помилок вирішувати кожна з них; встановлюється такий спосіб через теоретичний аналіз декількох задач і знаходження спільного в їх умовах.

Впродовж молодшого шкільного віку відбувається і певна динаміка ставлення дітей до навчання: якщо на початку учні оцінюють навчання як діяльність, до якої схвально ставляться дорослі, то з часом їх приваблюють окремі навчальні дії і вони починають самостійно перетворювати конкретно-практичні завдання на навчально-теоретичні на основі цікавості до внутрішнього змісту навчальної діяльності.

3. Розвиток пізнавальних процесів та мови.

Сприймання молодших школярів досить розвинуте, проте, – слабо диференційоване: вони не вміють здійснювати цілеспрямований аналіз результатів сприймання, властивістю якого є виражена емоційність. У процесі навчання забезпечується зростання швидкості перебігу процесів сприймання, збільшення числа сприйнятих об'єктів, розширення обсягу їх запам'ятовування, тощо. Також, у сприйманні молодших школярів відбуваються якісні зміни, що являють собою певні перетворення структури сприймання, зростання його пізнавальної спрямованості. **Поступово сприймання молодших школярів стає більш довільним, цілеспрямованим і категорійним процесом:** об'єкти сприймання молодші школярі намагаються віднести до певної категорії. Під час сприймання об'єктів, діти, переважно, орієнтуються на колір і форму як характерні ознаки.

Увага. Характерною віковою особливістю молодших школярів є домінування мимовільної уваги, спрямованої на нові, яскраві, контрастні та цікаві об'єкти, довільна увага слабка і нестійка. Слабкість гальмівних процесів зумовлює таку рису уваги молодших школярів як нестійкість. Розвиток уваги дедалі більше характеризується довільністю за умови цілеспрямованої діяльності, в ході якої вони вчаться керуватися самостійно поставленою метою. На початку, розвиток довільної уваги молодших школярів залежить від керування цілями, поставленими дорослими, а потім, – від реалізації самостійно поставлених цілей, постійного контролю вчителя за діяльністю учнів і самоконтролю на снові контролю зі сторони однокласників. Увага молодших школярів пов'язана зі значущістю навчального матеріалу: усвідомлення важливості матеріалу, виникнення інтересу до його змісту – важливі умови розвитку довільності уваги та її властивостей: обсягу і стійкості, розподілу і концентрації, переключення. Увага молодших школярів залежить від доступності навчальних завдань та від уміння вчителя організувати навчальну діяльність. Серед причин нестійкості уваги молодших школярів виділяють недостатню інтелектуальну активність, зумовлену недосконалими методиками навчання, рівнем їх готовності до навчання, станом здоров'я тощо.

Пам'ять. *Пам'ять молодших школярів характеризується зростанням довільності, можливостями свідомого управління цим процесом та збільшенням обсягу словесно-логічної пам'яті.* Молодші школярі при ефективному керівництві навчальною діяльністю, можуть виділяти у зрозумілому для них матеріалі «опорні» думки, пов'язувати їх між собою і, завдяки цьому, успішно запам'ятовувати. Також розвивається здатність молодших школярів довільно відтворювати матеріал. Проте, без допомоги вчителя, діти, як правило, використовують найпростіші способи довільного запам'ятовування і відтворення (переказування). Спроба використовувати більш продуктивні способи, а саме, – переказування на основі готового плану, смислове групування матеріалу, ускладнюють роботу. Мимовільне запам'ятовування і відтворення набувають більшої систематичності і продуктивності. Під час навчання, у молодших школярів активно розвивається словесно-логічна пам'ять і важливою умовою ефективності цього процесу є керівництво вчителя, спрямоване на забезпечення розуміння учнями навчального матеріалу, а вже потім його заучування. У цьому віці зростає продуктивність, міцність і точність запам'ятовування навчального матеріалу, що зумовлено оволодінням учнями більш досконалішими мнемонічними прийомами.

Мислення. *У молодшому шкільному віці здійснюється перехід від наочно-образного до науково-теоретичного, абстрактного мислення.* Конкретність мислення першокласників проявляється у тому, що при розв'язанні мисленнєвої задачі їм легше проаналізувати конкретний факт та зробити з нього певні висновки, ніж навести приклад до загального положення. Під впливом навчання в структурі мислення молодшого школяра змінюється співвідношення образних і понятійних, конкретних і абстрактних компонентів на користь зростання ролі останніх. Молодші школярі вчать визначати відомі їм поняття, виділяючи загальні та істотні ознаки об'єктів, розв'язувати більш складні пізнавальні та практичні задачі на основі дій та операцій, виражаючи результати у таких формах мислення, як поняття, судження, умовисновки. Така операція мислення, як аналіз у молодших школярів спочатку має, переважно, практично-дієвий і образно-мовний характер, проте, діти поступово переходять до комплексного аналізу об'єкту пізнання, повного спектру характеристик та властивостей, хоч і не вміють ще встановлювати взаємозв'язки між виділеними складовими. Розвивається систематичність аналізу, об'єктом якого постають предмети, явища, процеси, тощо. Аналіз поступово пов'язується із синтезом, проте, для молодші школярі швидше спроможні виділяти елементи в цілому, ніж об'єднувати розрізнене. Операції аналізу і синтезу поєднуються в порівнянні об'єктів, розвиток якого значною мірою залежить від того, як часто учням дають завдання на порівняння різних об'єктів, їх груп і класів, як визначаються орієнтири для зіставлення об'єктів, виокремлення істотних подібних і відмінних ознак. Аналіз поступово переходить в абстрагування, яке стає важливим компонентом мисленнєвої діяльності учнів в узагальненні і формуванні понять. Молодшим школярам легше дається абстрагування властивостей предметів ніж їх зв'язків і відношень. Під впливом вимог навчальної діяльності поступово вдосконалюються і способи узагальнення, від переважно наочно-мовних діти переходять до понятійно-мовних способів. Відповідно змінюються й результати

узагальнення, що слугує основою розвитку конкретизації, застосування результатів узагальнення в нових пізнавальних і практичних ситуаціях. Спостерігаються істотні індивідуальні особливості мисленнєвої діяльності молодших школярів, виражені в рівнях розвитку операцій аналізу і синтезу, абстрагування і узагальнення, у співвідношеннях конкретно-образних і абстрактно-словесних компонентів, у гнучкості мислення.

Мова. На початок навчання у школі дитина вже володіє певним словниковим запасом і мовною граматику. *Новим у формуванні мовлення є свідоме вживання різних форм слова, оволодіння письмовим мовленням, збагачення внутрішнього мовлення.* Змінюється співвідношення вживаних категорій слів, зростає словник, урізноманітнюються функції мовлення, удосконалюється його синтаксична структура тощо. Збільшується кількість слів і речень у письмових роботах, зростає швидкість письма, підвищується його якість. Засвоєнню учнями письма передують оволодіння читанням. Важливим показником успіхів дитини в оволодінні мовленням є читання про себе, що пов'язане з розвитком внутрішнього мовлення.

Уява. Уява молодших школярів яскрава, часто некерована. У процесі навчання вдосконалюється відтворююча уява і стає реалістичною і керованою. *Інтенсивно формується творча уява,* на основі попереднього досвіду з'являються нові образи, від довільного комбінування складових образів діти поступово переходять до логічно обґрунтованої побудови нових. Зростає швидкість утворення образів і вимогливість дітей до витворів власної уяви.

4. Формування особистості молодшого школяра.

Емоційно-вольова сфера. *Молодші школярі емоційні, проте, поступово вони оволодівають вміннями керувати емоційними станами, стають стриманими та врівноваженими.* Основним джерелом емоцій є навчання та гра (успішність в навчанні, взаємовідносини в класі, читання літератури, перегляд телепередач, фільмів, участь в іграх, тощо). Підґрунтям емоцій молодших школярів є переживання нового, здивування, сумніви, радощі пізнання, які постають основою розвитку пізнавальних інтересів та допитливості. Поступово розвивається усвідомлення власних почуттів і розуміння їх проявів у інших людей. У молодших школярів, як правило, життєрадісний, бадьорий настрій. Причиною виникнення афективних станів у дітей цього віку є розходження між рівнем домагань і можливостями його задоволення, прагненням високої оцінки власних особистісних якостей і реальними стосунками з іншими, тощо. Наслідком є те, що дитина може виявляти грубість, забіякуватість, запальність або інші прояви емоційної невірноваженості. Молодші школярі емоційно вразливі. У них розвивається самоповага і виражена реакція на будь-які приниження особистості та позитивне переживання визнання їх якостей. Відбувається розвиток почуття симпатії, яке відіграє важливу роль у формуванні малих груп у класі та стихійних компаній. *У дітей формуються вищі почуття – зокрема, моральні почуття (дружба, товарицькість, почуття обов'язку, гуманність).* Молодші школярі схильні переоцінювати власні моральні якості та недооцінювати їх у однолітків, але з часом вони стають більш самокритичними.

*Навчання сприяє розвитку вольових якостей молодших школярів, оскільки цей вид діяльності вимагає від дітей усвідомленого виконання завдань і підпорядкування їм власної активності, довільної регуляції поведінки, вміння керувати увагою, запам'ятовувати, узгоджувати особистісні потреби з вимогами вчителя, тощо. Поступово **дитина оволодіває вміннями довільної регуляції власних психічних процесів та поведінки.** Зростає вимогливість як до себе так і до інших, розширюється сфера усвідомлення обов'язків та необхідності їх виконання. Воля молодших школярів характеризується нестійкістю, так, наприклад, діти легко піддаються навіюванню. **В цей період у дітей формуються такі вольові риси характеру, як самостійність, витримка, впевненість, наполегливість.** Ефективність формування вольових якостей залежить, передусім, від методів навчально-виховної роботи. Внаслідок недостатньої сформованості вольових процесів може спостерігатися імпульсивність поведінки, впертість, капризність. У поведінці молодших школярів переважно виявляються особливості темпераменту. Більшість молодших школярів допитливі та безпосередні у вираженні власних почуттів та ставлень.*

Самооцінка. Самооцінка молодших школярів конкретна, ситуативна, залежить від оцінки вчителя. Рівень домагань формується, насамперед, внаслідок досягнутих успіхів та невдач: так, за умови того, що у навчальній діяльності дитини переважають невдачі, то результатом може бути розвиток почуття невпевненості в собі, що має тенденцію поширення на інші види діяльності.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Надайте загальний аналіз вікового розвитку молодшого школяра.
2. Прокоментуйте особливості провідного виду діяльності та виникнення новоутворень свідомості дитини молодшого шкільного віку.
3. Проаналізуйте значення навчання в процесі формування особистісних новоутворень дитини цього періоду життя.
4. Порівняйте особливості психічного розвитку особистості дошкільника та молодшого школяра.
5. Порівняйте особливості особистісного розвитку дошкільника та молодшого школяра.
6. Поясніть значення особистості дорослого, зокрема, – вчителя, у процесі формування особистості молодшого школяра.
7. Прокоментуйте, від чого залежать особливості взаємовідносин між молодшими школярами.
8. Проілюструйте, в чому проявляється прагнення досягнення статусу у молодших школярів та від чого залежить формування мотивації досягнення успіху.
9. Обґрунтуйте, з чим пов'язані уявлення про дружбу у дітей молодшого шкільного віку.
10. Поясніть, як впливають на становлення «Я – образу» молодших школярів відносини з дорослими.

Лекція №4

Тема 5.4. Психологія підлітка (1 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: психічний розвиток індивіда, формування особистості, онтогенез, перехідна соціальна ситуація розвитку, «почуття дорослості», «криза підлітка», спілкування з однолітками, «видовищне спілкування», психічний розвиток у підлітковому віці: розвиток всіх психічних пізнавальних процесів, зокрема – уваги, пам'яті, мислення; теоретичне та гіпотико-дедуктивне мислення, особливості спілкування з дорослими та однолітками, розвиток мови; домінуючі мотиви, система інтересів, рефлексія, агресія, емпатія, вищі почуття, конфліктність.
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного педагога ґрунтовної психологічної підготовленості
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь;
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього педагога.

Основні поняття: онтогенез, віковий період, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку, анатомо-фізіологічні особливості пубертатного періоду; пізнавальна сфера підлітка; теоретичне та гіпотико-дедуктивне мислення, формування індивідуального стилю мислення; почуття дорослості; провідний вид діяльності – спілкування з однолітками; особливості спілкування з дорослими та однолітками; розвиток мови; підліткова субкультура; домінуючі мотиви, система інтересів; акцентуації характеру в підлітковому віці; причини конфліктів підлітків з дорослими та однолітками.

Література

Основна: 2, 3, 5, 11, 12, 14

Додаткова: 15, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 35, 38, 40, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 62.

План

1. Загальна характеристика підліткового віку:
2. Психологія спілкування підлітка та дорослих
3. Відносини підлітків з ровесниками
4. Самопізнання та самовиховання підлітків
5. Особливості навчально-пізнавальної діяльності підлітків.

Основний зміст

1. Загальна характеристика підліткового віку:
 - соціальна ситуація розвитку та проблема «кризи підлітка»;
 - анатомо-фізіологічні особливості в контексті соціальної ситуації розвитку;
 - провідна діяльність підлітків.
2. Психологія спілкування підлітка та дорослих:
 - прагнення вийти з-під впливу дорослих;
 - прагнення відповідати критеріям дорослості.
3. Відносини підлітків з ровесниками:
 - психологічні функції спілкування підлітків з однолітками;
 - «видовищне спілкування» та його психологічні особливості;
 - дружба підлітків;
 - перші симпатії до протилежної статі.
4. Самопізнання та самовиховання підлітків:
 - особливості самосвідомості підлітка;
 - початок самовиховання та його труднощі.
5. Особливості навчально-пізнавальної діяльності підлітків:
 - «психологічний відхід від школи»;
 - особливості пізнавальних потреб та навчальної мотивації підлітків;
 - активність у позашкільній пізнавальній діяльності.

Психологія підлітка.

1. Загальна характеристика підліткового віку.

Особливості підліткового віку пов'язані з перебудовою всього організму, зумовлені статевим дозріванням. Інтенсивний фізіологічний розвиток, яким характеризується цей етап життя людини, пов'язаний з активізацією статевих та інших залоз внутрішньої секреції. В цей період прискорюється зріст організму (у хлопців цей процес починається у 13 років і продовжуються до 15–17, а у дівчат цей процес розпочинається і закінчується на два роки раніше). У підлітків спостерігається інтенсивний зріст скелету, збільшення маси тіла, м'язової і жирової тканин, зміцнюється м'язова система, зростає фізична сила. Фізіологічною особливістю цього періоду є невідповідність розвитку внутрішніх органів, зокрема, обсягу легенів, серця, загальної маси тіла та судинної системи, що ускладнює постачання потрібної кількості крові до різних ділянок тіла. Вага головного мозку підлітка наближується до показників ваги головного мозку дорослої людини, продовжується розвиток лобних, частково скроневих і тім'яних ділянок мозку, відбувається вдосконалення функцій кори великих півкуль головного мозку. Інтенсивно розвивається 2-га сигнальна система, що виражається в інтелектуальній активності підлітка. Внаслідок фізіологічних особливостей цього періоду, підлітки збудливі, їх поведінка стає імпульсивною, нестійкою, дії можуть бути безконтрольні, нестримні.

Л. С. Виготський наголошував на основній особливості підліткового віку, що полягає в неузгодженості процесів загального розвитку, статевого дозрівання і соціального формування особистості, яка зумовлена випередженням статевого дозрівання. Основний зміст та специфіка фізичного, інтелектуального, морального, соціального розвитку в підлітковому віці визначає перехід від дитинства до дорослості. Відбувається формування якісних новоутворень свідомості підлітка внаслідок перебудови організму, трансформація взаємовідносин з дорослими і однолітками, опанування новими соціальними та морально-етичними нормами, що позначається на розвитку системи світогляду, інтересів, самосвідомості, пізнавальної діяльності.

Дослідники серед умов сучасного життя вирізняють як сприятливі становленню дорослості підлітків фактори, а саме, – акселерацію фізичного і статевого дозрівання, інтенсивність спілкування з однолітками, самотійність підлітків, розширення інформаційного простору, так і ті, які гальмують цей процес (асоціальна поведінка членів родини, гіперопіка батьків, звуження зони відповідальності підлітка, тощо). Соціальна активність підлітків, передусім, спрямована на прийняття і засвоєння суспільних норм і цінностей, особливостей соціальної взаємодії. Перебудова психологічних структур особистості, яка відбувається в цьому віковому періоді, призводить до проявів непокори підлітків, агресивної поведінки, зухвальства, – ознак, так званої, «підліткової кризи». Причинами цього одні психологи вважають наслідки відсутності змін у поведінці дорослих у відповідь на появу у підлітків прагнення до нових форм взаємовідносин (Т. В. Драгунова, Д. Б. Ельконін). Інші ж розглядають ці кризові явища як безпосереднє відображення процесу статевого дозрівання, а деякі вважають, що подібна криза не є обов'язковою, і багато підлітків переживає цей період без подібних особливостей (Т. П. Гаврилова). Згідно Л. С. Виготському, суть вікової кризи полягає в якісних змінах всього психічного розвитку людини. Найважливішим **новоутворенням в підлітковому віці є становлення самосвідомості, що, передусім, характеризується появою почуття дорослості**, що суб'єктивно пов'язується підлітком з входженням у світ дорослих, де він намагається зайняти своє місце вже як дорослого в системі реальних взаємовідносин між людьми (Д. І. Фельдштейн). Підліток претендує на визнання власної самотійності, рівності в світі дорослих, проте, реальні фізичні, інтелектуальні й соціальні передумови для цього відсутні. Виключно в спеціально організованій діяльності можна створювати ситуації, в яких взаємостосунки з дорослими і однолітками відповідали б домаганням та потребам підлітків.

2. Психологія спілкування підлітка та дорослих.

Підлітковий вік є періодом становлення якісно нових взаємин з дорослими – підлітки, як правило, вже не погоджуються на нерівноправні стосунки, характерні для дитинства, оскільки вони не відповідають їх уявленням про власну самотійність і дорослість, вимагають поваги від дорослих до власної особистості.

Це виражається в невиконанні вказівок дорослого, різних формах протесту, що є специфічною формою боротьби підлітка за зміну існуючого

типу взаємовідносин. Нові форми взаємин з дорослими встановлюються поступово, цей процес супроводжується конфліктами, взаємними непорозуміннями і труднощами у спілкуванні. Підліток претендує на нові права, проте, оскільки дорослість характеризується, передусім, самостійністю, то підліток прагне самостійності у вирішенні різних власних проблем і протестує проти втручання в своє життя дорослого. Іноді це проявляється дуже гостро, підліток може взагалі не визнавати авторитету дорослого і відмовитися від виконання його настанов. Конфліктність при переході до нових відносин виявляється за умов, коли ініціатором коректив у взаємодії з дорослим виступає підліток, а дорослі цього не визнають. Відповідно сучасним психологічним дослідженням, характер спілкування з дорослими впливає на самооцінку підлітків: відсутність довірливого спілкування з батьками стимулює неадекватну самооцінку. Стійка самооцінка формується у підлітків за умови довірливого емпатійного спілкування з батьками та близькими дорослими.

3. Відносини підлітків з ровесниками.

Провідною діяльністю цього періоду є спілкування з однолітками. Центральне місце в житті підлітка починає займати спілкування з ровесниками, – якщо для молодших школярів основою для об'єднань з однолітками є, переважно, спільна діяльність, то в підлітковому віці привабливість взаємодії визначається можливостями спілкування з однолітками (*Л. І. Божович*). Підлітки прагнуть зайняти в середовищі однолітків становище, яке б відповідало їх домаганням: бажання бути лідером, користуватись авторитетом, знайти близького друга, тощо. Ці прагнення завжди є провідним мотивом поведінки в підлітковому віці. Спілкування з часом виходить за межі навчальної діяльності, ґрунтуючись на нових інтересах, видах діяльності, і виділяється в окрему, важливу для підлітка сферу життя. Це пояснює конформну поведінку підлітків в компаніях однолітків з однієї сторони і, з іншої, їх недисциплінованість внаслідок відсутності навичок досягнення бажаного статусу. Підлітки вважають свої переживання з цих проблем найбільш значущими, оскільки спілкування з однолітками в цьому віці набуває головної цінності, тому, навчання, і, навіть, стосунки з рідними відходять на другий план. Так, серед причин погіршення успішності навчання і порушень поведінки одне з головних місць займає незадоволеність підлітків відносинами з однолітками. Впродовж підліткового віку суттєво змінюються мотиви спілкування з однолітками: так, в 4-му класі домінують бажання бути серед однолітків, приймати участь в спільній грі, взаємодії, то в 5–6-х класах основним є прагнення зайняти певний статус в групі однолітків, а в 7–8-х класах йдеться про пошук визнання цінності власної особистості серед ровесників. Фрустрація потреби бути значущим серед однолітків у більшості підлітків спричиняє складні негативні переживання. В підлітковому віці змінюються критерії оцінки однолітків. Так, в початковій школі, критерії оцінки однолітків були пов'язані, передусім, з якістю виконання дитиною вимог дорослого, зокрема вчителя, – оцінювалась успішність, поведінка, суспільна активність. У підлітків на перший план в оцінці виходять особисті якості, серед яких, – товариськість, сміливість, самоконтроль, тощо. В

підлітковому віці формується вміння орієнтуватись на вимоги однолітків і їх враховувати. Серед таких вимог – товарицькість (повага до іншого, гідність, рівність, допомога товаришам та ін.). Важлива роль у розвитку особистості підлітка належить взаєминам з близьким другом. До дружніх стосунків виносяться особливі вимоги – взаємна відвертість, розуміння, рівність, здатність до співпереживання, співчуття, вміння зберігати таємниці. Підлітки схильні встановлювати близькі, проте, як правило, тимчасові, стосунки з однолітками, – відбувається пошук друга. Саме в цьому процесі, – побудові стосунків з другом, відбувається пізнання підлітком самого себе та іншої людини, формуються вміння аналізувати, порівнювати власні вчинки і іншого, їх оцінювати, розширюються уявлення про власну особистість. Змінюються взаємовідносини дівчат і хлопців – виникає взаємний інтерес, бажання подібатись, розвивається інтерес до власної зовнішності, і, пов'язана з цим, стурбованість щодо свого зовнішнього вигляду. Подібний інтерес сприяє розвитку вибіркової спостережливості – підліток відмічає зміни у настроях, поведінці, переживаннях людини, якій він симпатизує. Також, зростає увага до власних психоемоційних станів, що виникають в ході спілкуванням із однолітками.

4. Самопізнання та самовиховання підлітків.

Підлітковий період є тим віковим періодом переходу від дитинства до дорослості, де відбувається усвідомлення підлітком себе як дорослої людини, в якому з'являється прагнення бути дорослим, переорієнтація на цінності світу дорослих. Відчуття дорослості – це специфічне новоутворення самосвідомості підлітка, в якому відображається нова життєва позиція в ставленні до себе і оточуючого світу, воно визначає зміст активності підлітка, нові бажання, прагнення, переживання. Зміни в структурі особистості підлітка обумовлюють його чутливість до засвоєння цінностей, норм і способів поведінки світу дорослих. Відбувається вироблення особистісних новоутворень, що відіграють вирішальну роль в процесі оволодіння дитиною соціальною ситуацією дорослого (*Д. І. Фельдштейн*). Зростає прагнення підлітка до самостійності і, водночас, підлітки потребують тактовної і доброзичливої підтримки дорослих як допомоги у здійсненні цих прагнень. Молодші підлітки недостатньо усвідомлюють власну поведінку і дії, їм важко визнати власну провину. Ставлення старших підлітків до власної поведінки і вчинків більш свідоме, вони схильні до самоаналізу, рефлексії. Особливості самосвідомості підлітка, механізмом розвитку якої є рефлексія, проявляються в самооцінці, в оцінці ефективності власної діяльності та відносин з оточуючими, вимогливості до себе (*Н. І. Гуткіна, Є. І. Савонько*). Виникає інтерес до інших людей, прагнення зрозуміти особливості взаємостосунків людей, мотиви їх вчинків, переживань. Для підліткового віку характерною є установка на порівняння себе з іншими. Підліток намагається зрозуміти власні особливості, аналізує і оцінює вчинки, прагнучи осмислити їх наслідки в майбутньому, що зумовлено потребою будувати нові взаємовідносини в суспільстві. Привабливими в цьому віці є зовнішні ознаки дорослості, в яких представлені характерні ознаки статусу дорослого, що набуваються підлітком через наслідування.

Значного розвитку набувають такі вольові якості особистості підлітка, як впевненість, долавання перешкод, наполегливість у досягненні мети. Цей період є сензитивним для формування вольових якостей особистості. Підлітки в змозі ставити перед собою мету і планувати шляхи її досягнення. Активно розвивається емоційна сфера: емоційні стани підлітка швидко змінюються, що зумовлено особливостями статевого дозрівання і невірноваженістю процесів збудження і гальмування. У підлітків спостерігаються різкі вияви різних емоцій радості, невдоволення, гніву та ін. В цьому віці відбувається подальший розвиток інтелектуальних, естетичних, моральних, та ін. почуттів, які набувають стійкого характеру і є тривалими у часі.

В порівнянні з молодшими школярами, інтереси підлітка цілеспрямовані, проте, відносної стійкості вони набувають лише в старшому підлітковому віці. Також, в цьому віці відбувається формування спрямованості особистості і вже можна спостерігати визначення професійних схильностей, що позначається на диференційованому ставленні підлітка до навчальних предметів, схильності до самоосвіти з метою оволодіння необхідними для майбутньої професійної діяльності знаннями. Підлітковий вік є дуже важливим для розвитку ідеалів особистості: у підлітків вони носять синтетичний характер і базуються на узагальнених уявленнях про якості людей, які їм імпонують, – ідеали постають взірцем для наслідування.

5. Особливості навчально-пізнавальної діяльності підлітків.

Підлітковий період це такий етап психічного розвитку людини, що характеризується тим, що за рівнем та особливостями психічного розвитку підлітки ще не повністю «вийшли» з дитинства, проте, в їх поведінці виражається спрямованість на «дорослі» форми поведінки і взаємодії. **Важливим психічним новоутворенням підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів, спричинений новими вимогами життя.** Підліток здатний самостійно організовувати та підтримувати довільну увагу, пам'ять, мислення, уяву, регулювати емоційно-вольові процеси.

Відчуття і сприймання підлітка розвиваються і функціонують в органічному взаємозв'язку: диференціація відчуттів знаходить своє відображення у повноті і детальності сприймань, їх змістовності. Це призводить до трансформації цих процесів у цілеспрямовані сенсорні і перцептивні дії. Інтелектуалізація процесів сприймання, що відбувається в підлітковому віці, є необхідною умовою успішного засвоєння будь-якого навчального матеріалу.

Властивості уваги підлітка розвиваються у зв'язку з формуванням його вмінь вчитися і працювати. **Формуються вміння свідомо спрямовувати, тривалий час зосереджувати, переключати увагу та розподіляти її.** Ці зміни пов'язані із загальним психічним розвитком підлітка, зокрема, – з розвитком мислення. Зростає обсяг, концентрація і стійкість уваги. Проте, підліткам ще складно керувати увагою, що зумовлено підвищеними вимогами до себе, імпульсивністю. Вдосконалюється вміння розподілу і переключення уваги, яка стає більше контрольованою, оскільки зростають елементи

самоконтролю та саморегуляції. Крім того, *увага підлітків характеризується специфічною вибірковістю і її розвиток безпосередньо пов'язаний з формуванням вольових якостей, зокрема, – наполегливості. В підлітковому віці зростає обсяг пам'яті, а запам'ятовування стає логічним і осмислюваним процесом.* Пам'ять стає більш організованим і регульованим психічним пізнавальним процесом. *Зміни в інтелектуальній сфері підлітка виражаються у розвитку абстрактного мислення, в формуванні евристичного мислення.* Вміння висувати і оперувати гіпотезами в ході вирішення інтелектуальних задач є найважливішим досягненням підліткового віку. Важливою особливістю цього віку є формування самостійного і творчого мислення. Розширюється зміст образів уяви підлітка, що пов'язане з навчанням і знаходить своє відображення в процесах розуміння літературних творів, історичних подій, проявляється у різних видах творчої діяльності. *Процеси уяви набувають довільності, спрямовані на побудову нових образів, ситуацій, конструкцій. В підлітковому віці відбувається розвиток творчої і репродуктивної уяви, а важливою формою уяви підлітків стає мрія, що створює образи бажаного майбутнього.*

В підлітковому віці продовжується оволодіння граматичними, лексичними, фонетичними можливостями рідної мови. Мовлення розвивається як засіб спілкування з іншими людьми і спосіб набуття нових знань, вираження власних емоційних станів і вольової регуляції діяльності і поведінки. Посилюється інтерес підлітків до оволодіння засобами виразності мови, яка починає виконувати регулятивну функцію, збагачується словниковий запас, вдосконалюється письмове мовлення, формується здатність висловлювати абстрактні думки.

Основна суспільна вимога, що висувається суспільством до підлітків – це оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідних для входження в життя сучасного суспільства. *У процесі вивчення навчальних предметів, підлітки переходять від емпіричних узагальнень до теоретичних понять, зростає рівень абстрагування і узагальнення, формуються системи логічних операцій, умовисновків, що набувають більш усвідомленого характеру, стають обґрунтованими, відбувається перехід зовнішніх дій у внутрішній план, формування розумових дій (В. В. Давидов). Змінюється мотивація навчання підлітків.*

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Поясніть з чим пов'язане виникнення центрального новоутворення свідомості підліткового віку – «почуття дорослості».
2. Проаналізуйте взаємозв'язок між провідним видом діяльності підлітка та специфікою його відношення до навчання. Наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте особливості взаємовідносин підлітків і дорослих. В чому полягає пошук ідеалу «дорослості» підлітками. Наведіть конкретні приклади.
4. Прокоментуйте всі можливі причини появи конфліктів підлітків з дорослими, як з батьками і вчителями, так і з іншими дорослими.

5. Поясніть причини та специфіку взаємовідносин підлітків з однолітками (потреба у спілкуванні, у визнанні серед ровесників). Визначте можливі причини конфліктів підлітків з однолітками.
6. Поясніть, що являє собою такий психологічний феномен як «акцентуації характеру». В чому важливість своєчасного виявлення акцентуацій характеру у підлітків і яке значення має психодіагностична і корекційна робота з представниками цього вікового періоду.
7. Охарактеризуйте основні проблеми підлітків: соціальний простір особистості; відношення до свого минулого, дійсного та майбутнього; підліткова суїцидальність; підлітки «групи ризику»; підлітки з акцентуаціями характеру; підліткова субкультура, в тому числі мовна.
8. Поясніть, чому саме в підлітковому віці проявляється найбільша «тяга» до ризику.
9. Виділіть основні протиріччя особистісного розвитку в підлітковому віці.
10. На основі психологічних знань з проблем підліткового віку, розробіть систему порад для батьків підлітків та вчителів з метою оптимізації взаємодії їх відносин.

Лекція №4

Тема 5.5. Психологія ранньої юності (1 год.)

Мета вивчення:

1. Введення, обґрунтування, аналіз змісту та практичної значущості для професійної діяльності майбутнього педагога таких теоретичних понять: початок дорослості, професійне та особистісне самовизначення; особливості спілкування з дорослими та однолітками; розвиток мови; домінуючі мотиви, система інтересів, формування індивідуального стилю мислення; «юнацький максималізм», емпатія, вищі почуття, перші закоханості, життєве самовизначення, обрання майбутньої професії.
2. Формування змістовних пізнавальних інтересів студентів в галузі психології та переконання у необхідності для сучасного педагога ґрунтовної психологічної підготовленості.
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців перцептивних, мнемічних аналітичних, проектувальних та інших інтелектуальних умінь.
4. Вдосконалення структури навчальної діяльності студентів-першокурсників: прийняття заданої навчальної мети та самостійне ціле покладання, збагачення внутрішньої та зовнішньої позитивної навчальної мотивації, ствердження інтелектуальних навичок у орієнтувальних, виконавчих, контролюючих та оцінювальних навчальних діях.
5. Вироблення професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця.

Основні поняття: онтогенез, віковий період, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку, психічна пізнавальна сфера; професійне та особистісне самовизначення; особливості спілкування з дорослими та однолітками; розвиток мови; домінуючі мотиви, система інтересів, юнацький максималізм, емпатія, вищі почуття.

Література

Основна: 2, 5, 11, 12, 14

Додаткова: 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 35, 36, 38, 40, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 62.

План

1. Загальна характеристика юності.
2. Розвиток пізнавальної сфери особистості в юнацькому віці.
3. Готовність до життєвого самовизначення.
4. Взаємовідношення з дорослими.
5. Юнацтво в суспільстві однолітків.

Основний зміст

1. Загальна характеристика юності:
 - юність як перший етап дорослості;
 - типи культур в залежності від вікової стратиграфії (Мід М.);
 - рання та зріла юність (І.С.Кон).
2. Розвиток пізнавальної сфери особистості в юнацькому віці:
 - особливості розвитку пізнавальної сфери юнаків;
 - мотиви навчально-професійної діяльності;
 - формування індивідуального стилю пізнавальної діяльності.
3. Готовність до життєвого самовизначення:
 - сутність готовності людини до життєвого самовизначення;
 - складові готовності до життєвого самовизначення;
 - стан готовності до життєвого самовизначення сучасної молоді;
 - готовність до життєвого самовизначення – центральне новоутворення ранньої юності.
4. Взаємовідношення з дорослими:
 - потреба та право в автономізації від дорослих (І.С.Кон);
 - спілкування з батьками;
 - спілкування з вчителями.
5. Юнацтво в суспільстві однолітків:
 - спілкування в школі та поза нею;
 - юнацька субкультура;
 - дружба старшокласників.

Психологія ранньої юності

1. Загальна характеристика юності.

Рання юність (14-15 – 17-18 років) – це період життя людини, що характеризується завершенням фізичного дозрівання організму і завершенням початкової соціалізації особистості. Фізичний розвиток юнаків характеризується певними анатомічними і фізіологічними змінами: уповільнюється збільшення зросту і ваги; завершується окостеніння скелету; вдосконалюється м'язова система; інтенсивно розвивається серцево-судинна система; продовжується функціональний розвиток головного мозку; завершується статеве дозрівання.

Соціальна ситуація розвитку життя людини на цьому етапі пов'язана з професійним і особистісним самовизначення, що є центральним новоутворенням раннього юнацького віку. Базовою для юнаків є потреба усвідомити себе як члена суспільства, зрозуміти свої можливості, місце і призначення у житті (*Л. І. Божович, Л. С. Славіна*). Провідною діяльністю цього періоду життя стає навчально-професійне навчання.

Перехідний характер соціального статусу ранньої юності визначає характерні особливості віку: актуальними все ще залишаються такі проблеми підліткового віку, як захист прав на автономію, вікова специфіка і ін., проте, самовизначення потребує не стільки автономії від дорослих, скільки визначення свого місця, що вимагає диференціації інтелектуальних здібностей, інтересів, розвитку складових самосвідомості, формування системи світогляду, власної життєвої позиції (*І. С. Кон*).

2. Розвиток пізнавальної сфери особистості в юнацькому віці.

В ранньому юнацькому віці вдосконалюються набуті раніше психічні властивості і відбуваються якісні зміни психічної діяльності особистості.

Розвиток сприймання періоду ранньої юності характеризується, передусім, довільністю перцептивних дій, обумовлених пізнавальними цілями. Сприймання стає інтелектуальним процесом, що опосередковано попереднім досвідом, знаннями юнака і його розвитком.

Зростає обсяг, інтенсивність, переключення і вибірковість уваги, залежно від кола інтересів, спрямованості юнака, що зумовлює певну неспроможність концентрації на чомусь одному, розсіяність, що є однією з причин низької успішності в навчанні (*П. Я. Гальперін*). Розвиток довільності, стійкості, зосередженості уваги в юнацькому віці пов'язаний, передусім, з формуванням логічного (теоретичного) мислення. Вдосконалюються можливості переключення уваги під час переходу виконання від одних практичних і навчальних завдань до інших, через необхідність підпорядковування близьких цілей віддаленим. Розвивається здатність юнаків розподіляти увагу і одночасне виконання різних завдань. У навчальній діяльності зростає роль післядовільної уваги за умов мотивації діяльності юнаків пріоритетними для них інтересами та їх стійкістю.

На цьому етапі основною тенденцією в розвитку пам'яті є зростання її довільності. Довільне запам'ятовування стає більш продуктивним, за рахунок опанування юнаком раціональними прийомами запам'ятовування зростає продуктивність пам'яті. Мимовільно запам'ятовування пов'язано з потребами, інтересами і планами юнаків на майбутнє, що викликає досить сильний емоційний відгук (*П. І. Зінченко*).

Інтенсивно розвивається мислення, що зумовлено організацією навчальної діяльності у відповідності до професійної спрямованості юнака. Розвивається потреба в теоретичному обґрунтуванні явищ дійсності, виділення зв'язків, закономірностей, тощо. Особливістю цього періоду є схильність до створення абстрактних теорій, філософських розмірковувань (*М. С. Лейтес, Ж. Піаже*). Пізнавальні інтереси дівчат юнацького віку менш виражені і

диференційовані, вони, переважно, орієнтовані на розв'язування практичних завдань. Інтелектуальні інтереси юнаків часто поєднуються з відсутністю системного підходу до вирішення проблемних питань. Характерною особливістю цього віку є схильність перебільшувати рівень знань і розумових можливостей. Інтелектуальний розвиток періоду ранньої юності полягає у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності – стійкої сукупності способів сприймання, запам'ятовування, мислення щодо набування, переробки і використання інформації. З розвитком абстрактного мислення відбувається і ускладнення мови: збільшується активний словник, удосконалюються засоби усного та письмового висловлення власної думки, формується вміння висловлювати думки абстрактного характеру.

Рання юність характеризується розвитком здатності заглиблюватися у світ власних переживань та психічних станів. Значне місце в житті юнаків посідають мрії, але вони стають дієвими і конкретними щодо втілення продуктів уяви в життя. Розвивається творча уява і знаходить своє відображення в творчій діяльності.

Юнацький вік співпадає з періодом навчання у старших класах загальноосвітньої школи, з навчанням у спеціалізованих школах, професійних училищах, тощо. Нова соціальна позиція змінює для юнаків значимість навчання, зростає їх інтерес до навчальних предметів. Юнаки оцінюють навчальний процес з точки зору перспективи майбутнього. Це пов'язано зі змінами мотиваційної сфери юнаків, появи нових соціальних мотивів: самовизначення, прагнення досягти високий соціальний статус, конкурувати на ринку праці, підвищувати власну компетентність.

Юнаки добре розуміють значення навчання для майбутньої професійної діяльності, продовження навчання у закладах вищої освіти, здобуття спеціальності. Пізнавальна мотивація, як правило, поширюється на цикл певних предметів закладу освіти, ця вибірковість часто пов'язана з життєвими планами юнаків щодо майбутньої професії, що сприяє формуванню навчальних інтересів. В юнацькому віці встановлюється активний зв'язок між навчальними і професійними інтересами. Вибір професії сприяє формуванню навчальних інтересів, юнаки починають серйозно відноситись до вивчення навчальних предметів кола вибраної професії. Старшокласники цінують ерудицію, кругозір, глибокі знання, що виходять за межі навчальної програми. Також, мотивами навчання юнаків може виступати бажання успішно закінчити заклад освіти, розширити власну обізнаність. Юнаки, як правило, прагнуть до ознайомлення з характеристикою обраної професії, цікавляться вимогами, що висуваються до індивідуально-психологічних, емоційно-вольових та когнітивних особливостей людини в ході виконання завдань професійної діяльності.

3. Готовність до життєвого самовизначення.

В юнацькому віці порівняно з підлітковим зростає рівень свідомого самоконтролю, юнаки більш стримані і врівноважені. Емоційні труднощі не є типологічними для юнацького віку, він характеризується підвищенням рівня саморегуляції і самоорганізації, збільшенням емоційної чутливості (*І. С. Кон*). У юнаків розвивається здатність до співпереживань (емпатії), емоційна чутливість.

В період ранньої юності змінюється ставлення до власної особистості – в порівнянні з підлітковим віком, який характеризується розвитком само-свідомості, у юнаків формується усвідомлення неповторності власної особистості, власних почуттів, поглядів, переживань та оцінок. Основним психологічним здобутком юнацького віку є відкриття для себе власного внутрішнього світу, власного «Я». Важливим процесом у розвитку самосвідомості юнаків є формування особистісної ідентичності, почуття індивідуальної самототожності. Інтенсивно розвивається сприймання себе як особистості певної статі з власними потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, ставленням до протилежної статі і певними формами поведінки (І. В. Дубровіна).

Центральним новоутворенням ранньої юності стає особистісне і професійне самовизначення, що пов'язано зі спрямованістю в майбутнє, якісно іншим сприйманням часу, де сьогодні оцінюється з позицій майбутнього і позитивно впливає на формування особистості юнака за наявності впевненості в своїх можливостях. Самооцінки в юнацькому віці, як правило, висока і стійка, – юнаки оптимістично оцінюють свої можливості. Загалом, юність – стабільний період, що характеризується формуванням світогляду особистості, стійких поглядів на своє місце в світі, особистісного і професійного самовизначення.

4. Взаємовідношення з дорослими.

Юнаки прагнуть звільнитися від контролю та опіки дорослих – вчителів і батьків та від встановлених ними правил і норм. Юнаки домагаються автономії у поведінці (потреби і права самостійно вирішувати особистісні проблеми), емоційної автономії (наявність власних уподобань) і нормативної автономії (право на власні цінності і норми) (І. С. Кон). Юнаки більше часу проводять поза домівкою та школою, в компанії однолітків, у спільному дозвіллі. Щоб стати дорослим, юнак має «розірвати» емоційну залежність від батьків, перевести ці стосунки у нову, більш складну систему відносин, центром якої буде він сам. Батьки, переважно, хворобливо реагують на ці зміни, скаржаться на байдужість юнаків, проте, це явище тимчасове, після завершення кризового періоду емоційний контакт з батьками, як правило, відновлюється. Досить активно юнаки захищають право на власні переконання, цінності і установки, при чому часто займають максималістські позиції, висловлюють крайні точки зору. Незважаючи на це, під час вирішення серйозних проблем, пов'язаних, наприклад, з вибором професії, прослідковується залежність юнаків від думки дорослих, особливо – від батьків.

5. Юнацтво в суспільстві однолітків.

В цей період ранньої продовжується переорієнтація спілкування на коло однолітків. В основі спілкування юнаків з однолітками – суперечливість взаємодії потреби у відокремленні (реалізується через прагнення до емансипації від дорослих) і у входженні, в належності до певної групи, що реалізується у взаємодії з однолітками. У спілкуванні з однолітками юнаки сподіваються знайти співчуття, емоційну підтримку, розуміння, визнання

власної значущості. Характерною особливістю юнацьких компаній є значний рівень конформізму. Важливими для юнака є задоволення потреби бути прийнятим однолітками, відчуття своєї необхідності, високий авторитет. Низький статус юнака в групі корелюється високим рівнем особистісної тривожності. Вагоме значення для юнака має референтна група, на норми якої він орієнтується, з якими співвідносить власні ціннісні орієнтації. Такі дослідники юнацького віку, як І. С. Кон, В. О. Лосенков, зазначають про дві тенденції спілкування юнаків. Перша – це зростання, так званого, «соціального простору» спілкування і розширення міжособистісних контактів. Друга – індивідуалізація відносин, вибірковість і вимогливість до друзів. Також, дослідники визначають егоцентричність спілкування юнаків, що полягає в потребі самовизначення, акцентуванні на власних переживаннях, що домінує над інтересом до почуттів і переживань іншої людини. Саме це є причиною напруженості взаємовідносин і незадоволення ними. Активізуються міжстатеві взаємовідносини і розвивається потреба в коханні, починається статеve життя. Мрії юнаків про кохання відображають, насамперед, їх потребу в емоційній підтримці, розумінні, близькості.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

1. Надайте розгорнутий аналіз соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці.
2. Прокоментуйте основні психологічні новоутворення юнацького віку і як вони взаємопов'язані з провідним видом діяльності цього періоду.
3. Поясніть, з чим пов'язано і в чому проявляється явище «юнацького максималізму». Наведіть конкретні приклади.
4. Прокоментуйте, як співвідносяться професійні інтереси юнаків та їх відношення до навчання.
5. Поясніть, як взаємопов'язані поняття перспективи майбутнього та професійне самовизначення юнаків.
6. Проаналізуйте можливості психодіагностики для допомоги юнакам у визначенні професійних вподобань та вибору навчання за певним фахом. Вкажіть відповідні психологічні методики.
7. Прокоментуйте спектр можливих причин конфліктів юнаків з однолітками, їх особливості.
8. Визначте основні причини та характер конфліктів юнаків та дорослих (батьків, вчителів, викладачів).
9. Порівняйте особливості психологічного розвитку особистості підлітка та юнака.
10. Охарактеризуйте сучасні проблеми міжособистісних стосунків в юнацькому віці.

РОЗДІЛ IV

ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

4.1. Методичні рекомендації до практичних занять

На практичних заняттях відбувається оволодіння слухачами теоретичних положень психології, їх експериментальне підтвердження та набуття прикладними практичними навичками. Під час роботи студента на заняттях відбувається:

- узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних знань з конкретних тем;
- формування умінь застосовувати отримані знання на практиці;
- розвиток інтелектуальних умінь: аналітичних, проєктувальних та ін.;
- вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива.

Практичні заняття з психології є необхідною ланкою навчального процесу як організаційні форми навчання, що інтегрують теоретико-методологічні знання та практичні вміння студентів в процесі навчально-дослідницької діяльності.

Загальні цілі практичних занять полягають у наступному:

- допомогти студентам осмислити досліджуваний матеріал, сприяти більш повному і глибокому засвоєнню психології;
- надати студентам підтвердження теоретичних положень, переконати їх у наявності певних закономірностей і залежностей;
- практично познайомити з основами експериментальної психології, формувати практичні вміння організації та проведення психологічного дослідження;
- розвинути навички й уміння навчальної діяльності, формувати професійні компетентності;
- допомогти студентам усвідомити зв'язок наукових психологічних знань з професійною діяльністю і повсякденним спілкуванням;
- стимулювати самопізнання і саморозвиток студентів.

Залежно від особливостей організації пізнавальної діяльності студентів, практичні заняття можуть бути: репродуктивними, частково-пошуковими та пошуковими. Репродуктивні заняття відрізняються тим, що при їх проведенні ті, хто навчається, користуються докладними інструкціями. В ході частково-пошукових занять, слухачі не отримують докладних інструкцій, їм необхідно самостійно обрати спосіб виконання роботи, підібрати відповідні методики, у разі необхідності створити роздатковий матеріал. На заняттях, що мають пошуковий характер студенти повинні вирішити нову для них проблему, спираючись на наявні в них теоретичні знання і використовуючи наявні практичні вміння.

Організація роботи студентів на практичних заняттях може бути: фронтальною; груповою; індивідуальною.

За умови фронтальної форми організації занять, усі слухачі виконують одночасно одне й те саме завдання. За групової форми організації занять одна й та сама робота виконується в малих навчальних групах з кількох осіб (як правило, парах або трійках). Прикладом може бути виконання експериментальних завдань. За індивідуальної форми організації занять, слухачі виконують різні завдання, результати яких потім подаються і обговорюються в групах. Такими, наприклад, можуть бути завдання з вивчення різних психічних особливостей дітей певного вікового періоду.

Типовими завданнями для практичних занять з психології є:

- розв'язання текстових психологічних завдань;
- індивідуальні та групові навчальні завдання на складання таблиць, схем, інтерпретація результатів діагностики та ін.;
- проведення діагностичних методик і їх аналіз, у якому основну увагу приділено осмисленню співвідношення: мета дослідження – процедура проведення – обробка результатів – інтерпретація – висновки. Одночасно відпрацьовуються початкові навички проведення психологічних досліджень;
- демонстраційні експерименти – навчальні демонстрації, перегляд фрагментів навчального фільму, театралізація і досліди. Демонстрація – це показ невеликих експериментів, що ілюструють психологічні закономірності і зв'язки між явищами;
- групова дискусія з актуальних проблем, що мають життєве і професійне значення;
- ділова гра, що моделює особистісні та професійні завдання, наприклад, вирішення конфлікту між учнями-підлітками і педагогами або робота в парах, техніки «порожній стілець», «груповий портрет» і т. д.

Методичні вимоги щодо проведення практичних занять:

- попереднє ознайомлення слухачів з необхідними теоретичними питаннями, з методикою майбутнього експерименту, технічним обладнанням і апаратом математичної обробки;
- чітке формулювання завдання, яке б забезпечило поглиблену самостійну роботу, активізувало розумову діяльність слухачів й озброювало методами практичної роботи;
- обговорення в навчальній групі теоретичного обґрунтування способів, прийомів і методів вирішення навчальних завдань;
- теоретична інтерпретація отриманих результатів психодіагностичних досліджень та інших фактів;
- чіткість організації та проведення занять, зокрема підготовка до заняття, інструктаж, виконання завдань, оформлення роботи, що значно спрощується, коли існують письмові методичні вказівки щодо їх проведення;
- при оформленні та аналізі лабораторних робіт, як складових практичного заняття, слід звернути особливу увагу на формулювання й аргументацію підсумкових висновків та оформлення звіту про виконану роботу, які визначаються типом завдання і провідною дидактичною метою;

- використання наявних збірників задач, вправ, завдань, психодіагностичних методик, що супроводжуються методичними вказівками (у разі необхідності, – розробка аналогічних збірок);
- розробка завдань для експрес-контролю підготовленості слухачів до занять, наприклад, програмований або навіть автоматизований тестовий контроль, постановка коротких та лаконічних запитань для усної або письмової перевірки;
- чітке педагогічне керівництво при постановці пізнавальних завдань, зазначених для виконання роботи; перевірці теоретичної готовності слухачів до заняття, здійсненню необхідної корекції дій при виконанні завдань, при перевірці проміжних і кінцевих результатів.

Отже, різні форми практичних занять передбачають виконання навчальних задач (завдань, запитань), які спрямовують інтелектуальну діяльність студентів на обдумування найбільш важливих теоретичних положень теми, на розуміння їх соціального, практичного значення та конкретного особистісного сенсу [59, с. 288-292].

4.2. Практичні заняття з дисципліни «Психологія»

Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви

Практичне заняття № 1

Критерії оцінювання: в процесі роботи на практичному занятті студент може отримати від 1 до 5 балів:

- 5 балів студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики та ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.
- 4 бали студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, відповідає не на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, але не ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.
- 3 бали студент отримує, якщо володіє теоретичними знаннями теми, – питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.
- 2 бали студент отримує, якщо не повністю володіє теоретичними знаннями теми, – питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.
- 1 бал студент отримує, якщо не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує окремі завдання практики, володіє лише загальним поняттєвим апаратом.

Тема 2.1 Особистість (1 год.)

Мета вивчення:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних понять: біологічне і соціальне в природі людини, індивід, особистість, індивідуальність, потреби, мотиви, активність, діяльність особистості, самосвідомість, «Я-образ», самооцінка, рівень домагань.
2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців позитивних якостей мислення (швидкість, точність, критичність, гнучкість тощо) та інтелектуальних умінь (аналітичних, проектувальних, планувальних, узагальнюючих тощо).
4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива, товарицькість, уміння працювати в групі, тощо.

Ключові терміни та поняття: біологічне та соціальне в природі людини, індивід, людина, особистість, психіка, свідомість, свідоме, несвідоме, вищі психічні функції, соціальна роль, активність, потреби, мотиви, діяльність особистості, індивідуальність, статус, позиція, роль, ранг, спрямованість особистості, потреби, мотиви, мотивація, конформізм, конформність, ступінь конформності, самооцінка особистості, спрямованість особистості, види спрямованості, усвідомлювані і неусвідомлювані мотиви, свідомість, самосвідомість, потяг, установки, інтерес, переконання, прагнення, «Я-концепція», самооцінка, рівень домагань, самоповага.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 62.

Обладнання та матеріали: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Поняття особистості в психології. Сучасні теорії особистості.
2. Самосвідомість особистості.
3. Поняття про активність, поведінку та діяльність особистості.
4. Потреби особистості, їх походження, види, співвідношення.
5. Мотиви, їх види та особливості.
6. Спрямованість особистості.
7. Проблема рушійних сил розвитку особистості.

Хід практичної роботи

1. Дослідження самооцінки особистості.
2. Дослідження самоповаги особистості.
3. Дослідження спрямованості особистості.
4. Дослідження рівня потреб у досягненні успіху та в уникненні невдач.
5. Дослідження механізмів захисту.

Матеріал для дискусії

1. Прокоментуйте, чим відрізняється розвиток психіки у тварин в умовах еволюції та у людини в умовах суспільно-історичного розвитку.
2. Поясніть, які форми вияву психіки спільні для людини і тварини. Наведіть приклади.
3. Назвіть ознаки свідомості. Наведіть приклади прояву несвідомого в поведінці та діяльності людини.
4. Поясніть такий психологічний феномен, як «Я – концепція». Що є джерелом утворення її складових?
5. Проаналізуйте складові «піраміди потреб» А. Маслоу, доведіть взаємозв'язок кожної складової потребнісної сфери особистості.
6. Проаналізуйте неусвідомлені мотиви і їх роль у діяльності людини. Наведіть приклади.
7. Прокоментуйте сутність понять «мотив» та «мотивація», в чому полягає взаємозв'язок цих понять?
8. Поясніть, у чому полягають функції мотивації.
9. Прокоментуйте, що таке мотиваційні властивості особистості, як вони формуються.
10. Прокоментуйте сучасну класифікацію мотивів діяльності особистості. Наведіть приклади.

Задачі та проблемні ситуації для обговорення

1. Представлені надалі особливості характеризують людину як індивіда і як особистість. Визначте, які запропоновані психологічні поняття характеризують людину як індивіда, а які – як особистість. Поясніть зміст кожного поняття. Відповідь обґрунтуйте.

Відповідальність, соціально-психологічна адаптація, старанність, реактивність, дезадаптація до оточуючого природного середовища, комунікабельність, координація рухів, швидкість реакції, вольовий самоконтроль, тривожність, схильність до ризику, охайність, ригідність, наполегливість, конформність, висока сенсорна чутливість.

2. Представлені надалі особливості характеризують поведінку людини як індивіда і як особистості. Оберіть представлені нижче варіанти поведінки, які характеризують людину як особистість і які характеризують людину як індивіда. Відповідь обґрунтуйте.

- 1) у дитини спостерігалася уповільненість мови, моторики, перебігу пізнавальних процесів і виникнення почуттів. Вона дуже повільно і зі значними труднощами переключала увагу з однієї діяльності на іншу;

- 2) працівник А. розповіла колегам, як вона здійснює розподіл часу між виконанням завдань професійної діяльності, навчанням і заняттям спортом;
- 3) юнак Б. визначився з майбутньою професією і вступив до закладу вищої освіти, щоб навчатися за обраною спеціальністю;
- 4) артист Д. відзначався виразною мімікою, швидкою ходою і різкими рухами;
- 5) робітник Н. запропонував на зборах трудового колективу пропозицію, здійснення якої набагато підвищило б показники виробництва.

3. Проаналізуйте, до якої групи психічних явищ (психічних процесів, рис особистості, психічних станів) належать представлені явища. Відповідь обґрунтуйте.

- 1) деякі учні складно засвоюють матеріал на уроках математики, якщо цей урок стоїть в розкладі відразу після уроку фізкультури: вони не можуть зосередитись на виконанні завдань, демонструють неухважність і припускаються значної кількості помилок;
- 2) молодші школярі із захоплення спостерігали за родинними спортивними змаганнями. Настрій дітей був радісний, вони весело обговорювали цю подію;
- 3) учениця К. сумлінно відносилась до виконання домашнього завдання, проводила роботу над помилками після виконання завдань;
- 4) учень К. після повернення зі школи додому, відразу ж вирішив вивчити вірш, але останню частину ніяк не міг запам'ятати. Після відпочинку, хлопчик швидко вивчив останній уривок і продекламував вірш без помилок.

4. Поясніть причини представленої ситуації. Визначте, які складові діяльності стали пріоритетними. Відповідь обґрунтуйте.

За визначену винагороду робітникам запропонували вирити ями певних розмірів. На початку робота виконувалась робітниками добре, проте, через декілька днів її продуктивність значно знизилась. Робітники почали скаржитися на втому, а з часом взагалі відмовилися працювати. Після того, як їм пояснили, що їх робота – це спосіб знайти загублену гілку водогону, робота поновилася з нормальною продуктивністю.

Тема 2.2. Емоційно-вольова сфера особистості (1 год.)

Мета вивчення:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних понять: мозок, психіка, емоції, почуття, вищі почуття, настрої, пристрасті, стреси, афект, воля, вольове зусилля, вольова дія, функції волі, вольова слабкість.
2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних

питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.

3. Вдосконалення у майбутніх фахівців позитивних якостей мислення (швидкість, точність, критичність, гнучкість тощо) та інтелектуальних умінь (аналітичних, проєктувальних, планувальних, узагальнюючих тощо).

4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива, товариськість, уміння працювати в групі, тощо.

Ключові терміни та поняття: прості та складні емоції, настрої, афекти, пристрасті, стреси, почуття, вищі почуття, настрої, пристрасті, стрес, афект, воля, вольове зусилля, вольова дія, функції волі, вольова слабкість, абулія, апраксія

Обладнання: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти

Література

Основна: 5, 7, 10, 14

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 31, 34, 37, 41, 44, 45, 51, 55, 57, 60, 65, 71, 76, 83, 85.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Почуття та воля у житті особистості.
2. Види почуттів та їх зв'язок з потребами.
3. Емоційні стани та якості особистості.
4. Вольові дії та їх характеристика.
5. Вольові якості особистості.

Хід практичної роботи

1. Дослідження емоційного стану людини методом тестування (восьмикольоровий тест М. Люшера).
2. Дослідження вольової саморегуляції на основі тесту-опитувальника А. В. Звіркова та Е. В. Ейдмана.
3. Дослідження рівня суб'єктивного контролю.

Матеріал для дискусії

1. Поясніть, у чому полягає відмінність між емоціями та почуттями.
2. Прокоментуйте, за якими ознаками можна констатувати, що людина перебуває у стані емоційного збудження.
3. Вкажіть основні ознаки афекту. Наведіть приклади.
4. Поясніть і проілюструйте, у чому полягають відмінності емоцій людини від емоцій тварин.
5. Прокоментуйте, чому моральні, інтелектуальні, естетичні та практичні почуття належать до вищих почуттів. Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.
6. Поясніть, у чому полягають основні функції волі. Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.
7. Охарактеризувати основні етапи розвитку складної вольової дії.

8. Визначте, які причини можуть викликати боротьбу мотивів особистості. Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.
9. Прокоментуйте, що може вплинути на процес прийняття людиною рішення. Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.
10. Поясніть, у чому полягає слабкість волі і якими є її причини. Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.

Задачі та проблемні ситуації для обговорення

1. Визначте вплив (регулювальний, стимулюючий чи дезорганізуючий) почуття на діяльність в наведених прикладах.

- 1) група дітей вилізла на човновий пірс. Дорослий непомітно підійшов до них і голосно вигукнув: «Ви що тут, шалапути, робите?» Діти кинулися врозтіч раніше, ніж встигли подумати, що нічого поганого вони не зробили, та втекли не всі діти, один з них сів на землю і заплакав. Один із хлопців насупився і пішов до дорослого з'ясовувати обстановку, хоча йому теж було страшно;
- 2) механік, 41 рік, важко переживав смерть єдиної 18-річної дочки. Він дуже любив свою професію, відзначався відповідальним ставленням до праці. Після смерті доньки, працювати чоловіку стало складно, він став скаржитись на втому і говорити, що хоче піти з роботи.

2. Зазначте, які психологічні умови визначають відмінності в почуттях в кожному прикладі.

- 1) двоє друзів, Михайло і Андрій, після закінчення школи вирішили вступити на фізико-математичний факультет університету. Михайло мріяв стати фізиком, відвідував фізичний гурток, а Андрій ще «не знайшов» себе і вирішив вступити на фізико-математичний факультет, щоб і після школи не розлучатися зі своїм кращим другом. Конкурс вони обидва не витримали. Андрій легко пережив невдачу, а Михайло переніс це як особистісну трагедію;
- 2) на дорогу вистрибнула жаба. Хлопчик дивиться на неї з цікавістю, жінка – з огидою, її донька – з жахом, батько – байдуже, а чоловік-біолог – з захопленням: «Який чудовий екземпляр! Зверніть увагу на ніжність тонів, на багатство забарвлення, на форму тіла, ідеально пристосоване до життя і в воді і на суші водночас».

3. Визначте до якої категорії емоційних явищ (настрій, афект, пристрасть, стрес, фрустрація, депресія та ін.) належить описане в кожному прикладі переживання. За якими ознаками можна це встановити?

- 1) під час складання вступного екзамену з математики, відмінник не може розв'язати простеньку задачу. Говорить, що в нього якийсь дивний стан: усе забув;
- 2) учень 6-го класу розповідає, що коли він дуже знервований, то завжди починає всім грубіянити і через це виникають сварки і всілякі непорозуміння. Пізніше він шкодує про те, що сталося;
- 3) сумлінна і старанна учениця відповідає вчителю. В цей момент до класу зайшов директор школи. Дівчинка розгубилася, відразу замовкла.

На навідні запитання відповідала невпопад. Створювалося враження, що вона не знає уроку. Після того, як директор вийшов з класу, дівчинка швидко й впевнено відповіла той матеріал, який безуспішно намагалася відповісти раніше;

- 4) графиня Ростова після одержання повідомлення про загибель сина Петрика «лежала на кріслі, якимось незручно випнувшись, і билася головою об стінку...» «Наташу! – кричала вона, відштовхуючи від себе всіх. – Геть від мене всі, неправда! Убили!.. Ха-ха-ха-ха!.. неправда!»;
- 5) в умовах аварійної ситуації в оператора Ч. спостерігається швидке кліпання, сухість у роті, посилена рухова активність, напруженість голосу, блокування процесу сприйняття: Ч. слухає і не чує, дивиться і не бачить. Обсяг сприйняття вузький, показання приладів сприймаються з помилками, розумова діяльність помітно утруднена. Порушується інструкцію про певний порядок дій. Спостерігаються сенсорні і рухові абстрагування: оператор дивиться в вікно, переходить з місця на місце, дає без потреби сигналізацію. Усе це призводить до випадіння необхідних операцій і прямо помилкових дій;
- 6) в умовах нерозв'язаної задачі у випробуваного надмірно підвищилась рухова активність. Протягом усього досліду він насвистував, наспівував, постукував по столу пальцями, тер руки й обличчя. Рухи, раніше обережні й точні, стали сильними й розмашистими. Випробуваний став надзвичайно говірким: до звукового сигналу про помилку поставився різко негативно. Утруднення висловлював уголос, роботу переривав серією озвучених зітхань: «Ух! Ой, ой, ой!» Наприкінці досліду виникла задишка. Проте свідомий контроль за ходом виконання дій не було порушено. Випробуваний використовував логічні викладки, щоб визначити допущені помилки;
- 7) на початок завдання випробуваний забув зробити одну з найсуттєвіших допоміжних дій, далі сталася помилка – випадіння дії. Випробуваний забував послідовність дій, добре засвоєну раніше, і часто припускав дії, неадекватні пусковим сигналам. У процесі роботи він сидів скуто, низько схиливши голову до столу чи навіть опустивши її до себе на коліна. Свідомий контроль порушувався. Після досліду довго й безцільно дивився в свою записну книжечку, не розуміючи, навіщо це робить.

4. *Визначте в наведених прикладах види почуттів.*

- 1) після тривалих зусиль учневі пощастило розв'язати складну задачу, що привело його в стан захоплення;
- 2) хлопчик-староста був надзвичайно пригнічений тим, що діти назвали його «донощиком», бо він повідомив класному керівникові, хто розбив скло;
- 3) після розв'язання складної задачі, над якою «бився» декілька днів, десятикласник М. дуже зрадів. Стан радощів з приводу такого успіху і змусив його розв'язати інші подібні задачі. До якого виду вищих почуттів слід віднести переживання цього учня? Яке значення вони мають в навчально-виховному процесі?

5. Прокоментуйте, які фізіологічні механізми волі виявляються в кожному описаному випадку.

- 1) відомо, що Вальтер Скот, уражений хворобою, диктував свої твори. Зусиллям волі він змушував себе говорити. Захоплюючись особливо жвакими діалогами, він зіскакував з постелі і, бігаючи по кімнаті, входив у роль своїх героїв, зовсім забуваючи про біль;
- 2) коли вчаться їздити на велосипеді, то досить буває новачкові подумати про те, що він зараз упаде, як він справді падає;
- 3) як показують дослідження, проведені з дітьми різного віку, тільки після трьох років дитина може виконати дії за словесною інструкцією типу: коли горітиме зелена лампочка – натиснути на м'ячик; коли червона – не треба натискати.

6. Зазначте, яка функція волі виявляється в представлених ситуаціях. Надайте обґрунтування своїх відповідей.

- 1) людині дуже хочеться пити. Вона підходить до водойми, набирає води і хоче випити її. Проте їй кажуть: «у цій водоймі виявлено холерного ембріона, майте це на увазі». Людина виливає воду і йде далі;
- 2) під час повітряного бою пілота смертельно поранено. У якусь мить він зрозумів, що, коли випустить з рук штурвал літака, загинуть усі, хто в ньому є. І ось пілот веде далі літак, вдало садить його, і тут же безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим;
- 3) дуже жаркого дня підліток М. працював на пришкільній ділянці. Діти покликали його купатися. Хоча М. мав дуже втомлений і виснажений вигляд, він відмовився, пояснивши, що вирішив доводити будь-яку розпочату справу до кінця.

7. Визначте, які вольові риси особистості виявилися в описаних ситуаціях.

- 1) за переказами, давньогрецький воїн, пробігши понад 40 кілометрів з містечка Марафон до Афін і повідомивши звістку про перемогу греків над персами, упав мертвим на міському майдані;
- 2) один конструктор розповідав, що він погано креслив, навчаючись у 7 класі, і вирішив удосконалити своє вміння. Для початку вступив до креслярської групи. Оскільки заняття гуртка відбувалося в понеділок, він щонеділі сидів за кресленнями. Багато разів він хотів покинути, та все ж креслив, переробляв кожену роботу по п'ять-шість разів. Через два роки заняття учитель сказав, що він креслить найкраще в школі;
- 3) десятикласник Б., повертаючись зі школи вздовж берега замерзлої ріки, раптом почув ледве чутний крик: «Допоможіть!» – і побачив серед уламків криги двох дітей. Юнак скинув взуття, пальто і стрибнув у крижану воду.

Практичне заняття № 2

Критерії оцінювання: в процесі роботи на практичному занятті студент може отримати від 1 до 5 балів:

– 5 балів студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики та ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.

– 4 бали студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає не на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, але не ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.

– 3 бали студент отримує, якщо володіє теоретичними знаннями теми, питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.

– 2 бали студент отримує, якщо не повністю володіє теоретичними знаннями теми, – питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.

– 1 бал студент отримує, якщо не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє лише загальним поняттєвим апаратом.

Тема 2.3. Складні індивідуальні властивості особистості (1 год.)

Мета:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних знань з питань теми: мозок, психіка, темперамент, флегматик, сангвінік, меланхолік, холерик, тип нервової системи, сила, врівноваженість, рухливість, психологічні властивості темпераменту, екстравертованість, інтровертованість, характер, структура характеру, акцентуації характеру.

2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.

3. Розвиток у майбутніх фахівців інтелектуальних умінь: аналітичних, проєктувальних та ін.

4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива.

Ключові терміни та поняття: темперамент, флегматик, сангвінік, меланхолік, холерик, тип нервової системи, сила, врівноваженість, рухливість, екстравертованість, інтровертованість, характер, структура характеру, акцентуації характеру.

Обладнання: бланки та ключи психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 62.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Темперамент та характер як складні індивідуальні властивості особистості.
2. Фізіологічні основи темпераменту та характеру.
3. Психологічні якості та типи темпераменту.
4. Структура характеру. Акцентуації характеру.
5. Зв'язок темпераменту, характеру та діяльністю особистості

Хід практичної роботи

1. Дослідження типу темпераменту за методикою Г. Айзенка.
2. Дослідження акцентуацій характеру за опитувальником Шмішека
3. Дослідження ступеня готовності до ризику.

Матеріал для дискусії та обговорення

1. Порівняйте гуморальну теорію Гіппократа щодо походження темпераменту та вчення І. П. Павлова про типи ВНД. Поясніть значення цих теорій для розвитку психологічних досліджень в галузі індивідуально-психологічної сфери людини.
2. Прокоментуйте, як властивості темпераменту позначаються на формуванні рис характеру особистості.
3. Поясніть, чи завжди динаміка поведінки людини адекватно характеризує її темперамент?
4. Прокоментуйте відповідь на питання: чи може темперамент людини зазнати істотних змін упродовж життя?
5. Визначте, які з наведених у списку якостей характеризують екстравертний та інтравертний психологічний тип за К. Юнгом: ініціативність, некоммунікбельність, схильність до самоаналізу, рефлексія, імпульсивність, безтурботність, мрійливість, нерозсудливість, соціальна адаптованість, прагматичність, артизм, відкритість, рухливість, вдумливість, сором'язливість, безцеремонність, смішливість.
6. Прокоментуйте, які компоненти можна виокремити в структурі характеру.
7. Поясніть такий психологічний феномен як «акцентуація характеру». Охарактеризуйте представлені в психології класифікації акцентуацій характеру.
8. Обґрунтуйте зв'язок волі і особливостей характеру особистості.
9. Оберіть із представленого списку понять ті, якими можна описати характер: повільність, вразливість, комунікбельність, сила емоційної реакції,

швидка адаптація, швидкість мислення, шляхетність, працелюбність, скупість, безцеремонність, агресивність, оптимізм, неохайність, рішучість, воля, вимогливість, ініціативність, наполегливість, плаксивість, енергійність, спостережливість, життєрадісність, винахідливість, кмітливість, бездарність, нахабство, самовпевненість, жадібність, обережність, тривожність, винахідливість.

Рішення психологічних задач

1. На підставі запропонованої характеристики визначте тип темпераменту школяра. Прокоментуйте, які властивості нервової системи виявляються в цьому прикладі.

- 1) учень 3-го класу Віктор Г. – його рухи повільні, хода некваплива; говорить нешвидко, логічно. На уроках на його обличчі переважає байдужість, активність під час відповідей не проявляє, але на запитання відповідає правильно. Учня важко розсмішити чи розсердити. Сам, як правило, не кривдить товаришів, до сварок інших ставиться байдуже. У розмову вступає зрідка, більше мовчить. Сприймає матеріал повільно, проте завдання виконує правильно і акуратно. Не відрізняється товариськістю.
- 2) учень 3-го класу Борис Р. дуже захоплюється і часто бере завдання «не по силам», рухливий. Засвоює матеріал швидко й правильно, але часто від поспіху дає плутані відповіді. Різко переходить від сміху до гніву і навпаки. Дуже ініціативний – вчителя просто «засипає» запитаннями. Коли сердиться, ще не вміє себе стримувати, хоча і намагається. Дуже любить одержувати високі бали. Завдання починає виконувати не дослуховуючи його до кінця.
- 3) учень 3-го класу Сашко Д. дуже вразливий: найменша неприємність виводить його з рівноваги, він плаче через кожну дрібницю. Довго пам'ятає кривди і хворобливо їх переживає, мрійливий. Виконує всі правила. Пасивний у дитячому колективі. Часто виявляє невіру у власні сили. Якщо в роботі трапляються труднощі, він легко «опускає» руки, губиться і не доводить справи до кінця. Проте, під тиском дорослих виконує завдання не гірше за інших.
- 4) учениця 3-го класу Оленка Д., дівчинка дуже рухлива, на уроках ні хвилини не сидить спокійно, весь час змінює позу, крутить що-небудь в руках, розмовляє з сусідами. Легко зацікавлюється усім новим, але порівняно швидко втрачає інтерес до того, що її цікавить. У неї переважає веселий і бадьорий настрій. Часом дівчинка засмучується, навіть плаче, але це триває не надовго. Її міміка жива. Незважаючи на жвавність і активність, Оленка може сумлінно виконувати правила шкільного розпорядку. На цікавих для неї уроках дівчинка енергійна і працьовита. Легко починає товаришувати з однолітками, швидко звикає до нових вимог, говірка.

2. Зазначити ті особливості, які характеризують різні типи темпераменту (сангвінік, флегматик, холерик і меланхолік):

- 1) підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, запальність, непосидючість, терплячість, повільність рухів і мови,

повільна зміна почуттів і настроїв, мала емоційна збудливість, швидке засвоєння і перебудова навичок, ефективність, бідність рухів, мала активність, млявість, виразність міміки і пантоміміки, мовчазність;

- 2) бадьорий, підвищений настрій, швидка пристосовуваність до нових умов, повільне засвоєння і перебудова навичок, невпевненість у собі, підвищена емоційна збудливість, витриманість, одноманітність міміки, енергійність, рухливість, пригніченість та розгубленість під час невдач, швидке виникнення і зміна почуттів та емоційних станів, мала активність, терплячість, невиразність мови, рівний, спокійний настрій, зосередженість уваги.

3. В запропонованих характеристиках виділіть вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. Відповідь обґрунтуйте.

- 1) Людмила І., 18 років, любить музику, поезію, природу. Наполегливо прагне до успішності в навчанні і, за її власними словами, «надто переживає успіхи й невдачі». Людмила не завжди безпристрасно оцінює поведінку оточуючих людей. Вразлива, завжди насторожена і, водночас, винятково чуйна й добра. Дуже ініціативна дівчина, рішуча, нерідко імпульсивна. Яскрава, «романтична натура», «відверта душа», довірлива й безпосередня під час спілкування. Чудовий громадський працівник. Найкраще відчуває себе в роботі.
- 2) Віктор С., 18 років Характеризується активною громадською позицією. Мріє про військову службу. Багато й наполегливо працює, особливо цікавиться історією. У будь-яку роботу привносить планомірність, точність, акуратність. У боротьбі за успішність, а також з помилками деяких товаришів виявляє велику твердість. Віктор – глибоко принциповий і вимогливий до себе, наполегливий, упертий.
- 3) Клава В., 18 років. Головна життєва мета – добре вчитися і згодом на роботі завжди бути на перших місцях. Планомірно йде до здійснення поставленої цілі. Завжди розважлива, усе робить вдумливо. Дуже наполеглива, витримана. Їй притаманна цілеспрямованість, осмислювання кожного вчинку.

Тема 2.4. Діяльність, поведінка та спілкування людини (1 год.)

Мета:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних знань з питань теми: біологічне і соціальне в природі людини, психіка, свідоме, несвідоме, індивід, особистість, активність, потреби та мотиви особистості, діяльність особистості, види діяльності, спілкування, структура спілкування, види спілкування.
2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.

3. Розвиток у майбутніх фахівців інтелектуальних умінь: аналітичних, проєктувальних та ін.
4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива.

Ключові терміни та поняття: біологічне та соціальне в природі людини, індивід, людина, особистість, психіка, свідомість, свідоме, несвідоме, вищі психічні функції, соціальна роль, активність, потреби, мотиви, діяльність особистості, структура діяльності, види діяльності, спілкування, структура спілкування, види спілкування.

Обладнання: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14.

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 62.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Поняття про активність, поведінку та діяльність особистості.
2. Діяльність особистості. Структура спілкування.
3. Види спілкування: гра, навчання, праця.
4. Загальна характеристика спілкування. Основні характеристики та види спілкування.
5. Структура та особливості комунікативного процесу між людьми.

Хід практичної роботи

1. Дослідження провідного еґо-стану у взаємодії (за методикою Е Берна «Батько-Дорослий–Дитина»).
2. Дослідження комунікативних та організаторських здібностей особистості.

Матеріал для дискусії та обговорення

1. Поясніть значення різних видів діяльності (гра, навчання, праця) у процесі розвитку особистості. Обґрунтуйте відповідь. Наведіть приклади.
2. Запропонуйте модель дослідження особливостей спілкування студентів на основі використання сучасних психологічних методик. Які методи дослідження з Вашої точки зору є раціональними для виконання цього завдання. Визначте актуальність подібного дослідження для організації навчального процесу ЗВО.
3. Проаналізуйте сучасні засоби комунікації. Визначте їх переваги і недоліки. Наведіть приклади.
4. Поясніть феномен «бар'єри спілкування». Прокоментуйте причини виникнення «бар'єрів» у взаємодії студентів між собою та викладачами. Проаналізуйте наслідки бар'єрів спілкування у повсякденному житті та діяльності людей. Наведіть приклади.

5. Дайте визначення поняття «комунікативна складова спілкування». Прокоментуйте структуру комунікативного процесу. Наведіть приклади.
6. Прокоментуйте поняття «невербальні засоби інформації». Прокоментуйте роль цих засобів під час спілкування. Вкажіть їх значення і поясніть необхідність врахування під час взаємодії. Наведіть приклади.
7. Проаналізуйте поняття «соціальна перцепція». Прокоментуйте значення цієї складової спілкування для ефективності процесу взаємодії. Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади.
8. Охарактеризуйте умови ефективного спілкування. Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади.
9. Прокоментуйте різновиди психологічного впливу в процесі взаємодії. Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади.
10. Поясніть феномен «маніпулювання». Які різновиди та прийоми маніпулювання Ви знаєте. Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі

Практичне заняття № 3

Критерії оцінювання: в процесі роботи на практичному занятті студент може отримати від 1 до 5 балів:

- 5 балів студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики та ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.
- 4 бали студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає не на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, але не ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.
- 3 бали студент отримує, якщо володіє теоретичними знаннями теми, - питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.
- 2 бали студент отримує, якщо не повністю володіє теоретичними знаннями теми, – питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.
- 1 бал студент отримує, якщо не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє лише загальним поняттєвим апаратом.

Тема 5.2. Динаміка психічного розвитку дитини від народження до школи (1 год.)

Мета:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних знань з питань теми: поняття психічного розвитку індивіда, особистість, онтогенез, психічний розвиток, психіки у немовлячому періоді: розвиток відчуттів і сприймань, комплекс пожвавлення, емоційне спілкування з дорослими, гуління, образна пам'ять; психологічні особливості розвитку в ранньому дитинстві: предметна гра, наочно-дієве мислення, автономна мова; пізнавальний інтерес, предметна гра, особливості психічного розвитку в дошкільному дитинстві: сюжетно-рольова гра, довільність, рефлексія, спілкування (монолог, діалог), психологічна готовність дитини до навчання).
2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців позитивних якостей мислення (швидкість, точність, критичність, гнучкість тощо) та інтелектуальних умінь (аналітичних, проєктувальних, планувальних, узагальнюючих тощо).
4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива, товариськість, уміння працювати в групі, тощо.

Ключові терміни та поняття: поняття психічного розвитку індивіда, особистість, онтогенез, психічний розвиток, психіки у немовлячому періоді: розвиток відчуттів і сприймань, комплекс пожвавлення, емоційне спілкування з дорослими, пасивний та активний словник мови, гуління, образна та рухова пам'ять; психологічні особливості розвитку в ранньому дитинстві: предметна гра, наочно-дієве мислення, автономна мова; пізнавальний інтерес, предметна гра, особливості психічного розвитку в дошкільному дитинстві: сюжетно-рольова гра, довільність, рефлексія, спілкування (монолог, діалог), психологічна готовність дитини до навчання

Обладнання: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 61.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Розвиток психіки немовля. Основні досягнення першого року життя.
2. Психічний розвиток дитини в ранньому дитинстві. Криза 3-х років.

3. Дошкільне дитинство. Практичне оволодіння мовою. Розумовий розвиток. Особливості спілкування. Роль сюжетно-рольової гри в психічному розвитку дошкільника.
4. Психологічні проблеми підготовки до навчання в школі.
5. Особливості психодіагностики дітей в дошкільному віці.

Хід практичної роботи

Надайте аналіз дитячих малюнків родини з використанням проєктивної психологічної методики «Малюнок родини» з варіативним використанням методу Кормана, методу Бернса «Кінетичний малюнок родини» (КРС) за роздатковим матеріалом викладача або на основі матеріалів власного проведеного дослідження.

Форма виконання та представлення цього завдання пояснюється викладачем. Під час виконання цієї роботи потрібно користуватися літературою, виділеною викладачем та представленою у переліку джерел, збірок психологічних методик та практикумів з психології для вищих навчальних закладів.

Матеріал для дискусії

1. Висловлюються чотири точки зору щодо психічного розвитку людини. Необхідно представити та обґрунтувати відповідь.

- 1) психічний розвиток обумовлюється біологічно успадкованими властивостями людини.
- 2) це в основному так, але на психічний розвиток певний вплив має також середовище та виховання.
- 3) психічний розвиток здійснюється в процесі навчання та виховання, але його можливості обумовлені природою.
- 4) вирішальним в психічному розвитку людини є соціальний вплив.

Яку з вище наведених чотирьох позицій ви приймаєте? Наведіть переконливі аргументи на її користь. Чому неприпустимо абсолютна соціалізація психічного розвитку людини? Аргументуйте свою думку.

2. Представте та обґрунтуйте відповідь на наступні питання.

- 1) поясніть, чи є від народження дитина соціальною істотою і в чому полягає роль дорослого на ранніх етапах онтогенезу дитини.
- 2) прокоментуйте, що повинні робити батьки для того, щоб розширити самостійність дитини під час опановування нею предметів оточуючого світу і оволодіння спілкуванням.
- 3) поясніть роль і значення іграшки в цьому віковому періоді. Прокоментуйте, чому дитина спокійно грається з іграшками у присутності дорослого і втрачає до них інтерес, переживаючи негативні емоції, після того як дорослий йде.
- 4) прокоментуйте тезу «Гра є провідним видом діяльності дитини дошкільного віку». Поясніть, які новоутворення свідомості розвиваються у дитини цього віку і яка роль гри в цьому процесі.
- 5) проаналізуйте, як протягом дошкільного віку розвивається образна пам'ять та наочно-образне мислення, яке значення уяви в житті дошкільника.

Рішення психологічних задач

1. Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

Мама Наталки (1 місяць) весь час – і на прогулянці, і вдома – розмовляє з дочкою, наспівує їй пісні. Сусідка помітила це й каже: «Ну що ти з нею розмовляєш? Вона все одно нічого не розуміє!»

Чому так вчиняє мама Наталки? Як впливає мова дорослого на розвиток психіки дитини?

2. Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

Американський психолог Ю. Бронфенбреннер вивчав дві групи розумово відсталих дітей, які жили в притулку. 13 трирічних малюків з експериментальної групи були передані під опіку жінок, що також знаходились в закладі для розумово відсталих, причому в різних палатах. Контрольна група (13 осіб) залишилась в притулку та виховувалась так, як це прийнято. За півтора року коефіцієнт інтелекту дітей, що виховувались жінками, збільшився на 28 балів, а в контрольній – знизився на 26 балів. По закінченні експерименту дітей, яких виховували розумово відсталі жінки, всиновили психічно повноцінні батьки. Але найбільш вражаючі результати були отримані через 30 років після експерименту. Анкетування виявило, що всі вищезгадані діти закінчили середню школу, навіть вчилися в коледжі, всі стали повністю самостійними. В контрольній групі багато хто помер, а інші знаходились в закладах для розумово відсталих. Як можна пояснити результати цього експерименту?

3. Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

Відрив дитини від матері у перші роки життя, проживання в дитячому домі викликають значні порушення в психічному розвитку. Страждають предмовленевий та мовленевий розвиток, емоційно-пізнавальні функції й т. ін. Як називається це явище та як воно позначається на процесі дорослішання? Проілюструйте.

4. Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

Повертаючись із дитячого садка, хлопчик сказав матері, що його більше в групі ніхто не любить. «Вітя все собі і для себе намагається робити, скрізь намагається бути першим, усіма командувати», – пояснила матері вихователька. Вдома було продумано систему. Йому дали доручення купити для дідуся газету, і потім дідусь гаряче й довго дякував онукові за послугу. У квартирі одне крісло, яке займав Вітя. Тепер бабуся жаліється, що їй дуже незручно сидіти на стільці, мати пропонує Віті поступитися кріслом бабусі, хлопчик з незадоволенням, вимушено це робить. Але бабуся каже: «Ой, мій Вітя! Який добрий хлопчик, подбав про бабусю». Слава забув купити кольорові олівці, а

вони йому потрібні для малювання. Тоді, за підказкою мами, Вітя з незадоволенням віддає Славі свої олівці, а наступного дня разом зі Славою радіє, що той отримав високі бали в школі завдяки Вітіним олівцям.

Тема 5.3. Психологічний розвиток і формування особистості молодшого школяра (1 год.)

Мета:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних понять: особливості психічного розвитку молодшого школяра: розвиток довільної уваги, властивостей уваги, словесно-логічної пам'яті, абстрактного мислення, уяви; адаптація до школи, види адаптації; соціальна роль учня; пізнавальна мотивація; внутрішній план дій; формування вищих почуттів; навчання – провідна діяльність у молодшому шкільному віці.
2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.
3. Вдосконалення у майбутніх фахівців позитивних якостей мислення (швидкість, точність, критичність, гнучкість тощо) та інтелектуальних умінь (аналітичних, проектувальних, планувальних, узагальнюючих тощо).
4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива, товариськість, уміння працювати в групі, тощо.

Ключові терміни та поняття: онтогенез, віковий період, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку, особливості психічного розвитку молодшого школяра: розвиток довільної уваги, властивостей уваги, словесно-логічної пам'яті, абстрактного мислення, уяви; адаптація до школи, види адаптації; соціальна роль учня; пізнавальна мотивація; внутрішній план дій; формування вищих почуттів; навчання – провідна діяльність у молодшому шкільному віці.

Обладнання: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в бригадах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти.

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14.

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 61.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Зміни соціальної ситуації розвитку дитини з приходом до школи.
2. Розумовий розвиток в рамках нової провідної діяльності дитини. Особливості розвитку пізнавальних процесів молодших школярів.
3. Формування особистості розвитку самосвідомості. Формування образу «Я».
4. Спілкування з дорослими і однолітками та його вплив на процес соціального становлення особистості.

Хід практичної роботи

Надайте аналіз мотивів навчальної діяльності учнів молодших класів на основі емпіричного матеріалу, отриманого за допомогою різних методів: психологічних методик, методу опитування або інтерв'ю. Також, вивчення мотивів навчальної діяльності молодших школярів може проходити на основі аналізу роздаткового матеріалу, запропонованого викладачем.

Виконання цього завдання також може відбуватися безпосередньо на занятті на основі роздаткового матеріалу (відповідних бланків методик щодо вивчення мотивів навчальної діяльності молодших школярів та листів-відповідей дітей), запропонованого викладачем. Отримані результати обговорюються групою.

Рішення психологічних задач

Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

1. Батьки не повинні звертатися до дитини з репліками «Ти не зможеш цього зробити», «Ти не знаєш цього», «В тебе нічого не вийде», «Не заважай мені пустими питаннями» та т.п. Поясніть, чому батьки не повинні так чинити? Дайте психологічне обґрунтування.
2. Прокоментуйте, чи можна стверджувати, що в період молодшого шкільного віку найбільш активно розвивається когнітивна сфера дитини? Обґрунтуйте свою відповідь. За якими ознаками можна судити про якісні зміни пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, уява, мовлення, мислення) у молодших школярів. Наведіть приклади.
3. Поясніть, чому при оцінюванні поведінки і результатів діяльності, діти більш об'єктивні в оцінці результатів діяльності? Як змінюються мотиви поведінки дитини молодшого шкільного віку порівняно із дошкільником? Наведіть приклади.
4. Тетяна, раніше слухняна дівчинка, учениця 2-го класу, стала дивно вести себе на уроках співів: робить якісь зауваження вчителю, глузує, не виконує завдання, тощо. З'ясувалося, що рік тому дівчинка почала вчитися музики, її батьки вважали, що вона має неабиякі музичні здібності, у що дівчинка повірила. Готуючись до святкування Нового року, учитель співів не включила Марину до складу учасників концерту. Вона сказала дівчинці, що та грає непогано, але ще їй зарано виступати. Дівчинка гостро переживала це і все витлумачила по-своєму: «Вона просто не захотіла, щоб я виступала, вона мене не любить». Поясніть, як впливають дії вчителя на відношення учнів початкової школи до навчання.

Практичне заняття № 4

Критерії оцінювання: в процесі роботи на практичному занятті студент може отримати ві 1 до 5 балів:

- 5 балів студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на всі запропоновані питання до практичних завдань та

самостійної роботи, виконує завдання практики та ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.

– 4 бали студент отримує, якщо демонструє розгорнуту систему теоретичних знань теми, питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, відповідає не на всі запропоновані питання до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, але не ознайомлений з додатковим матеріалом з навчальної дисципліни, володіє науковою термінологією.

– 3 бали студент отримує, якщо володіє теоретичними знаннями теми, питань самостійної роботи, роботи до лекційних та практичних занять, відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.

– 2 бали студент отримує, якщо не повністю володіє теоретичними знаннями теми, – питань самостійної роботи до лекційних та практичних занять, не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє науковою термінологією.

– 1 бал студент отримує, якщо не відповідає на більшість запропонованих питань до практичних завдань та самостійної роботи, виконує завдання практики, володіє лише загальним поняттєвим апаратом.

Тема 5.4. Психологія підлітка (1 год.)

Мета:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних знань теми: поняття психічного розвитку індивіда; провідний вид діяльності; новоутворення вікового періоду; психічний розвиток у підлітковому віці: розвиток всіх психічних пізнавальних процесів – уваги, пам'яті, мислення; гіпотико-дедуктивне, евристичне мислення, формування індивідуального стилю мислення; поняття «криза підлітка», почуття дорослості; особливості спілкування з дорослими та однолітками, розвиток мови; домінуючі мотиви; система інтересів підлітків; особливості підліткової рефлексії, агресії, емпатії, вищих почуттів, конфліктності.

2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.

3. Розвиток у майбутніх педагогів інтелектуальних умінь: аналітичних, проектувальних та ін.

4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива.

Література

Основна: 2, 3, 5, 11, 12, 14.

Додаткова: 15, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 35, 38, 40, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 61.

Обладнання та матеріали: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти

Ключові терміни та поняття: розвиток всіх психічних пізнавальних процесів, зокрема – уваги, пам'яті, мислення; теоретичне та гіпотико-дедуктивне мислення, формування індивідуального стилю мислення; поняття «криза підлітка», почуття дорослості; особливості спілкування з дорослими та однолітками, розвиток мови; домінуючі мотиви, система інтересів, рефлексія, агресія, емпатія, вищі почуття, конфліктність

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Загальна характеристика підліткового віку.
2. Проблема підліткової кризи. Різні погляди на це питання.
3. Специфіка соціальної ситуації розвитку підлітків.
4. Особливості навчально-пізнавальної діяльності підлітків. Розвиток вищих психічних функцій.
5. Характеристика центральних новоутворень підлітків. Ріст самосвідомості. Загострення потреби у визнанні.
6. Особливості взаємовідносин підлітків і дорослих. Пошук ідеалу «дорослості». Причини появи конфліктів підлітків з дорослими.
7. Особливості взаємовідносин підлітків з однолітками. Потреба у спілкуванні, у визнанні серед ровесників.
8. Проблеми підлітків:
 - соціальний простір особистості підлітка;
 - статеві ідентифікація;
 - ставлення підлітка до свого минулого, дійсного та майбутнього;
 - підліткова суїцидальність;
 - підлітки «групи ризику»;
 - підлітки з акцентуаціями характеру;
 - підліткова субкультура, в тому числі, – мовна.

Хід практичної роботи

1. Опрацюйте психологічні методики для вивчення психологічних особливостей підлітка.
2. За допомогою психологічних методик виявіть мотиви навчальної діяльності підлітків 5-6-х та 7-8-х класів. Проаналізуйте переважаючі мотиви, зробіть висновки. Виконання цього завдання може бути проведено на основі роздаткового матеріалу викладача.
3. Розробіть модель психологічного дослідження пізнавальної сфери підлітка на підставі самостійного добору психологічних та психодіагностичних методик. Вибір методик аргументуйте.
4. На підставі самостійного добору психологічних та психодіагностичних методик, складіть план вивчення міжособистісних стосунків підлітків з

однolitками. Вибір методик аргументуйте. Опишіть можливі результати, зробіть висновки.

5. Розробіть модель дослідження особистісних характеристик підлітка на підставі самостійного добору психологічних та психодіагностичних методик з вивчення самооцінки, особистісної тривожності, показників агресії, комунікативних та організаторських здібностей. Вибір методик аргументуйте. Опишіть можливі результати, зробіть висновки.

Рішення психологічних задач

Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

1. Деякі підлітки вважають, що їхні батьки чинять на них дуже великий тиск або зовсім не турбуються про них. Наведемо висловлювання одного хлопця 14 років: «Батьки завжди ставлять мені за приклад брата, вони одразу говорять мені: «Чому ти не можеш бути схожим на свого брата? Мій батько ніколи не звертає на мене уваги». Прокоментуйте відносини батьків та підлітка в цій родині. Що б ви порадили батькам та хлопцю. Надайте загальну характеристику значенню спілкування підлітків з батьками.

2. Син-підліток повернувся додому дуже пізно ввечері. Мати не спить вона дуже роздратована і знервована. Вона починає звинувачувати хлопця в неповазі до батьків, ображати його дуже голосно і агресивно. Наприкінці, взагалі забороняє йому спілкуватися з друзями – «хуліганами». Син погрожує піти з дому і йде до своєї кімнати, а мати починає плакати. Прокоментуйте причини конфлікту матері та підлітка. Що б ви порадили батькам та хлопцю.

3. Катруся, учениця 7-го класу, страждає від того, що її ріст уже зараз 171 см. У класі вона вище за всіх. До дошки виходить згорбившись, підтискає ноги, сутулюється. Кожний вихід до дошки – страждання. Тому іноді відмовляється відповідати. У її свідомості постійно звучать репліки хлопчикськ: «Агов, каланча!», зауваження вчителів: «Що це тебе так перекручує?», коли вона виходить до дошки, прохання матері: «Та не сутулься ти, розправ плечі, дивися яка в тебе фігура симпатична». А отут ще Пашка подобається, а він на півголови нижче за неї. Розглядаючи себе перед дзеркалом вечорами, Катруся горювала: – Ах, ці жахливі руки, вони нижче колін! Ну хіба в нормальної людини бувають такі руки?.. І шия довжелезна, але з нею можна щось придумати, якщо її втягти або підняти комір, а от ноги куди дінеш». Якими психологічними особливостями підліткового віку обумовлені судження й дії Катрусі? Як допомогти дівчинці в розв'язку її проблем?

4. Урок математики веде досвідчений учитель. Дівчинка-старшокласниця, яка щойно безуспішно відстояла півгодини біля дошки й одержала низькі бали, простуючи до своєї парти, прошепотіла: «Осел». Вийшло досить голосно й виразно. Клас завмер, чекаючи реакції вчителя. Чути було, як цокає годинник. І раптом учитель усміхнувся: «Мабуть, так і є, дитино, раз, взявшись учити вас, я не зумів навчити». Дівчинка розплакалася. Оцініть правильність чи помилковість педагогічного впливу. Дайте обґрунтування своїм оцінкам.

Тема 5.5. Психологія ранньої юності (1 год.)

Мета:

1. Узагальнення, систематизація, поглиблення, закріплення наявних теоретичних знань з питань теми: провідний вид діяльності; новоутворення вікового періоду; особливості психічної пізнавальної сфери; професійне та особистісне самовизначення; особливості спілкування юнаків з дорослими та однолітками; причини конфліктів юнаків; розвиток мови; домінуючі мотиви, система інтересів; світогляд; «юнацький максималізм»; емпатія; вищі почуття.
2. Формування умінь застосовувати отримані під час підготовки до заняття знання на практиці – в ході вирішення конкретно-дієвих та абстрактних завдань, а саме: формувати логічно-обґрунтовані висновки щодо теоретичних питань теми; аналізувати запропоновані приклади; систематизувати отримані теоретичні знання під час виконання практичних завдань.
3. Розвиток у майбутніх педагогів інтелектуальних умінь: аналітичних, проєктувальних та ін.
4. Вироблення таких професійно значущих якостей, як самостійність, відповідальність, точність, творча ініціатива.

Література

Основна: 2, 5, 11, 12, 14.

Додаткова: 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 35, 36, 38, 40, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 61.

Обладнання та матеріали: бланки та ключі психодіагностичних методик, наукові та популярні тексти, завдання для навчальної роботи в групах, тексти проблемних ситуацій, відеофрагменти

Ключові терміни та поняття: пізнавальна сфера юнака; теоретичне мислення; професійне та особистісне самовизначення; особливості спілкування з дорослими та однолітками; домінуючі мотиви, система інтересів; професійна спрямованість; юнацький максималізм; світогляд.

Питання до контролю попередніх занять, обговорення, самостійного вивчення та осмислення навчального матеріалу

1. Соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці.
2. Навчально-професійна діяльність старшокласників.
3. Пізнавальні інтереси та відношення до навчання.
4. Формування світогляду як центральне новоутворення свідомості юнаків.
5. Перспектива майбутнього та професійне самовизначення.
6. Розвиток особистості старшокласника. Самосвідомість юнаків (мрії, інтереси, ідеали).
7. Міжособистісні стосунки в юнацькому віці. Дружба та любов. Проблема дітей та батьків.

Хід практичної роботи

1. Розробіть модель дослідження особистісних характеристик юнака на підставі самостійного добору психологічних та психодіагностичних методик. Вибір методик аргументуйте.

2. За допомогою психологічних методик виявіть професійні інтереси старшокласників. Проведіть аналіз інтересів згідно їх класифікації. Зробіть висновки.
3. За допомогою психологічних методик виявіть мотиви навчальної діяльності першокурсників у закладі вищої освіти. Проведіть аналіз мотивів згідно їх класифікації. Зробіть висновки.

Рішення психологічних задач

Дайте розгорнуту відповідь на запитання, у якій сформулюйте власні думки та наведіть цитати з опрацьованої літератури (з повним посиланням) для їх підтвердження.

1. Олена, 15 років: «Моє життя скеровують батьки. Вони кажуть мені, коли вставати, коли лягати, коли робити уроки, коли їсти. Вони такі суворі, що забороняють мені робити те, що роблять мої друзі і поводять себе зі мною так, нібито мені 5 років». Прокоментуйте відносини батьків та дівчини в цій родині. Що б ви порадили батькам та дівчині.
2. Зайшовши до класу, учитель звернув увагу на пригнічений стан Марини Л. Ця, завжди весела, життєрадісна десятикласниця була сумна, занурена в свої думки. Виявилось, що вона не виконала домашнього завдання, але відмовилася пояснити причину цього. Мовчала Марина і тоді, коли учитель викликав її відповідати матеріал попередніх уроків. Не відповідала вона і на питання протягом уроку. Учитель поставив їй низький бал, сподіваючись, таким чином, активізувати роботу учениці. Чи правильно вчинив учитель? Дайте обґрунтування своїм оцінкам.
3. Шістнадцятирічна Таня у своєму листі написала: «Батьки мене не розуміють! Говорять, що люблять але хіба так люблять? Вічні підозри, питання – з ким була, де, листи мої потай читають. І завжди лаються. 10-12 балів принесеш – не похвалять, так і треба, а за 5 балів такий скандал завжди! І не запитують чому. І все від любові, да?..». Дайте психологічний коментар ситуації. Які психологічні особливості віку не враховують батьки при спілкуванні з донькою?
4. Першокурсниця Олена ділиться враженнями з подругою: «Якось мені важко навчатись в університеті. В школі було легше. До зростання навчального навантаження я вже звикла, навіть відвідування бібліотеки не викликає відрази. Однак викладачі мене не вирізняють як особистість, для них я рядова дівчина з потоку. Одногогрупники якісь недружні, кожен в світі своїх інтересів та подій». Визначте причини труднощів адаптації Олени до навчання в університеті.

РОЗДІЛ V

ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

5.1. Методичні рекомендації до самостійної роботи з дисципліни «Психологія»

Важливою складовою процесу навчання студентів є самостійна робота. Сучасний стан і перспективи розвитку закладів вищої освіти щодо підготовки фахівців педагогічної діяльності передбачають, у першу чергу, підвищення значущості свідомої, цілеспрямованої, самостійної пізнавальної діяльності кожного студента. Мета – формування знань, умінь, навичок, розвиток здібностей. Компетентність фахівця – його інтелектуальний потенціал, орієнтований на пізнавальну активність, систему дослідницьких умінь, що обумовлюють можливості творчої діяльності у рамках обраної спеціальності. Сучасний фахівець – дослідник, розробник ефективних технологій професійної діяльності. Набуття таких якостей потребує творчого виконання студентами закладів вищої освіти завдань самостійної роботи під час вивчення навчальних дисциплін та виконання завдань навчально-дослідницької та науково-дослідної роботи.

Загальні положення щодо самостійної роботи студентів

Самостійна робота студентів – це спланована пізнавальна, організаційно і методично організована викладачем діяльність, яка передбачає виконання навчального плану та опрацювання програмного матеріалу дисципліни. Самостійна робота студентів є основним засобом засвоєння навчального матеріалу, яка здійснюється з метою:

- розвитку творчих здібностей та активізації розумової діяльності студентів;
- формування умінь і навичок самостійної праці;
- розвитку морально-вольових зусиль;
- відпрацювання та засвоєння навчального матеріалу, визначеного тематичним планом для самостійних занять;
- закріплення та поглиблення знань, умінь та навичок; виконання індивідуальних завдань з навчальних дисциплін, наукових робіт;
- підготовки до занять та контрольних заходів;
- формування у студентів культури розумової праці, самостійності та ініціативи у пошуку та набутті знань.

Види завдань для самостійної роботи

Залежно від особливостей навчальної дисципліни, викладач може пропонувати студентам різні види завдань самостійної роботи:

- аналітико-пошукова робота з інформацією, отриманою безпосередньо в ході аудиторних навчальних занять;
- аналітична робота з підручниками, посібниками, словниками, хрестоматіями, іншими навчальними матеріалами та конспектом лекцій;

- аналітико-інформаційна робота з рекомендованими науковими джерелами до вивчення дисципліни за певними темами з наступною підготовкою і презентацією повідомлень з проблемних питань;
- самостійне вивчення окремих тем або проблемних питань дисципліни, аналітична робота з різними науковими джерелами зі складанням конспекту;
- виконання завдань самостійної письмової роботи з проблемних питань курсу;
- творчі завдання (доповіді, проекти, наукові статті, тощо);
- підготовка, виконання і аналіз результатів прикладних досліджень на практичних заняттях;
- виконання індивідуальних навчально-дослідних, творчих завдань, конструювання фрагментів уроків;
- підготовка презентацій результатів авторського дослідження проблемних питань дисципліни;
- виготовлення наочних посібників;
- формування бази наукових джерел до вивчення дисципліни.

Контроль самостійної роботи

Контрольні заходи включають поточний і підсумковий контроль знань студентів.

Поточний контроль є частиною навчального процесу і може проводитися під час лекцій, семінарських і практичних занять.

Форми поточного контролю:

- усне опитування за матеріалами розглянутої теми на початку наступної лекції з оцінкою відповідей студентів;
- письмове фронтальне опитування студентів на початку чи наприкінці лекції;
- перевірка знань та умінь шляхом усного опитування студентів на практичних заняттях;
- перевірка виконання завдань самостійної роботи шляхом усного опитування студентів на практичних заняттях;
- тестова перевірка знань студентів;
- перевірка знань і вмінь студентів шляхом використання інтерактивних технологій навчання.

Підсумковий контроль – усний екзамен за білетами, що містять питання тем розділів навчальної дисципліни.

Результати поточного контролю з самостійної роботи студента фіксуються в «Журналі обліку роботи академічної групи» [59, с. 311].

5.2. Основні форми організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Психологія».

Однією з вагомих складових навчального процесу закладу вищої освіти є *самостійна робота студентів* – вид навчальної діяльності, що виконується студентом без безпосереднього контакту з викладачем, або

керований викладачем опосередковано через спеціальні навчальні матеріали; невід'ємна обов'язкова ланка процесу навчання, що передбачає, насамперед, індивідуальну роботу студентів у відповідності з установкою викладача або підручника, програми навчання.

Самостійна робота студента під керівництвом викладача відбувається у формі ділової взаємодії: студент отримує безпосередні вказівки, рекомендації викладача про організацію самостійної діяльності, а викладач виконує функцію управління через контроль і корекцію помилкових дій.

Основним психолого-педагогічним завданням самостійної навчальної діяльності студентів є формування у них складного комплексу інтелектуальних якостей та особистісних властивостей, що забезпечує уміння навчатися самостійно впродовж всієї майбутньої професійної діяльності.

Самостійна робота студентів може здійснюватися у різноманітних формах, які можуть бути умовно розділені на наступні групи: базова та додаткова самостійна робота.

До базової самостійної роботи студентів належать форми, які є умовою виконання навчального плану та складають основу для комплексного оцінювання результатів навчальної діяльності студентів. До такої роботи, по-перше, слід віднести: підготовку до поточних аудиторних занять (лекцій, семінарів і практичних); самостійне вивчення окремих тем або питань теми.

Самостійна підготовка студента до лекції полягає у перерахуванні конспекту попередньої лекції, аналітико-інформаційній роботі з запропонованою джерельною базою щодо розділів і тем вивчення дисципліни. Самостійна підготовка до семінарів і практичних занять полягає в опрацюванні конспекту відповідної лекції, опрацюванні відповідного розділу підручника, першоджерел, підбір прикладів, ситуацій, виконання домашніх завдань, якщо такі передбачені планом заняття.

Самостійне вивчення окремих тем або питань теми передбачає, у першу чергу, засвоєння студентами нової навчальної інформації. Для цього необхідне опрацювання відповідних розділів підручників, ознайомлення з першоджерелами, робота з ресурсами Internet, виконання необхідних тренувальних завдань, здійснення заходів із самоконтролю. Форми звітування про результати цієї роботи визначаються кафедрою (викладачем) та можуть бути усними, письмовими або програмованими. Оцінювання, як правило, відбувається у комплексі з загальними результатами опрацювання студентом відповідної теми розділу.

По-друге, до базової самостійної роботи належить виконання окремих завдань, які підлягають спеціальному контролю та оцінюванню викладачем і роблять певний внесок у сумарну кількість балів, отриманих студентом за вивчення навчального предмета.

До таких форм належать:

- підготовка до поточного (модульний контроль, письмова робота) та підсумкового контролю (екзамен, залік);
- виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ);
- виконання індивідуального творчого завдання.

Самостійна підготовка до поточного та підсумкового контролю полягає в повторенні теоретичного матеріалу, відтворенні необхідних умінь та навичок і самоконтролю їх результативності.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) та індивідуальне творче завдання (ІТЗ) є формою самостійної роботи, що передбачає більш активну пошуково-творчу діяльність студентів. Ці завдання містять проблемні питання (або ситуації-завдання), які потребують не тільки опанування нової інформації, а й використання її для вирішення конкретних проблем. Якість виконання ІНДЗ оцінюється у межах загального розподілу балів, що визначаються кафедрою.

До додаткової самостійної роботи студентів належать форми, які виконуються за бажанням окремих студентів та спеціально викладачами не оцінюються. Таку роботу можна умовно поділити на додаткову навчальну та додаткову позанавчальну.

Додаткова навчальна самостійна робота передбачає використання студентами окремих прийомів організації навчальної діяльності, що забезпечують підвищення якості опанування змісту програми навчального предмета (наприклад, створення опорних конспектів теми). Позанавчальна самостійна робота виходить за межі затверджених навчальних програм і має на меті розширення та поглиблення знань студентів з психологічних предметів. Така робота здійснюється у формі опрацювання спеціальної, монографічної літератури, матеріалів спеціалізованих журналів та спеціальних Internet-ресурсів. Ця робота органічно поєднується з різноманітними формами науково-дослідної роботи студентів з психології (участь у студентському психологічному товаристві, робота в проблемних групах та гуртках, участь у студентських олімпіадах та конференціях тощо).

Таким чином, вважаємо за необхідне наголосити, що в різних формах самостійної роботи студентів можуть бути застосовані різноманітні конкретні засоби, до яких зазвичай відносять:

- аналіз навчальної та наукової літератури;
- конспектування першоджерел;
- складання структурно-логічних схем, таблиць за окремими розділами, темами, питаннями навчальної дисципліни;
- робота з Internet-ресурсами;
- складання глосарію теми, розділу, навчальної дисципліни;
- складання різного роду завдань за навчальною дисципліною;
- складання інформаційної джерельної бази за окремими розділами, темами, питаннями навчальної дисципліни;
- підготовка інформаційної джерельної бази психологічних методик за окремими розділами, темами, питаннями навчальної дисципліни;
- практичне вивчення психічних процесів, станів, властивостей;
- підготовка та презентація доповідей, повідомлень та інших результатів авторських досліджень [59, с. 311-314].

5.3. Зміст самостійної роботи з навчальної дисципліни «Психологія»

Питання, що рекомендовані для самостійного вивчення до розділів навчальної дисципліни «Психологія»

Розділ 1. Вступ до психології

Тема 1.1. Загальна характеристика психології

1. Поясніть, у чому різниця між життєвими та науковими психологічними знаннями. Наведіть приклади.
2. Доведіть взаємозв'язок вікової та педагогічної психології. Прокоментуйте значення вивчення цих галузей психології для майбутнього педагога.
3. Поясніть, з чим пов'язана актуальність досліджень в галузі соціальної психології. Прокоментуйте значення надбань соціальної психології для професійної діяльності майбутнього педагога.
4. Проаналізуйте можливості застосування психологічного знання у вирішенні проблем професійного вибору молоді.
5. Прокоментуйте поняття «психологічна грамотність» сучасної людини. Доведіть необхідність поширення психологічного знання в сучасному суспільстві.
6. Проаналізуйте, яке значення для розвитку наукової психології мали міфологічний та філософський етапи розвитку цієї науки.
7. Вкажіть, які основні напрями (підходи, концепції, наукові школи) існують у сучасній психології. Прокоментуйте їх основні положення та можливості застосування у практичній діяльності.
8. Проаналізуйте досягнення науковців різних напрямків та шкіл для розвитку сучасного психологічного знання.
9. Прокоментуйте значення експериментальних досліджень у галузі природознавства для розвитку психології.
10. Наведіть та поясніть на конкретних прикладах значення психологічного знання та можливостей практики в роботі сучасних закладів освіти.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Тема 1.2. Предмет психології

1. Прокоментуйте, як в історії психології розглядалося поняття предмету психології.
2. Визначте, у чому проблема співвідношення понять «душа» та «психіка» в історії пошуків представників психологічної наукової думки.
3. Вкажіть значення експериментальних досліджень у галузі фізіології вищої нервової системи для розвитку психології.
4. Поясніть, в чому полягає специфіка психічного відображення. Наведіть приклади.
5. Прокоментуйте, як співвідносяться поняття «психіка», «свідомість» та «самосвідомість».

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Розділ 2. Особистість. Діяльність та поведінка особистості.

Тема 2.1. Особистість.

1. Проаналізуйте співвідношення понять «особистість» та «індивідуальність». Прокоментуйте відповідь.
2. Прокоментуйте, у чому Ви вбачаєте основні принципові відмінності в розумінні активності людини, представлені в різних наукових напрямих – біхевіоризмі, психоаналізі, гуманістичній психології.
3. Поясніть, що з позицій вітчизняної психології є фундаментальним рушієм людської активності.
4. Проаналізуйте чинники розвитку особистості, їх співвідношення.
5. Прокоментуйте явище «вікової кризи» у житті особистості. Вкажіть значення та специфіку кризових періодів в житті людини.
6. Визначте на основі знань з психології основні чинники формування самооцінки особистості.
7. Поясніть, яку роль такий психологічний феномен, як «рівень домагань» відіграє у поведінці та розвитку особистості.
8. Вкажіть можливості психодіагностичної та психокорекційної роботи для допомоги людині у вирішенні особистісних проблем.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості. Емоції, почуття.

1. На підставі власних спостережень, опишіть прояви емоцій у людини і у тварин. Надайте порівняльний аналіз.
2. Наведіть приклади прояву різних почуттів особистості у конкретних діях та вчинках.
3. Наведіть приклади, які підтверджують роль та значення людських емоцій у пізнанні оточуючого світу.
4. Поясніть природу виникнення та специфіку перебігу наступних емоційних станів: «настрій», «афект», «пристрасть» «стрес». Наведіть конкретні приклади.
5. Прокоментуйте можливості психодіагностики та психокорекції у роботі з проблемами у емоційній сфері людини.

Література

Основна: 4, 6, 10, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 39, 42, 44, 45, 46, 48, 57, 60.

Тема 2.2 Емоційно-вольові властивості особистості. Воля.

1. Доведіть, що діяльність є основою виникнення і розвитку вольових дій.
2. Проаналізуйте один з фактів прояву вольової поведінки, що мав місце у Вашому житті. Чи запам'яталися вам особливості етапів вольової дії? Прокоментуйте.

3. Уявіть, що Ви прийняли рішення, але засумнівалися у його правильності, тому не виконуєте його, або відкладаєте виконання наміченого, намагаєтеся переконати себе, що з виконанням рішення можна почекати. Про які особливості волі особи це свідчить з Вашої точки зору.
4. Проаналізуйте, які чинники найістотніше впливають на розвиток волі людини.
5. Прокоментуйте можливості психодіагностики та психокорекції у роботі з проблемами у вольовій сфері людини.

Література

Основна: 4, 6, 10, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 39, 42, 44, 45, 46, 48, 57, 60.

Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості. Темперамент.

1. Властивості темпераменту проявляються вже в ранньому дитинстві. Поясніть, чи можна на підставі цього зробити які-небудь припущення щодо збереження цих властивостей у майбутньому?
2. У людей можуть бути різними темп мови, емоційна збудженість, жвавість жестів. Прокоментуйте, чи завжди ці особливості належать до темпераменту? За якими ознаками це можна встановити?
3. Поясніть, що б Ви відповіли на твердження про те, що темперамент під час життя не змінюється?
4. Запропонуйте методи дослідження типу темпераменту людини.
5. Поясніть, як темперамент позначається на формуванні рис особистості.
6. Наведіть та проаналізуйте конкретні приклади зв'язків темпераменту з особливостями емоційно-вольової сфери.
7. Різні типи темпераментів мають різні можливості для виконання певної діяльності. Поясніть, чи можна соціальну цінність людей визначати, виходячи з типів темпераменту.
8. Прокоментуйте, що, на Ваш погляд, може бути причиною прояву в однієї людини властивостей різних типів темпераменту.
9. Наведіть приклади «маскування» властивостей темпераменту. Поясніть, що може стати причиною такого маскування?
10. Наведіть та проаналізуйте конкретні шляхи пристосування темпераменту до особливостей та вимог діяльності.

Література

Основна: 4, 6, 10, 13, 14

Додаткова: 15, 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 44, 45, 46, 48.

Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості. Характер.

1. Поясніть, у чому спільність і відмінність понять характер і темперамент.
2. Прокоментуйте, що б Ви відповіли на твердження: «Хлопцю поганий характер дістався «у спадок».

3. Прокоментуйте, який зв'язок існує між характером і темпераментом. Наведіть конкретні приклади.
4. Проаналізуйте значення у формуванні та проявах характеру такого явища, як «динамічний стереотип».
5. Наведіть докази, що характер формується протягом життя шляхом виховання, а не є вродженим і незмінним.
6. Поясніть, у чому проблема типології характеру, яка є однією з найскладніших і дискусійних у психології. Які Вам відомі типології характеру.
7. Поясніть, як співвідносяться поняття «тип характеру» та «акцентуація характеру». Відповідь обґрунтуйте.
8. Прокоментуйте, чим пояснити, що в критичних ситуаціях життя, характер людини проявляється найбільш змістовно.

Література

Основна: 4, 6, 10, 13, 14

Додаткова: 15, 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 44, 45, 46, 48.

Тема 2.3 Складні індивідуальні властивості особистості. Здібності.

1. Поясніть, чи можна фактичний успіх у певній діяльності визначити як здібності. Яка існує залежність між здібностями, вміннями та знаннями?
2. Прокоментуйте, яка роль задатків у розвитку здібностей.
3. Проаналізуйте зв'язок здібностей з інтересами. Наведіть конкретні приклади.
4. Досить часто висловлюється думка про «вроджені» здібності. Прокоментуйте дане твердження.
5. Поясніть, чи завжди задатки будуть розвиватися в здібності. Від яких факторів залежить розвиток здібностей.
6. Доведіть зв'язок загальних та спеціальних здібностей.
7. Наведіть конкретні приклади рівнів розвитку здібностей. Доведіть їх ієрархічний зв'язок.
8. Поясніть, як, на Вашу думку, слід організувати роботу з дітьми, які виявляють певні здібності до навчального предмету або певної діяльності.

Література

Основна: 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 19, 22, 23, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 44, 45, 46, 48, 58, 62.

Тема 2.4 Діяльність, поведінка та спілкування людини.

Діяльність та поведінка особистості.

1. Прокоментуйте, що б Ви відповіли на твердження, що діяльність людини – це віддзеркалення її особистості.
2. Проаналізуйте діяльність людини та поведінку тварин. Надайте порівняльну характеристику.
3. Поясніть зміст поняття «широкі, стійкі, змістовні інтереси». Наведіть конкретні приклади.

4. Наведіть конкретні приклади переконань особистості. Прокоментуйте їх роль та значення в житті людини та суспільства.
5. Поясніть, як співвідносяться поняття «навичка» та «уміння».
6. Прокоментуйте, чи згодні Ви з твердженням, що «перевчитися важче, ніж навчитися»? Відповідь обґрунтуйте.
7. Проаналізуйте поняття «вчинок» та поясніть як співвідноситься це поняття з поняттями «діяльність» та «поведінка».
8. Порівняйте поняття «навичка» та «звичка». Від яких чинників залежить успішність формування навичок? Відповідь обґрунтуйте.
9. Прокоментуйте зв'язок між потребами особистості та її діяльністю.
10. Наведіть конкретні приклади інтеріоризації та екстеріоризації дій.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Тема 2.4 Діяльність, поведінка та спілкування людини. Спілкування.

1. Прокоментуйте значення спілкування у житті людини – в процесі формування, проявах та розвитку особистості. Наведіть конкретні приклади.
2. Запропонуйте методи дослідження особливостей спілкування студентської молоді. Вкажіть, які психологічні методики можна використати для проведення такого дослідження.
3. Проаналізуйте сучасні можливості комунікації. Визначте шляхи розвитку комунікативних навичок і вмій.
4. Вкажіть причини виникнення бар'єрів спілкування. Проаналізуйте наслідки бар'єрів спілкування у повсякденному житті та професійній діяльності людей.
5. Доведіть своєрідність та суттєве значення кинесици як засобу спілкування.
6. Порівняйте такі механізми соціального впливу як зараження, сугестія, наслідування, переконування. Визначте, в чому полягає їх специфіка.
7. Проаналізуйте поняття «соціальна перцепція». Поясніть значення перцептивної сторони спілкування для ефективної взаємодії. Відповідь обґрунтуйте.
8. З'ясуйте відмінності в методологічних підходах до розуміння соціальної перцепції у вітчизняній і західній соціальній психології.
9. На підставі власних спостережень, проаналізуйте прояв основних механізмів соціальної перцепції, визначте, до яких наслідків вони призвели.
10. Поясніть, що, на Ваш погляд, може бути причиною психологічного впливу однієї людини на іншу. Які види психологічного впливу Ви знаєте?
11. Прокоментуйте, що таке маніпуляції. Що ви знаєте про прийоми маніпулювання та їх наслідки.
12. Вкажіть, які способи переконування Вам відомі. Спробуйте проаналізувати, як Ви, особисто, зазвичай, переконуєте інших людей.

Література

Основна: 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 13, 14

Додаткова: 16, 18, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 57, 59, 61.

Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі

Тема 3.1 Психологія груп.

1. Порівняйте соціально-психологічні особливості великих та малих груп, доведіть, що кількість їх членів є досить умовним показником.
2. Поясніть, які виокремлюють системоутворюючі компоненти психології малої групи, і як характеризуються їх особливості?
3. Запропонуйте, як за допомогою психологічних методик можна вивчити особливості структури міжособистісних відносин у конкретній групі.
4. Доведіть взаємний зв'язок процесів диференціації та інтеграції у малих групах. Наведіть відповідні приклади.
5. На підставі власних спостережень, опишіть різні стилі керівництва групою, визначте наслідки.
6. Наведіть конкретні приклади дії чинників, що визначають вибір стиля керівництва.
7. Поясніть, чому непослідовний стиль керівництва вважають неефективним?
8. Прокоментуйте, як на ваш погляд у конкретній групі поєднуються явища лідерства та керівництва.
9. Відомо, що офіційний авторитет є доволі формальним явищем. Чи згодні Ви з тим, що у зв'язку з цим, він не має значення в діяльності групи.
10. Проаналізуйте психологічні особливості українського національного характеру.
11. Доведіть, що етноцентризм, як психологічне утворення масової свідомості, є наслідком обмеженого міжетнічного спілкування.
12. Проаналізуйте, які умови породжують зміни в поведінці людей в натовпі. Наведіть приклади поведінки людей в натовпі, свідком яких Ви були.

Література

Основна: 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 13, 14

Додаткова: 16, 18, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 57, 59, 61.

Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки.

1. Охарактеризуйте поняття «соціальна норма» та проаналізуйте особливості соціальних норм.
2. Поясніть, які соціально-психологічні фактори сприяють, а які перешкоджають засвоєнню соціальної норми? Відповідь обґрунтуйте.
3. Охарактеризуйте умови перетворення зовнішніх норм у внутрішні орієнтири поведінки.
4. Наведіть приклади зовнішнього та внутрішнього конформізму.
5. Поясніть, чому нонконформізм часто називають «конформізмом навиворіт»? Відповідь обґрунтуйте.
6. Прокоментуйте, чи є у фасілітації негативні наслідки? Відповідь обґрунтуйте.
7. Проаналізуйте явище соціальної лінії. Які педагогічні висновки можна з цього зробити.
8. Доведіть, що явище соціального підкорювання, досліджуваного Д. Майерсом, демонструє певні соціальні загрози

9. Поясніть, у чому різниця між «суб'єкт-об'єктними» і «суб'єкт-суб'єктними» відносинами.
10. Поясніть, як, на Ваш погляд, співвідносяться поняття «позиція», «роль», «статус», «посада». Відповідь обґрунтуйте.
11. Прокоментуйте, що може бути причиною негативного психологічного клімату в групі. Які, на Ваш погляд, існують шляхи його покращення.
12. Поясніть, що визначає зміст міжособистісних відносин. Наведіть конкретні приклади на підставі власних спостережень.
13. Порівняйте систему офіційних та неофіційних взаємовідносин у вашій академічній групі. На скільки і в чому вони співпадають.
14. Запропонуйте програму та методичне забезпечення вивчення взаємовідносин членів певної групи.

Література

Основна: 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 13, 14

Додаткова: 16, 18, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 57, 59, 61.

Тема 3.2 Особистість в групі. Міжособистісні стосунки. Соціалізація.

1. Проаналізуйте сутність поняття «соціалізація особистості».
2. Порівняйте дію мега-, меза- та макрофакторів соціалізації.
3. Наведіть конкретні приклади дії мега-, меза- та макрофакторів соціалізації в сучасних соціально-історичних умовах.
4. Порівняйте інститути соціалізації та специфіка їх впливу на особистість.
5. Поясніть, що б Ви відповіли на твердження про те, що соціалізація відбувається лише в дитячому та юнацькому віці, а в дорослому віці вона помітно уповільнюється, тоді як в похилому віці практично відсутня.
6. На підставі власних спостережень, проаналізуйте етапи входження особистості у сформовану групу. Проаналізуйте, які проблеми виникають на кожному з етапів.
7. Визначте та проаналізуйте найбільш значні етапи вашої особистої соціалізації.
8. Розкрийте зміст поняття «життєва позиція» як інтегрального критерію соціалізації.
9. Доведіть, що сім'я характеризується наявністю основних соціально-психологічних ознак малої соціальної групи.
10. Проаналізуйте специфічні соціально-психологічні особливості сім'ї як основного осередку соціалізації.
11. На підставі власних спостережень опишіть наслідки змін у шкалах фемінності-маскулінності сучасних чоловіків та жінок.
12. Поясніть, яке значення, на Ваш погляд, мають особливості дошлюбного спілкування молоді на стабільність та благополуччя їхнього подальшого родинного життя?

Література

Основна: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14.

Додаткова: 16, 18, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 57, 59, 61.

Тема 3.3 Агресія та конфлікти.

1. Проаналізуйте теорії виникнення агресії у зв'язку з проблемою співвідношення біологічного та соціального в структурі особистості.
2. Поясніть, як співвідносяться поняття «агресія» та «агресивність». Відповідь обґрунтуйте.
3. На підставі власних спостережень опишіть різні прояви агресії.
4. Проаналізуйте, що може бути мотивами альтруїстичних вчинків.
5. Проаналізуйте мотиви та перебіг власних, як агресивних, так і альтруїстичних вчинків.
6. Сформулюйте необхідні та достатні умови виникнення конфлікту.
7. Прокоментуйте, що б Ви відповіли на твердження про те, що конфлікту притаманні лише негативні функції? Відповідь обґрунтуйте.
8. Наведіть конкретні приклади міжособистісних конфліктів, розкрийте їхні особливості та охарактеризуйте сфери прояву.
9. Визначте, що таке конфліктогени. Назвіть основні типи конфліктогенів і форми їх прояву.
10. Прокоментуйте, що, на Ваш погляд, являє собою «конфліктна особистість». Які типи конфліктних особистостей Вам відомі? Наведіть конкретні приклади.
11. Прокоментуйте, що розуміють під «технологіями ефективного спілкування в конфлікті».
12. Для кожної зі стратегій поведінки у конфліктній ситуації (за К. Томасом) складіть перелік недоліків та переваг. Зробіть висновок щодо ефективності цих стратегій.

Література

Основна: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14

Додаткова: 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 61.

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини. Увага.

1. Проаналізуйте, у чому полягає специфіка та значення уваги як особливого пізнавального процесу.
2. Наведіть приклади функцій уваги у діяльності людини.
3. Наведіть приклади результатів функціонування ретикулярної формації як одного з фізіологічних механізмів уваги.
4. Проаналізуйте, які прийоми можуть бути використані для підтримки довільної уваги.
5. Проаналізуйте види уваги. Визначте особливості їх виникнення. Наведіть приклади.
6. Прокоментуйте властивості уваги. Наведіть приклади.
7. Поясніть, що таке неуважність та у чому вона виявляється.
8. Визначте, за допомогою яких психологічних методик можна отримати порівняльні характеристики стійкості, переключення, широти та інших властивостей уваги.
9. Поясніть роль уваги у процесі запам'ятовування навчального матеріалу.

10. Визначте шляхи покращення показників властивостей уваги людини. Вкажіть значення психологічної діагностики та корекції.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини. Відчуття та сприймання.

1. Прокоментуйте, що б Ви відповіли на твердження про те, що відчуття людини не мають суттєвих відмінностей від відчуття тварин, враховуючи, що відчуття – це найпростіший процес, що базується на роботі аналізаторів, які у людини та тварин працюють аналогічно.
2. Поясніть, чому сприймання не можна зводити до простої суми відчуттів. Як слід розуміти положення про те, що сприймання – результат складної аналітико-синтетичної діяльності?
3. Наведіть конкретні приклади сінестезії. Прокоментуйте це явище.
4. Поясніть, які основні вимоги, з точки зору психології, слід пред'являти до демонстрації у процесі навчання наочного матеріалу? Яке значення для сприйняття має словесна вказівка?
5. Вкажіть, як, на Ваш погляд, співвідносяться поняття «сприймання» та «спостереження»?
6. Поясніть такий факт: чому, коли людина вперше йде по незнайомій місцевості, самостійно розшукуючи дорогу, вона без особливих зусиль знайде її вдруге; коли ж вона йде разом із супутником, якому дорога добре відома, людині важко буде самостійно пройти цей шлях наступного разу?
7. При одночасному сприйманні білого кола на чорному фоні і чорного кола на білому фоні останній здається меншим. Яка закономірність сприймання проявляється у цьому випадку?
8. Відомо, що один і той же відрізок часу в різних ситуаціях сприймається по-різному. Поясніть деякі закономірності суб'єктивної оцінки часу людиною.
9. Встановіть зв'язки відчуття та сприймання з властивостями особистості та іншими психічними процесами.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини. Пам'ять.

1. Поясніть, чи можна стверджувати, що пам'ять має суспільно-історичне походження? Відповідь обґрунтуйте.
2. Визначте найважливіші особливості пам'яті як пізнавального психічного процесу.
3. Порівняйте психологічні, біохімічні та фізіологічні підходи до визначення механізмів пам'яті. Надайте порівняльну характеристику.
4. Прокоментуйте, у чому полягає основна відмінність уявлень від образів сприймань і від понять? Поясніть, чому уявлення вважають більш високим ступенем пізнання, ніж образи сприймання.

5. Наведіть конкретні приклади мимовільного запам'ятовування та проаналізуйте його причини.
6. Поясніть, якими прийомами доцільно користуватися для організації логічного запам'ятовування?
7. На підставі власних спостережень опишіть індивідуальні особливості пам'яті.
8. Проаналізуйте, що зумовлює вибірковість процесів збереження та забування? Наведіть конкретні приклади.
9. Багато людей для кращого запам'ятовування вдаються до коротких записів. Поясніть, чому такий прийом сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу?
10. Зі шкільної практики відомі випадки, коли учні, які добре знали вірш, при відповіді на уроці від хвилювання збиваються і забувають окремі його частини. Як фізіологічно пояснити таке забування?
11. Прокоментуйте, чому необхідною умовою успішного запам'ятовування є активність розумової діяльності учнів?
12. Поясніть, як впливає на запам'ятовування ставлення до того, що запам'ятовується (цільова установка, розуміння значущості, інтерес і т. д.)? Чим пояснити, що приклади, придумані самостійно, запам'ятовуються краще?

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини. Мислення.

1. Прокоментуйте, у чому полягають специфічні особливості мислення як вищої форми пізнавальної діяльності.
2. Наведіть приклади зв'язку мислення з відчуттям та сприйманням.
3. Проаналізуйте відмінності мислення від чуттєвого пізнання.
4. Поясніть, чи існує, на Ваш погляд, мислення у тварин. Якщо так, то в чому різниця між мисленням людини та мисленням тварин?
5. Наведіть приклади, що підтверджують узагальненість та опосередкованість людського мислення.
6. Доведіть зв'язок формування розумових дій із зовнішніми практичними діями.
7. Проаналізуйте, у чому відмінність понять від уявлень і як вони взаємопов'язані? Проілюструйте відповідь прикладами.
8. Поясніть, що, на ваш погляд, може бути причиною низького показника IQ, виявленого при тестуванні?
9. Визначте, чи згодні Ви з тим, що якості мислення передаються генетично, і що «розумною людиною треба народитися». Відповідь обґрунтуйте.
10. Проаналізуйте основні розумові операції, які необхідні для порівняння понять.

11. Поясніть, чи згодні Ви з тим, що розв'язання відомого типу завдань, більшою мірою, пов'язане з роботою пам'яті, ніж мислення? Відповідь обґрунтуйте.
12. Визначте, які з якостей мислення ви вважаєте найбільш важливими для сучасної молоді? Відповідь обґрунтуйте.
13. Перерахуйте основні етапи рішення розумових задач і вкажіть психологічні умови, необхідні для їх вирішення.
14. Прокоментуйте у чому полягає евристичний підхід до вивчення мислення.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини. Уява.

1. Поясніть, який вид уяви переважає в діяльності художника, письменника. За якими ознаками це можна встановити?
2. Підберіть приклади продуктивної мрії і порожньої мрійливості. Проаналізуйте роль мрії у вашому житті.
3. Прокоментуйте, у чому полягає зв'язок сновидінь з реальністю.
4. Охарактеризуйте педагогічні прийоми, які найбільш сприяють розвитку уяви.
5. Добре відомо, що в той час, коли людина вчиться їздити на велосипеді, їй буває досить подумати, що зараз вона впаде, як це дійсно стається. Які механізми уяви виявляються у даному випадку?
6. Наведіть та поясніть конкретні приклади репродуктивної уяви.
7. Порівняйте уяву з іншими пізнавальними психічними процесами і властивостями особистості.
8. Визначте, чи можна говорити про наявність уяви у тварин? Відповідь обґрунтуйте.
9. Поясніть, у чому основна відмінність уяви від уявлень пам'яті. За якими ознаками це можна встановити?
10. Визначте, який прийом створення образів уяви використані винахідниками при конструюванні ними дирижабля, танка, амфібії, аеросаней, тролейбуса.

Література

Основна: 2, 4, 6, 10, 12, 13, 14

Додаткова: 16, 17, 18, 22, 26, 28, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 63.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі.

Тема 5.1 Закономірності психічного розвитку та формування особистості людини.

1. Поясніть, що стало причиною пошуку закономірностей психічного розвитку та формування особистості людини в онтогенезі? Яке значення для педагогічної практики мають результати таких пошуків?
2. Проаналізуйте, як співвідносяться поняття «навчання», «виховання», «розвиток психіки» і «формування особистості»?
3. Проаналізуйте, яким чином розглядали джерела, причини, умови та рушійні сили психічного розвитку відомі вам теорії вікової психології.
4. Поясніть, у чому Ви бачите розбіжність поглядів Ж. Піаже і Л.С. Виготського щодо інтелектуального розвитку особистості.
5. Проаналізуйте, від чого залежать темпи фізичного та психічного розвитку дитини?
6. Доведіть, що напрямки психічного розвитку та формування особистості людини виокремлені умовно. Наведіть конкретні приклади того, що між ними існує тісний та багатогранний зв'язок.
7. Наведіть конкретні приклади провідного виду діяльності у різних вікових періодах та проаналізуйте його суттєві ознаки.
8. Поясніть, чому Л.С. Виготський вважав, що «проблема віку є не тільки важливою теоретичною проблемою, а і є ключем до вирішення багатьох питань практики»? Відповідь обґрунтуйте.
9. Розкрийте поняття нерівномірності й гетерохронності та їх роль у процесі психічного розвитку та формування особистості людини.
10. Прокоментуйте, у чому полягає сутність та діалектична єдність закономірностей пластичності та стабільності в процесі психічного розвитку та формування особистості людини?

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14

Додаткова: 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63.

Тема 5.2 Психологія дитини від народження до школи.

1. Поясніть, як, на ваш погляд, співвідносяться поняття «новонароджений», «немовля», «дитина»?
2. Розкрийте поняття «кризи новонародженості» та поясніть її значення у процесі психічного розвитку та формування особистості людини.
3. Прокоментуйте, мінімальна кількість вроджених безумовних рефлексів в період новонародженості – це «недолік» чи «перевага» в плані психічного розвитку та формування особистості людини? Відповідь обґрунтуйте.
4. Поясніть, чому дитину в період новонародженості, коли проявляються виключно природні потреби і вроджені безумовні рефлексивні, а також повністю відсутні будь-які форми діяльності і спілкування, Л. С. Виготський назвав «максимально соціальною істотою»?

5. Визначте, чому «комплекс поживлення» розглядають як принципово важливе надбання в процесі психічного розвитку людини?
6. Поясніть, чи згодні Ви з тим, що з дитиною у немовлячому періоді необов'язково розмовляти повністю промовляючи слова та розгорнутими реченнями, тому що вона ще не розуміє мови? Відповідь обґрунтуйте.
7. Опишіть кризу трьох років з точки зору зумовленості попереднім розвитком і ролі цього феномену для подальшого розвитку.
8. Поясніть, у чому особливості і роль предметної гри та мовного розвитку в ранньому дитинстві.
9. Порівняйте роль дорослого в житті дитини першого року життя, в ранньому дитинстві та в дошкільному періоді.
10. Порівняйте психологічні особливості та вплив на психічний розвиток і формування особистості дитини предметної гри та гри сюжетно-рольової.
11. Наведіть конкретні приклади впливу сюжетно-рольової гри на психічний розвиток дошкільника.
12. Поясніть, які суттєві зміни відбуваються у пізнавальній сфері дошкільника, як, зокрема, розвивається мислення?
13. Прокоментуйте, у чому полягають основні тенденції динаміки сфери потреб та мотивів дошкільника? Наведіть конкретні приклади.
14. Визначте, які види трудової діяльності можуть виконувати дошкільники та їх значення щодо психічного розвитку та формування особистості дітей?
15. Розкрийте поняття готовності до шкільного навчання та значення у її структурі готовності психологічної.
16. Встановіть зв'язки між особливостями психічного розвитку і формуванням особистості дитини у дошкільний період та її готовністю до навчання у школі.

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 62.

Тема 5.3 Психологія молодшого школяра.

1. Наведіть конкретні приклади виникнення певних центральних новоутворень свідомості молодшого школяра в умовах оволодіння провідною діяльністю цього періоду.
2. Наведіть конкретні приклади проявів центральних новоутворень свідомості у молодшому шкільному віці.
3. Проаналізуйте роль спілкування з однолітками у розвитку особистості молодшого школяра.
4. Прокоментуйте, у чому полягає динаміка навчальних мотивів школярів протягом навчання у початковій школі? Як можна цілеспрямовано на неї впливати?
5. Проаналізуйте роль трудової діяльності в формуванні особистості молодших школярів.

6. Порівняйте, як складаються стосунки дітей з дорослими у дошкільному періоді та молодшому шкільному віці.
7. Поясніть, що, на ваш погляд, може бути причинами неадаптованості першокласників до школи? Як можна подолати це явище?
8. Розкрийте специфіку уявлення про дружбу у дітей молодшого шкільного віку у порівнянні з дошкільниками.
9. Порівняйте, як впливають на становлення «Я – образу» молодших школярів особливості спілкування з дорослими та спілкування з однолітками.
10. Поясніть, що, на Ваш погляд, може бути причиною зниження пізнавальної потреби та несформованості змістовних навчальних інтересів наприкінці молодшого шкільного віку? Як запобігти цьому явищу?

Література

Основна: 2, 3, 5, 9, 11, 12, 14

Додаткова: 18, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 62.

Тема 5.4. Психологія підлітка.

1. Наведіть конкретні приклади прояву, так званої, «кризи підлітка». Відповідь обґрунтуйте.
2. Поясніть, що б Ви відповіли на твердження, що кризових явищ у підлітковому віці уникнути неможливо, оскільки вони викликані початком статевого дозрівання та фізіологічними змінами в організмі?
3. Зрозуміло, що дорослим досить важко спілкуватися з підлітками, але ж і підлітки відчувають немало проблем у спілкуванні з дорослими. Спробуйте подивитися на дорослих «підлітковими очами» та описати ці проблеми з позиції підлітків.
4. Проаналізуйте роль спілкування з однолітками в підлітковому віці.
5. Прокоментуйте, що є запорукою психологічної рівноваги сучасних підлітків? Аргументуйте відповідь.
6. Поясніть, що, на Ваш погляд, може бути причиною певного «знецінення» у сучасних підлітків ідеалів друга та дружби? Як можна виправити цю ситуацію?
7. Поясніть сутність явища, притаманного підліткам, яке О.М. Леонт'єв назвав «психологічний відхід від школи». Запропонуйте можливі засоби його подолання.
8. Поясніть, чому саме в підлітковому віці найбільша тяга до ризику? Відповідь обґрунтуйте.
9. Проаналізуйте, які внутрішні конфлікти найчастіше непокоять підлітка на сучасному етапі розвитку суспільства.
10. Наведіть конкретні приклади впливу сучасної молодіжної субкультури на психічний розвиток та формування особистості сучасних підлітків.
11. Поясніть, чому в психології деякі дослідники підлітковий вік не відносять ні до дитинства, ні до дорослості, та стверджують, що це взагалі абсолютно неповторний, особливий етап психічного розвитку, певний «третій світ»?

12. На підставі власних спостережень опишіть прояви «почуття дорослості» сучасних підлітків.
13. Дайте характеристику когнітивного розвитку та емоційної сфери підлітків.
14. Поясніть, що, на Ваш погляд, може бути причиною девіантної поведінки підлітків?

Література

Основна: 2, 3, 5, 11, 12, 14

Додаткова: 15, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 35, 38, 40, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 62.

Тема 5.5 Психологія ранньої юності.

1. Проаналізуйте, у чому полягають основні відмінності соціальної ситуації розвитку підліткового і раннього юнацького віку.
2. Прокоментуйте, чи завжди змінюється провідна діяльність з переходом від підліткового до юнацького віку? Чому так відбувається?
3. У чому полягають витоки ідентичності в юнацькому віці? Відповідь обґрунтуйте.
4. Проаналізуйте, яке місце займає у юнацькому віці проблема морального вибору. Що складає основні моральні питання ранньої юності?
5. На підставі власних спостережень опишіть особливості світогляду сучасних юнаків.
6. На підставі власних спостережень опишіть, які проблеми мають вирішувати старшокласники у зв'язку з початком реалізації життєвих планів.
7. Проаналізуйте особливості уявлення сучасного юнацтва про себе в минулому, теперішньому і майбутньому часі.
8. Доведіть, що юність – період досягнення рівня високої інтелектуальної зрілості.
9. Поясніть, чи згодні Ви з думкою І.С. Кона про те, що «автономізація від дорослих» не тільки потреба, а і право молодих людей? Відповідь обґрунтуйте.
10. Наведіть конкретні приклади значення особистісних новоутворень ранньої юності для подальшого життя людини.
11. Прокоментуйте, що, на Ваш погляд, може бути причиною негативних переживань юнацтва у сфері спілкування з однолітками?
12. Поясніть, які, на Ваш погляд, найактуальніші психологічні проблеми першого кохання сучасних юнаків.
13. Визначте, у чому полягають соціально-психологічні проблеми формування світогляду сучасних старшокласників.
14. Проаналізуйте особистісні здобутки людини у ранній юності у порівнянні з іншими періодами життя.

Література

Основна: 2, 5, 11, 12, 14

Додаткова: 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 35, 36, 38, 40, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 62.

Контроль самостійного вивчення студентами змісту запропонованих тем розділів дисципліни «Психологія» (визначає викладач дисципліни)

Контрольні заходи включають поточний і підсумковий контроль знань студентів.

Поточний контроль є органічною частиною навчального процесу і проводиться під час лекцій, семінарських, практичних і лабораторних занять.

Форми поточного контролю:

- усне опитування за матеріалами розглянутої теми на початку наступної лекції з оцінкою відповідей студентів;
- письмове фронтальне опитування студентів на початку чи наприкінці лекції;
- перевірка знань та умінь на семінарських, практичних, лабораторних заняттях;
- тестова перевірка знань студентів;
- перевірка знань і вмінь шляхом використання інтерактивних технологій навчання.

Оцінювання самостійного вивчення студентами змісту запропонованих тем розділів дисципліни «Психологія»

Як уже зазначалося, самостійне вивчення студентами теми чи окремих питань теми контролюється та оцінюється викладачами в комплексі з іншими знаннями та вміннями через різні форми поточного та підсумкового контролю. Це можуть бути, наприклад, питання до практичних занять, теми есе, письмові звіти, питання програмного контролю, питання та завдання екзаменаційних білетів, тощо, і тому, критерії оцінювання залежать від конкретної форми перевірки, визначаються викладачами і в даних рекомендаціях окремо не виділяються.

Завдання та запитання для самоконтролю, у першу чергу, розраховані на самоперевірку та самооцінювання студентами, критерії якого залежать від самих студентів, їх навчальних мотивів та особистісного сприйняття мети навчальної діяльності. У той же час, ці ж завдання та запитання можуть використовуватися викладачами в якості додаткових самостійних робіт. Кількість, послідовність та форма звітності цих додаткових самостійних робіт залежить від структури робочої програми та визначаються викладачами у кожному конкретному випадку окремо, і тому загальні критерії оцінювання тут також не надаються.

5.4. Виконання завдань письмових самостійних робіт з навчальної дисципліни «Психологія».

5.4.1. Робота з таблицею «Основні історичні етапи становлення вітчизняної психології».

В ході виконання завдань самостійної роботи, студентам пропонується заповнити таблицю «Основні історичні етапи становлення вітчизняної психології». Таблиця містить завдання самостійного дослідження основних історичних етапів становлення, розвитку і досягнень представників вітчизняної психології на основі аналізу наукової літератури.

Самостійна письмова робота виконується студентом як, безпосередньо, в таблиці, так і в довільній формі, наприклад, – у вигляді конспекту із зазначенням критерію, представленого в таблиці, як пункту плану.

Студент надає письмову роботу з посиланням на джерела, які використовувались під час опрацювання завдань роботи як із запропонованого переліку літератури до вивчення дисципліни, так і опрацьованої студентом самостійно. Перш ніж приступати до виконання письмової самостійної роботи, необхідно підібрати відповідно до змісту завдання наукову літературу, узагальнити вивчений матеріал відповідно до завдань роботи.

Виконання запропонованих завдань самостійної письмової роботи сприяє систематизації знань історичного розвитку вітчизняної психології

Перелік використаних джерел пропонується наприкінці роботи. Література, використана під час виконання завдань самостійної роботи, повинна відповідати останнім вимогам до оформлення. Бібліографічний опис списку використаних джерел може оформлюватися з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Робота повинна містити титульну сторінку, де зазначається назва ЗВО, інститут, факультет, спеціальність, ПІП студента, вид роботи, наукове звання викладача, який веде курс дисципліни. Наприкінці тексту роботи ставиться підпис студента. Викладач перевіряє роботу студента і надає коротку рецензію у відповідності до балів підсумкової оцінки роботи студента. За необхідності, студенту пропонується співбесіда за відповідями на питання роботи.

Критерії оцінювання письмової самостійної роботи з таблицею «Основні історичні етапи становлення вітчизняної психології»

- повноцінна розгорнута відповідь за всіма визначеними пунктами – 10 балів;
- повна, але недостатньо розгорнута відповідь – 9-8 балів;
- відповідь не розгорнута, з наявністю окремих неточностей в характеристиках досягнень у галузі психології того чи іншого історичного періоду – 6-7 балів;
- відповідь коротка, з наявністю деяких помилок в характеристиках досягнень у галузі психології того чи іншого історичного періоду – 5-6 балів;
- відповідь коротка, з порушенням характеристик хронологічної послідовності та з наявністю окремих помилок – 4-3 бали;
- відповідь коротка, з порушенням характеристик хронологічної послідовності, наявністю значної кількості суттєвих помилок – 2-1 балів.

Виконання роботи відбувається в ході вивчення дисципліни протягом лекційних, практичних занять та самостійної роботи.

Наприкінці курсу, після виконання роботи з таблицею, студент обговорює у формі співбесіди з викладачем результати завдання, заповнена таблиця представляється на перевірку. Таблиця виконується на окремих аркушах формату А4 із зазначенням джерел, використаних в ході виконання завдання.

Основні історичні етапи становлення вітчизняної психології

Хронологічні рамки історичного періоду	Основний зміст досягнень вітчизняної психології	Визначні персоналії вітчизняної психологічної наукової думки та їх праці	
		ПІБ	Назва праці

5.4.2. Робота з таблицею «Вікова періодизація психічного розвитку особистості»

В ході виконання завдань самостійної роботи, студентам пропонується заповнити таблицю «Вікова періодизація психічного розвитку особистості»

Таблиця містить завдання характеристики психологічних особливостей вікових періодів розвитку особистості на основі аналізу наукової літератури:

- від народження до 1 року життя – новонароджений;
- 1р. – 3 р. – раннє дитинство;
- 3 р. – 6 (7) р. – дошкільне дитинство;
- 6 (7) р. – 10 (11) р. – молодший шкільний вік;
- 10 (11) р. – 14 (15) р. – підлітковий вік;
- 14 (15) р. – 17 (18) р.– рання юність.

Самостійна письмова робота виконується студентом як безпосередньо в таблиці, так і в довільній формі, наприклад, – у вигляді конспекту із зазначенням критерію представленого в таблиці до кожного вікового періоду як пункту плану.

Студент надає письмову роботу з посиланням на джерела, які використовувались під час опрацювання завдань роботи як із запропонованого переліку літератури до вивчення дисципліни, так і опрацьованої студентом самостійно. Перш ніж приступати до виконання письмової самостійної роботи, необхідно підібрати відповідно до змісту завдання наукову літературу, узагальнити вивчений матеріал відповідно до завдань роботи.

Виконання запропонованих завдань самостійної письмової роботи сприяє систематизації знань щодо особливостей психічного розвитку особистості та готовності використовувати отримані знання під час виконання завдань професійної діяльності

Перелік використаних джерел пропонується наприкінці роботи. Література, використана під час виконання завдань самостійної роботи, повинна відповідати останнім вимогам до оформлення. Бібліографічний опис списку використаних джерел може оформлюватися з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Робота повинна містити титульну сторінку, де зазначається назва ЗВО, інститут, факультет, спеціальність, ПІП студента, вид роботи, наукове звання викладача, який веде курс дисципліни.

Наприкінці тексту роботи ставиться підпис студента. Викладач перевіряє роботу студента і надає коротку рецензію у відповідності до балів підсумкової оцінки роботи студента. За необхідності, студенту пропонується співбесіда за відповідями на питання роботи.

Критерії оцінювання письмової самостійної роботи з таблицею «Вікова періодизація психічного розвитку особистості»

- повноцінна розгорнута відповідь за всіма визначеними характеристиками вказаних вікових періодів – 15 балів;
- повна, але недостатньо розгорнута відповідь – 13-14 балів;
- відповідь не розгорнута, з наявністю окремих неточностей в характеристиках вікових періодів – 11-12 балів;
- відповідь коротка, з наявністю неточностей в характеристиках вікових періодів – 9-10 балів;
- відповідь коротка, з наявністю деяких помилок в характеристиках вікових періодів – 7-8 балів;
- відповідь коротка, з наявністю значної кількості помилок в характеристиках вікових періодів – 5-6 балів;
- відповідь коротка, з порушенням характеристик хронологічної послідовності вікового розвитку та з наявністю суттєвих помилок – 4-3 бали.
- відповідь коротка, з порушенням характеристик хронологічної послідовності вікового розвитку, наявністю значної кількості суттєвих помилок – 2-1 бал.

Виконання роботи відбувається в ході вивчення дисципліни протягом лекційних, практичних занять та самостійної роботи. Наприкінці курсу, після виконання роботи з таблицею, студент обговорює у формі співбесіди з викладачем результати завдання аналізу вікових періодів, заповнена таблиця представляється на перевірку. Таблиця виконується на окремих аркушах формату А4 із зазначенням джерел, використаних в ході виконання завдання.

Вікова періодизація психічного розвитку особистості

Віковий період	Роки життя	Провідний вид діяльності	Соціальна ситуація розвитку										Анатомо-фізіол. особливості	
			Зовнішні умови		Внутрішні умови									
			Спілкування з дорослими	Спілкування з однолітками	Яка сторона психіки переважно розвивається	Розвиток пізнавальної сфери	Розвиток мови	Мотиви, що домінують	Розвиток емоційної сфери	Рівень довільності поведінки	Розвиток самосвідомості	Центральні новоутворення свідомості		

5.4.3. Письмові самостійні роботи з навчальної дисципліни «Психологія» за розділом 3. «Психологія груп та особистості в групі» та за розділом 4. «Пізнавальна діяльність людини»

Самостійна робота виконується позааудиторно і представляється до перевірки на кафедру у друкованому вигляді. Завдання роботи розподілені на 20 варіантів за питаннями тем *розділу 3. «Психологія груп та особистості в групі»* та 20 варіантів за питаннями тем *розділу 4. «Пізнавальна діяльність людини»*.

Усі питання потребують ґрунтовних знань теоретичного матеріалу та мають, при цьому, спрямованість на їх практичне використання.

Студент надає письмову відповідь на запропоновані питання з посиланням на джерела, які використовувались під час опрацювання завдань роботи як із запропонованого переліку літератури до вивчення дисципліни, так і опрацьованої студентом самостійно. Перш ніж приступати до виконання письмової самостійної роботи, необхідно підібрати відповідно до змісту завдання наукову літературу, узагальнити вивчений матеріал відповідно до завдань роботи; підготувати ілюстрації-підтвердження представленої в завданні теорії з використанням особистих спостережень та можливостей експериментальних досліджень.

Виконання запропонованих завдань самостійної письмової роботи сприяє розвитку творчої думки студентів та готовності використовувати отримані знання під час виконання завдань професійної діяльності

Перелік використаних джерел пропонується наприкінці роботи. Література, використана під час виконання завдань самостійної роботи, повинна відповідати останнім вимогам до оформлення. Бібліографічний опис списку використаних джерел може оформлюватися з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Крім цього, важливим критерієм оцінювання наявних знань є вміння студентів інтегрувати та уніфікувати знання, проявляти ознаки самостійного творчого мислення, наявності гнучкого критичного підходу до питання, що розглядається, висловлювати власну думку.

Виконання самостійної письмової роботи здійснюється наприкінці вивчення дисципліни.

Самостійна письмова робота виконується студентом із зазначенням номеру варіанту, повністю вказується питання і номер завдання. Надається повноцінна відповідь у відповідності до номеру і змісту питання. На титульній сторінці зазначається назва ЗВО, факультет, спеціальність, ПІП студента, вид роботи, номер варіанту завдання, наукове звання викладача, який веде курс дисципліни. Наприкінці тексту роботи ставиться підпис студента. Викладач перевіряє роботу студента і надає коротку рецензію з аргументацією підсумкової оцінки роботи студента. За необхідності, студенту пропонується співбесіда за відповідями на питання роботи.

Критерії оцінювання самостійної письмової роботи

Оцінка за виконання завдання одного з варіантів самостійної письмової роботи до визначених розділів оцінюється від 1 до 15 балів (15 балів – максимальна кількість балів за виконання одного варіанту самостійної роботи до *розділу 3. «Психологія груп та особистості в групі»* та 15 балів – максимальна кількість балів за виконання одного варіанту завдання самостійної роботи до *розділу 4. «Пізнавальна діяльність людини»*) у відповідності до запропонованих критеріїв:

- 15 балів передбачає наявність у відповіді студента базової наукової психологічної термінології; наявності знань історичного аспекту розвитку питань теми; демонстрації вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми; розкриття усіх положень проблеми, що висвітлюється, ілюстрування викладеної інформації за допомогою оригінальних власних прикладів, що піддаються творчому аналізу; компетентності студента у практичному значенні теоретичних понять та можливостей їх застосування; розуміння сучасного стану психологічних проблем та їх значення для майбутньої професійної діяльності.
- 14-13 балів ставиться за умови наявності у відповіді студента базової наукової психологічної термінології; наявності знань історичного аспекту розвитку питань теми; демонстрації вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми; висвітлення найбільш суттєвих положень питання при незначній неповноті відповіді або її переобтяженості зайвою інформацією, ілюстрування викладеної інформації за допомогою прикладів; компетентності студента у практичному значенні теоретичних понять; розуміння сучасного стану психологічних проблем та їх значення для майбутньої професійної діяльності.
- 11-12 балів – питання оцінюється за умови наявності у відповіді студента базової наукової психологічної термінології; історичний аспект розвитку питань теми представлений фрагментарно; демонстрації вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми; висвітлення найбільш суттєвих положень питання, але неповноті відповіді або її переобтяженості зайвою інформацією; наявності незначних помилок у відповіді та перевазі стандартних прикладів ілюстрування викладеної інформації над оригінальними прикладами; розуміння студентом сучасного стану психологічних проблем та їх значення для майбутньої професійної діяльності, але відсутності у відповіді прикладів використання теоретичних знань на практиці.
- 10-9 балів ставиться за умови того, що у відповіді студента не в повному обсязі представлена базова наукова психологічна термінологія; історичний аспект розвитку питань теми представлений фрагментарно; студент демонструє вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми; робота містить основні структурні елементи відповіді, але є схематичною та неповною, ілюстрування викладеної інформації представлено за допомогою стандартних прикладів.
- 8-7 балів – у відповіді студента представлена базова наукова психологічна термінологія, але є незначна кількість помилок; студент демонструє вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми на низькому рівні; робота містить основні структурні елементи відповіді, але є схематичною та неповною; ілюстрування викладеної інформації представлено фрагментарно за допомогою стандартних прикладів; фрагментарне представлення у відповіді прикладів використання теоретичних знань на практиці.
- 6-5 балів – у відповіді студента представлена базова наукова психологічна термінологія, але є значна кількість помилок; студент демонструє

вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми на низькому рівні; робота містить основні структурні елементи відповіді, але є схематичною та неповною, містить велику кількість помилок; ілюстрування викладеної інформації представлено фрагментарно за допомогою стандартних прикладів; фрагментарне представлення у відповіді прикладів використання теоретичних знань на практиці.

– 5-4 бали у відповіді студента базова наукова психологічна термінологія представлена неповністю, є значна кількість помилок; студент демонструє вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми на низькому рівні; робота містить основні структурні елементи відповіді, але є схематичною та неповною, містить велику кількість помилок; у відповіді практично відсутні приклади; фрагментарне представлення у відповіді прикладів використання теоретичних знань на практиці.

– 3-2 бали у відповіді студента базова наукова психологічна термінологія представлена обмежено, зі значною кількістю помилок; студент демонструє вміння формування логічно-обґрунтованих висновків щодо теоретичних питань теми на низькому рівні; робота містить основні структурні елементи відповіді, але є нерозгорнутою; представлення у відповіді прикладів використання теоретичних знань на практиці практично відсутнє.

– 1 бал у відповіді студента представлена базова наукова психологічна термінологія з помилками або невідповідно до питання; у відповіді – плутання важливих теоретичних положень, відсутність представленої системи психологічного знання та відсутність необхідних прикладів.

Завдання самостійної письмової роботи з дисципліни «Психологія».

Розділ 3. Психологія груп та особистості в групі.

Варіант 1.

Надайте характеристику соціальної психології як однієї з галузей сучасної психології (предмет, структура та завдання). Визначте значення знань соціальної психології та можливостей їх практичної реалізації для професійної діяльності сучасного педагога. Наведіть приклади.

Варіант 2.

Охарактеризуйте можливості психологічної діагностики в діяльності сучасного вчителя. Продемонструйте можливості використання психологічної методики «Комунікативні та організаційні здібності» в професійній діяльності сучасного вчителя. Наведіть приклади.

Варіант 3.

Розкрийте психологічну сутність та значення спілкування в житті людини: в процесі становлення особистості як члена суспільства та фахівця професійної діяльності. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 4.

Проаналізуйте види спілкування, їх психологічні особливості. Визначте значення спілкування в процесі навчання. Надайте загальну характеристику

особливостей спілкування людини на різних етапах її життя. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань та можливостей їх практичної реалізації в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 5.

Надайте порівняльну характеристику соціально-психологічних особливостей великих і малих груп. Визначте можливості такого методу дослідження як експеримент у вивченні процесів групової динаміки. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 6.

Проаналізуйте поняття «конфлікт» та його різновиди у соціальній психології. Обґрунтуйте психологічну сутність проблеми міжособистісних конфліктів та шляхів їх попередження і розв'язання. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 7.

Проаналізуйте можливості використання психологічних методик з метою вивчення особливостей структури міжособистісних відносин у групі, зокрема, – такої методики, як «Соціометрія». Надайте характеристику визначеної методики, її мети, особливостей проведення та можливостей використання результатів для організації ефективної групової взаємодії. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 8.

Проаналізуйте поняття «групова згуртованість». Охарактеризуйте методи соціально-психологічного дослідження, які можуть бути використані в роботі педагога з метою визначення показників групової згуртованості класного колективу та психологічного клімату групи. Запропонуйте шляхи формування згуртованості членів групи, відповідно до вікових особливостей учнів. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 10.

Охарактеризуйте сучасні методи соціально-психологічних досліджень та можливості їх використання в професійній діяльності педагога, керівника дитячих колективів, підліткових та юнацьких об'єднань. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 11.

Надайте порівняльну характеристику основних психологічних теорій лідерства. Проаналізуйте індивідуально-психологічні та емоційно-вольові особливості людини, що впливають на формування лідерських якостей особистості. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 12.

Проаналізуйте психологічні проблеми «бар'єрів» у спілкуванні. Наведіть приклади. Визначте основні причини їх виникнення та продемонструйте значення тренінгів для формування навичок ефективної

взаємодії. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 13.

Надайте порівняльну характеристику таких соціально-психологічних понять, як «керівник» і «лідер». Прокоментуйте, як, на Ваш погляд, у конкретній групі можуть поєднуватися явища лідерства та керівництва, – в чому специфіка і особливості такого поєднання. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 14.

Розкрийте поняття «соціалізація особистості». Охарактеризуйте фактори та етапи соціалізації. Проаналізуйте психологічні особливості входження особистості у сформовану групу. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 15.

Представте характеристику поняття «група» представників різних шкіл сучасної психології, а також значення цього соціального об'єднання в житті особистості. Охарактеризуйте класифікацію груп, проаналізуйте особливості різних видів груп та специфіку управління ними. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 16.

Надайте розгорнуту порівняльну характеристику понять «натовп» та «група», визначте та проаналізуйте особливості різних видів натовпів, наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань для сучасного педагога як керівника різних соціальних груп.

Варіант 17.

Проаналізуйте сутність поняття «психологічний клімат групи», визначте значення психологічного клімату для ефективності діяльності групи. Надайте характеристику та продемонструйте можливості використання методики «Психологічний клімат групи» Ф. Фідлера для вивчення особливостей психологічного клімату групи та подальшої роботи щодо оптимізації міжособистісної групової взаємодії. Обґрунтуйте необхідність цих знань для сучасного педагога як керівника різних соціальних груп.

Варіант 18.

Проаналізуйте поняття «стиль» керівництва та лідерства. Надайте порівняльну характеристику представленим в соціальній психології стилям керівництва та лідерства та визначити наслідки представлених стилів для групової діяльності. Наведіть приклади. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 19.

Розкрийте психологічну сутність поняття «конформізм», представте види та походження цього феномену в сучасних психологічних теоріях. Наведіть приклади конформної поведінки з обґрунтуванням причин її проявів. Прокоментуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 20.

Розкрийте психологічну сутність перцептивного аспекту спілкування та основних механізмів сприймання людьми один одного: рефлексії, ідентифікації, стереотипізації. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного фахівця.

Завдання самостійної письмової роботи з дисципліни «Психологія»

Розділ 4. Пізнавальна діяльність людини.

Варіант 1.

Надайте аналіз поняття «відчуття» як первинної форми орієнтування людини в довкіллі. Поясніть значення і роль відчуттів у житті тварини та людини. Охарактеризуйте фізіологічні основи відчуттів, визначте їх залежність від умов зовнішнього середовища. Проаналізуйте зв'язок відчуття з іншими психічними пізнавальними процесами (сприймання, увага, пам'ять, мислення, уява). Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 2.

Надайте загальну характеристику видів, закономірностей та властивостей відчуттів. Наведіть приклади. Продемонструйте зв'язки відчуття з властивостями особистості. Проаналізуйте специфіку розвитку відчуттів на різних етапах онтогенезу (період немовля, раннє дитинство, дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий період, рання юність), визначте чинники впливу. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 3.

Проаналізуйте взаємозв'язок відчуттів та сприймання як первинних психічних пізнавальних процесів, визначте загальні властивості та індивідуальні особливості сприймання. Охарактеризуйте специфіку вікового розвитку і умови формування сприймання людини. Встановіть зв'язки сприймання з іншими психічними процесами (увага, пам'ять, мислення, уява). Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 4.

Визначте роль і значення уваги як психічного пізнавального процесу в житті тварини та людини. Поясніть значення уваги в життєдіяльності особистості. Проаналізуйте фізіологічну природу уваги, її зв'язки з пізнавальними психічними процесами (відчуттями і сприйманням, пам'яттю, мисленням, уявою). Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 5.

Охарактеризуйте види та властивості уваги. Проаналізуйте особливості розвитку уваги в онтогенезі. Прокоментуйте роль волі в процесі формування довільної та післядовільної уваги. Визначте значення навчання в процесі

розвитку уваги дитини та її властивостей. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 6.

Визначте роль і місце такого психічного пізнавального процесу як пам'ять в житті та діяльності людини як особистості. Охарактеризуйте види пам'яті та їх взаємозв'язок. Проаналізуйте особливості розвитку пам'яті на різних етапах онтогенезу, визначте значення навчання в цьому процесі. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 7.

Проаналізуйте процеси пам'яті, їх фізіологічну основу та взаємозв'язок з іншими психічними процесами (відчуття, сприймання, увага, мислення, уява). Визначте раціональні прийоми організації запам'ятовування та засоби їх формування в процесі навчання у відповідності до особливостей вікового періоду. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 8.

Проілюструйте індивідуальні особливості пам'яті, визначте їх зв'язок з особливостями психічної пізнавальної (відчуття, сприймання, увага, мислення, уява) та індивідуально-психологічною (темперамент, характер, здібності) сферами людини. Поясніть значення врахування цих особливостей в процесі навчання. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 9.

Проаналізуйте теорії пам'яті в психології (історичний період, наукова психологічна школа, представники, основні положення). Визначте і проаналізуйте фактори, що впливають на розвиток та специфіку пам'яті в різних вікових періодах. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 10.

Проаналізуйте причини, прояви та наслідки порушення пам'яті в різних вікових періодах життя людини. Наведіть приклади. Визначте шляхи, прийоми і засоби тренування та покращення пам'яті. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 11.

Охарактеризуйте мислення як вищий психічний пізнавальний процес, притаманний людині як особистості. Прокоментуйте, у чому полягають специфічні особливості мислення. Охарактеризуйте фізіологічну основу мислення. Поясніть зв'язок мислення з мовою, з іншими психічними пізнавальними процесами (відчуття, сприймання, пам'ять, уява). Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 12.

Охарактеризуйте функціонально-операційну складову мислення: мисленнєві дії і операції, їх взаємозв'язок. Проаналізуйте представлену в психологічній науці класифікацію форм мислення (поняття, судження, умовиводи). Охарактеризуйте специфіку розвитку форм мислення в онтогенезі. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 13

Проаналізуйте види мислення (наочно-дійове, наочно-образне, абстрактне), специфіку та чинники їх формування і розвитку на різних вікових етапах життя людини. Поясніть зв'язок розвитку видів мислення людини з мовою та з розвитком інших психічних пізнавальних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, уява). Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 14.

Охарактеризуйте індивідуальні особливості мислення та їх взаємозв'язок з особливостями психічної пізнавальної сфери людини (особливостями відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви), індивідуально-психологічними властивостями (темпераментом, характером, здібностями), мотиваційною сферою особистості та специфікою її діяльності. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 15.

Розкрийте сутність креативності. Проаналізуйте проблему виміру рівня інтелектуального розвитку людини. Наведіть приклади можливостей діагностики інтелектуальної сфери людини різних вікових періодів життя з використанням психологічних методик (вказати конкретні методики, їх мету, можливості використання). Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 16.

Проаналізуйте поняття «уява» як вищий психічний пізнавальний процес, притаманний людині як особистості. Охарактеризувати фізіологічні основи уяви, її функції. Визначте взаємозв'язок уяви з особливостями психічної пізнавальної сфери людини (особливостями відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, мислення). Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 17.

Охарактеризуйте основні прийоми створення уяви (акцентування, гіперболізація, аглютинація, типізація, схематизація, аналогія): надайте характеристику, визначте взаємозв'язок, наведіть приклади. Представте аналіз видів уяви та вікових особливостей їх формування і розвитку. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 18.

Охарактеризуйте індивідуальні особливості уяви, визначити їх зв'язок з особливостями психічної пізнавальної сфери людини (особливостями відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви), індивідуально-психологічними властивостями (темпераментом, характером, здібностями), мотиваційною сферою особистості та специфікою її діяльності, віковими особливостями. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 19.

Проаналізуйте роль уяви в різних видах діяльності особистості (науковій, технічній, художній). Наведіть приклади. Поясніть, як пов'язані поняття «уява» і «творчість». Прокоментуйте роль і значення уяви в житті та професійній діяльності людини, зокрема, – педагогічній діяльності. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

Варіант 20.

Визначте значення навчання в процесі розвитку творчої уяви дитини. Охарактеризуйте особливості розвитку творчої уяви в різних вікових періодах життя людини. Наведіть приклади. Обґрунтуйте необхідність цих знань в професійній діяльності сучасного педагога.

5.5. Питання до підсумкового контролю з дисципліни «Психологія».

Підготовка студентів до екзаменів є важливою складовою самостійної навчальної діяльності, оскільки вона дозволяє систематизувати отримані знання та вміння. Підготовка студентів до підсумкового контролю надає можливості повторити, узагальнити й систематизувати свої знання з розділу курсу або дисципліни в цілому [59, с. 324-326].

Підсумковий контроль з дисципліни «Психологія» – це усний екзамен за білетами, що містять питання тем розділів навчальної дисципліни.

Питання до підсумкового контролю з дисципліни «Психологія»

1. Психологія як наука. Наукові і життєві знання про психіку і поведінку людини. Визначення і специфіка психології як науки.
2. Методи психології, можливості, обмеження і приклади застосування.
3. Галузі психологічної науки. Визначення предмету загальної психології.
4. Поняття про психіку. Основні функції і форми прояву психіки людини. Психіка організму і оточуюче середовище, їх взаємозв'язки.
5. Розвиток психіки та ускладнення форм поведінки у тваринному світі. Порівняння психіки людини і тварин.
6. Розвиток вищих психічних функцій у людини.
7. Психіка і свідомість. Прояви і визначення свідомості. Свідомість і несвідоме. Прояви несвідомого в психічних процесах, властивостях і станах людини.
8. Психологічна структура діяльності та її характеристика.

9. Основні види діяльності та їх психологічна характеристика.
10. Навички: їх психологічна сутність, види, етапи формування.
11. Навчання та уміння. Формування умінь. Поняття про звички.
12. Інтеріоризація та екстеріоризація дій у діяльності людини.
13. Поняття про відчуття, їх види і значення в житті. Фізіологічна основа відчуттів. Пороги відчуттів і чутливість. Закономірності відчуттів.
14. Поняття про сприймання. Фізіологічні основи сприймання. Види сприймання. Сприймання і його властивості.
15. Прояви і функції уваги. Фізіологічні основи уваги. Властивості уваги і їх урахування в навчально-виховній роботі. Неуважність. Види уваги.
16. Поняття про пам'ять. Роль пам'яті у житті людини. Пам'ять і діяльність особистості. Процеси пам'яті.
17. Види пам'яті та їх особливості. Взаємозв'язок між видами пам'яті.
18. Індивідуальні відмінності пам'яті. Типи пам'яті. Психологічні умови і засоби розвитку пам'яті.
19. Поняття про уяву. Види і функції уяви. Уява в житті людини. Використання уяви в навчанні.
20. Аналітико-синтетична природа уяви. Засоби уяви. Уява і творча діяльність людини.
21. Поняття про мислення. Мислення, сприймання і інші психічні процеси. Соціальна і біологічна обумовленість мислення.
22. Види мислення і їх взаємозв'язок.
23. Логічні операції мислення: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування.
24. Поняття як форма мислення. Зміст і обсяг понять. Види понять. Правила визначення понять.
25. Психологічні аспекти рішення задач і реальних проблемних ситуацій. Творче мислення та фактори його активізації і гальмування.
26. Індивідуальні особливості мислення. Поняття про інтелект і креативність.
27. Мова і її функції. Мова як засіб спілкування і мислення. Мова і мовлення. Види мовної діяльності.
28. Поняття про особистість. Біологічна і соціально-історична обумовленість особистості.
29. Формування і розвиток особистості. Поняття про соціалізацію.
30. Потреби людини. Біологічне та соціальне у потребах людини. Види потреб. Співвідношення потреб – «піраміда потреб» (А. Маслоу).
31. Поняття про мотиви і мотивацію особистості. Мотиви та потреби. Мотиви і поведінка. Свідоме і несвідоме в мотивації.
32. Інтерес, як мотив. Основні характеристики інтересів. Інтерес до навчання та його розвиток.
33. Свідомість особистості. Види «Я – образу». Самооцінка і рівень домагань. Поняття про фрустрацію. Механізми психологічного захисту особистості.
34. Здібності особистості, їх прояв. Якісні та кількісні ознаки здібностей. Здібності і задатки людини, їх взаємозв'язок.

35. Поняття про темперамент та його фізіологічні основи.
36. Типи темпераментів як сукупність властивостей темпераменту. Роль темпераменту в трудовій і навчальній діяльності.
37. Поняття про характер і його прояви. Фізіологічні основи характеру. Характер і темперамент.
38. Рис характеру, залежність між ними. Типи характерів і його акцентуація. Формування характеру.
39. Поняття про волю, її прояви і основні ознаки. Функції волі. Структура вольового акту.
40. Воля і інші прояви психіки. Вольові якості особистості та їх розвиток.
41. Поняття про почуття та емоції. Фізіологічні основи емоцій. Види та функції емоцій. Види почуттів.
42. Соціальна психологія як наука. Прикладні аспекти соціальної психології.
43. Група як суб'єкт діяльності. Основні характеристики та класифікація груп.
44. Психологічні характеристики великих груп.
45. Психологічні процеси в великих групах.
46. Визначення малої групи. Рівні розвитку малих груп.
47. Статус особистості в групі.
48. Авторитет та його види.
49. Лідерство та керівництво. Теорії лідерства.
50. Стили керівництва. Фактори визначення стилю керівництва.
51. Поняття соціалізації. Фактори соціалізації.
52. Етапи соціалізації.
53. Спілкування як соціально-психологічне явище.
54. Основні характеристики та види спілкування.
55. Структура та особливості комунікативного процесу.
56. Вербальні та невербальні засоби спілкування.
57. Поняття соціальна «роль» та «рольове очікування».
58. Поняття про соціальну перцепцію та її роль у спілкуванні.
59. Соціальна фасилітація та її прояви.
60. Конформність та її прояви. Умови прояву конформності.
61. Нонконформізм як соціально-психологічне явище.
62. Вплив меншості на групу.
63. Конфлікт та його структура. Види конфліктів.
64. Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Механізми зняття конфліктних ситуацій.
65. Стили сімейного виховання та їх вплив на навчально-виховний процес закладу освіти.
66. Вікова психологія: предмет, структура та завдання. Структура вікової психології. Значення знань вікової психології в роботі педагога.
67. Поняття про вищі психічні функції. Походження вищих психічних функцій (Л. С. Виготський).
68. Проблеми вікової періодизація психічного розвитку. Віковий період у відповідності до принципу історизму та діяльнісного підходу у вітчизняній психології. Механізм зміни вікових періодів.

69. Явище «кризи» у процесі психічного розвитку. Психологічні механізми, перебіг та значення «криз» розвитку. Основні кризові періоди життя людини.
70. Поняття про діяльність в психології. Структура діяльності. Психологічна характеристика основних видів діяльності.
71. Проблема співвідношення розвитку та навчання у психології.
72. Загальна характеристика розвитку людини від народження до школи.
73. Проблема готовності дитини до навчання у школі. Аналіз методів виявлення готовності дитини до навчання.
74. Загальна характеристика молодшого шкільного віку. Особливості адаптації дитини до навчання в школі.
75. Загальна характеристика підліткового віку.
76. «Криза підлітка»: її причини, перебіг та специфіка.
77. Загальна характеристика юнацького віку як першого етапу дорослості.
78. Увага. Фізіологічні основи, види та властивості уваги. Розвиток та формування уваги в процесі онтогенезу.
79. Відчуття. Фізіологічні основи, види та властивості відчуття. Віковий розвиток та формування відчуттів.
80. Сприймання. Фізіологічні основи, види та властивості сприймання. Віковий розвиток та формування сприймання.
81. Пам'ять. Фізіологічні основи, види та властивості пам'яті. Розвиток видів пам'яті в онтогенезі.
82. Процеси пам'яті, їх види та взаємозв'язок. Раціональні прийоми організації пам'яті та їх формування у процесі навчання на різних вікових етапах.
83. Мислення як вищий пізнавальний процес. Види мислення, їх розвиток в процесі онтогенезу.
84. Загальні напрямки розвитку сфери потреб та мотивів від народження до дорослості.
85. Інтереси: особливості, види, розвиток та формування в процесі життя та діяльності людини.
86. Переконавання. Психологічні складові, розвиток та формування переконань.
87. Розвиток самосвідомості від народження до дорослості. Формування самосвідомості особистості в навчально-виховному процесі.
88. Особливості і значення спілкування людини з однолітками від народження до періоду дорослості.
89. Динаміка провідних видів діяльності людини від народження до періоду дорослості.
90. Динаміка центральних новоутворень свідомості від народження до періоду дорослості.

Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Ануфрієва Н. М. Соціальна психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Н. М. Ануфрієва, Т. М. Зелінська, Н. О. Єрмакова. – К. : Каравела, 2009. – 215 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. О. В. Скрипченка. – К. : Каравела, 2007. – 399 с.
3. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
4. Загальна психологія: Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
5. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / В. П. Кутішенко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 125 с.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 271 с.
7. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 687 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик – К.: Либідь, 2005. – 576 с.
9. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. для самостійної роботи студентів / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2011. – 376 с.
10. Павелків Р. В. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2009. – 570 с.
11. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2010. – 351 с.
12. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Савчин , Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2009. – 359 с.
13. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с.
14. Трофімов Ю. Л. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук, М. І. Алексєєва, Т. С. Кириленко. – К. : Либідь, 2008. – 560 с.

Допоміжна:

15. Акцентуації характеру. Хрестоматія / [уклад. В. С. Грушко]. – Тернопіль : Астон, 2008.– 350 с.
16. Айсмонтас Б. Б. Общая психология: Схемы и тесты./ Б. Б. Айсмонтас – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 288 с.
17. Ананьев Б. Г. Методология психологического исследования / Б. Г. Ананьев. – Международная Академия психологических наук. – СПб, 1994.
18. Атаманчук Н. М. Практикум із загальної психології / Укл. Н. М. Атаманчук. – 2-е вид., випр. і доп. – Полтава: Видавництво «Сімон», 2017. – 183 с.
19. Бедлінський О. І. Психологічні особливості організації провідної діяльності

- підлітків : навч. посіб. / О. І. Бедлінський, В. О. Бедлінський. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 136 с.
20. Бернс Р. Развитие Я–концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 422с.
 21. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 413 с.
 22. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Варій ; МОН України, Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 591с.
 23. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / О. Г. Видра. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 111с.
 24. Возрастная и педагогическая психология: хрестоматия / [сост.: И. В. Дубровина]. – М. : Академия, 2005. – 368 с.
 25. Возрастная психология : Детство, отрочество, юность : Хрестоматия / [сост. и науч. редактор В. С. Мухина, А. А. Хвостов]. – М. : Академия. 2000. – 624 с.
 26. Волошина В. В. Загальна психологія: Практика: Навч. посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К.: Каравела, 2005. – 280 с.
 27. Волянська О. В. Соціальна психологія : навч. посібник / О. В. Волянська, А. М. Ніколаєвська. – К. : Знання, 2008. – 275 с.
 28. Гамезо М. В. Атлас по психологи / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 276 с.
 29. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І. В. Данилюк. – К.: Самміт-Книга, 2010.– 431с.
 30. Долинська Л. В. Психологія конфлікту: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Л. В. Долинська, Л. П. Матяш-Заяц. – К. : Каравела, 2010. – 303 с.
 31. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. — СПб. : Питер, 2008. – 176 с.
 32. Життєві домагання особистості / за ред. Ю. П. Мирончик. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 452 с.
 33. Ильин Е. П. Психология для педагогов / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 640 с.
 34. Ільїна Н. М. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Н. М. Ільїна. – Суми : Університетська книга, 2009. – 238 с.
 35. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Т. С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 254 с.
 36. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
 37. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес и психологічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

38. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2005. – 992 с.
39. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и комментариях / В. Г. Крысько. – СПб. : Питер, 2006. – 320 с.
40. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Полный жизненный цикл развития человека : учеб. пособие для студ. высш. спец. учеб. заведений / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М.: ТЦ «Сфера», 2009. – 464 с.
41. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев – М.: Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
42. Леонтьев А. Н. Проблема развития психики. / А. Н. Леонтьев – М. : МГУ, 1981. – 584 с.
43. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 793 с. : ил.
44. Маклаков А. Г. Общая психология: учеб. пособие для студ. вузов и слушателей курсов психологических дисциплин / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2010. – 582 с.
45. Мироненко В. В. Хрестоматия по психологии. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Под ред. проф. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. - 528с.
46. Немов Р. С. Психология. В 3-х кн.. Кн. 1 : Общие основы психологии: учеб. для студ. высших пед.. учеб. заведений / Р. С. Немов. – 5-е изд. – М. : Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2006. – 687 с.
47. Немов Р. С. Психология. В 3-х кн.. Кн. 2 : Психология образования: учеб. для студ. высших пед.. учеб. заведений / Р. С. Немов. – 4-е изд. – М. : Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2006. – 606 с.
48. Немов Р. С. Психология. В 3-х кн. Кн. 3 : Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики: учеб. для студ. высших пед.. учеб. заведений / Р. С. Немов. – М. : Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2006. – 631 с.
49. Немов Р. С. Социальная психология: учебное пособие / Р. С. Немов, И. Р. Алтунина. – СПб. : Питер, 2010. – 427 с.
50. Подоляк Л. Основи вікової психології (Психологічний інструментарій) / Л. Подоляк. – К. : Главник, 2006. – 111 с.
51. Поліщук В. М. Криза 17 років як перехідний період від підліткового та юнацького віку (дівчата) / В. М. Поліщук // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 11. – С. 16-20.
52. Поліщук В. М. Кризи 13 років: феноменологія, проблеми : Монографія. / В. М. Поліщук. – Суми: Університетська книга, 2006. – 187 с.
53. Психология человека от рождения до смерти / [сост. А. А. Реан]. — СПб. : Еврознак, 2006. – 651 с.
54. Психологія сім'ї: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / за заг. ред. В.М.Поліщука. – Суми : Університетська книга, 2009. – 281 с.
55. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс, К. Долджин. – СПб. : Питер, 2011. – 816 с

56. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.
57. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: навч. посібник / І. А. Сайтарли. – К.: Академвидав, 2007. – 239 с.
58. Сорокоумова Е. А. Возрастная психология. Краткий курс / Е. А. Сорокоумова. – СПб. : Питер, 2009. – 208 с.
59. Тарасова Т. Б. Методика навчання психології у вищій школі : навчальний посібник. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. – 361 с.
60. Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості : соціальна необхідність та безпека / Т. М. Титаренко, Т. О. Ларіна. – К. :, 2009. – 76 с.
61. Тихомирова Є. Б. Конфліктологія та теорія переговорів: підручник для студ. вищ. навч. закладів / Є. Б. Тихомирова, С. Р. Постоловський. – Суми : Університетська книга, 2008. – 239 с.
62. Токарева Н. М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с.
63. Шульц Д. П. История современной психологии / Д. П. Шульц, С. Э. Шульц. – СПб.: Изд-во «Евразия», 1998. – 528 с.

Перелік практикумів з психології та збірок психологічних методик

1. Авраменко А. И. Практикум по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Авраменко А. И., Алексеев А. А. Богословський В. В. / [под ред. А. И. Щербакова]. – М.: Просвещение, 1990. – 288 с.
2. Ахмиджанов Э. Р. Психологические тесты / Э. Р. Ахмиджанов. – М. : ЛИСТ, 1997. – 320 с.
3. Батарішев А. В. Тестування: основний інструментарій практичного психолога / А. В. Батарішев. – К. : Справа, 1999. – 240 с.
4. Беспалько И. Г. Проективні методи / И. Г. Беспалько, И. Н. Гильяшева // Методи психологічної діагностики й корекції в клініці. – Л : КГУ, 1983. – с. 116-144.
5. Берхин Н. Б. Практические занятия по психологии / Н. Б. Берхин, С. Ф. Спичак/ [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Просвещение, 1972. – 167 с.
6. Блейхер В. М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В. М. Блейхер, Л. Ф. Бурлачук. – К. : Вища школа, 1978. – 142 с.
7. Бодалёв А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалёв, В. В. Столин. – СПб. : Речь, 2003. – 440 с.
8. Богословський В. В. Практикум по общей психологии / Богословський В. В., Бочкарев Т. И., Великороднова А. И. / [под ред. А. И. Щербакова]. – М. : Просвещение, 1979. – 302 с.
9. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб. : Питер, 2001.
10. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика / Л. Ф. Бурлачук. – М. : Питер, 2004. – 351 с.
11. Воронин А. Н. Методы психологической диагностики / А. Н. Воронин. – М. : Издательство РАН, 1994. – 276 с.

12. Гамезо М. В. Атлас по психологии: информационно-методическое пособие к курсу «Психология человека» / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 276 с.
13. Гришин В. В. Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе / В. В. Гришин, П. В. Лушин. – М. : Наука, 1990. – 286 с.
14. Дружинин В. Н. Психодиагностика общих способностей / В.Н. Дружинин. – М. : Академия, 1996.
15. Дыбаренко П. Н. Психодиагностика / П. Н. Дыбаренко. – Ростов-на-Дону : ГЛАС, 1999.
16. Еникеев М. И. Общая и социальная психология / М. И. Еникеев. – М. : НОРМА–ИНФРА, 2000.
17. Киршева Н. В. Психология личности: тесты, опросники, методики / Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. – М. : Геликон, 1995. – 236 с.
18. Ковалёв С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры : Кн. для учителя / С. В. Ковалёв. – М. : Просвещение, 1991. – 143 с.
19. Корнев М. Н. Соціальна психологія: Підручник / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
20. Методики психодиагностики в спорте: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / [Марищук В. Л., Блудов Ю. М., Плахтиенко В. А., Серова Л. К.]. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1990. – 256 с.
21. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Р. С. Немов. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – Кн. 3. Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 631 с.
22. Панок В. Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 14–17.
23. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов / [за ред. Т. І. Пашукової]. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. – 204 с.
24. Практикум із загальної психології: робочий зошит: Методичні рекомендації до лабораторних занять з курсу «Практикум із загальної психології» (у 2-х частинах) / [уклад. Портницька Н.Ф., Гречуха І. А., Литвинчук А. І., Можаровська Т. В., Хоменко Н. В.] за ред. Портницької Н. Ф. – Житомир Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – 273 с.
25. Прошицкая Е. Н. Выбирайте профессию: Учеб. пособие для ст. кл. сред. шк. / Е. Н. Прошицкая. – М. : Просвещение, 1991. – 144 с.
26. Прыгин Г. С. Основы психодиагностики: Принципы и методы. История развития. Основы психомоторики. / Г. С. Прыгин. – М. : УМК Психология, 2003.
27. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за заг. ред. М. С. Корольчук]. – Ельга : Ніка-Центр, 2004. – 400 с.

28. Психологическая диагностика: Учебник для вузов / [под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича]. – СПб. : Питер, 2003.
29. Римская Р. Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других / Р. Римская, С. Римский. – М. : АСТ – ПРЕСС, 1997. – 376 с.
30. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е. И. Рогов. – М. : Владос, 1996.
31. Рогов Е. И. Учитель как объект психологического исследования / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 496 с.
32. Скребець В. О. Основи психодіагностики / В. О. Скребець. – К. : Слово, 2003.
33. Торохтій В. С. Методика діагностики психологічного здоров'я родини / В. С. Торохтій // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №7. – С. 35–39.
34. Туріщева Л. В. Вивчення особистості школяра і педагога: діагностика, практичні рекомендації / Л. В. Туріщева, О. В. Гончаров. – Харків : Вид. група «Основа», 2008. – 144 с.
35. Фридман Л. М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. для учителя / Фридман Л. М., Пушкина Т. И., Каплунович И. Я. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.

ДОДАТКИ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

Додаток А

Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви

Практичне заняття №1

Тема 2.1 Особистість.

Вивчення особливостей психологічних захистів (опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте) (Life Style Index)

Мета: вивчення особливостей психологічних захистів.

Уважно прочитайте наведені нижче твердження, що описують почуття, поведінку і реакції людей у певних життєвих ситуаціях і, якщо вони мають до вас відношення, відзначте відповідні номери знаком «+».

1. Зі мною дуже легко ладнати.
2. Я сплю більше, ніж більшість людей, яких я знаю.
3. У моєму житті завжди була людина, на яку мені хотілося бути схожим.
4. Якщо мене лікують, то я намагаюся дізнатися, яка мета кожної дії.
5. Якщо я чогось хочу, то не можу дочекатися моменту, коли моє бажання здійсниться.
6. Я легко червонію.
7. Одна з найбільших моїх чеснот – це вміння володіти собою.
8. Іноді у мене з'являється нестримне бажання пробити стіну кулаком.
9. Я легко виходжу з себе.
10. Якщо мене в натовпі хто-небудь штовхне, то я готовий його убити.
11. Я рідко запам'ятовую свої сни.
12. Мене дратують люди, які керують іншими.
13. Часто буваю не «в своїй тарілці».
14. Я вважаю себе надзвичайно справедливою людиною.
15. Чим більше я здобуваю речей, тим стаю щасливішим.
16. У своїх мріях я завжди в центрі уваги тих, хто мене оточує.
17. Мене непокоїть сама думка про те, що мої домочадці можуть розгулювати вдома без одягу.
18. Мені говорять, що я хвалько.
19. Якщо хтось мене відштовхує, то в мене може з'явитися думка про самогубство.
20. Майже всі мною захоплюються.
21. Буває так, що я у гніві що-небудь ламаю або б'ю.
22. Мене дуже дратують люди, які розпускають плітки.
23. Я завжди звертаю увагу на кращий бік життя.
24. Я докладаю багато старань і зусиль, щоб змінити свою зовнішність.
25. Іноді мені хочеться, щоб атомна бомба знищила світ.
26. Я людина, в якій немає забобонів.

27. Мені говорять, що я буваю надмірно імпульсивним.
28. Мене дратують люди, які маніжаються перед іншими.
29. Дуже не люблю недобррозичливих людей.
30. Я завжди стежу, щоб випадково кого-небудь не образити.
31. Я з тих, хто рідко плаче.
32. Мабуть, я багато палю.
33. Мені дуже важко розлучатися з тим, що мені належить.
34. Я погано запам'ятовую обличчя людей.
35. Я іноді займаюся самозадоволенням.
36. Я ледве запам'ятовую нові прізвища.
37. Якщо мені хто-небудь заважає, то я йому про це не говорю, а скаржуся на нього іншому.
38. Навіть якщо я знаю, що я правий, я готовий слухати думки інших людей.
39. Люди мені ніколи не набридають.
40. Мені важко всидіти на місці навіть незначний час.
41. Я мало що можу пригадати із свого дитинства.
42. Я тривалий час не помічаю негативних рис інших людей.
43. Я вважаю, що не варто марно злитися, а краще спокійно все обдумати.
44. Інші вважають мене надто довірливим.
45. Люди, які сваркою досягають своїх цілей, викликають у мене неприємні почуття.
46. Погане я намагаюся викинути з голови.
47. Я ніколи не втрачаю оптимізму.
48. Від'їжджаючи у подорож, я стараюся спланувати все до дрібниць.
49. Іноді я знаю, що покладаюся на іншого надмірно.
50. Коли справи йдуть не так, як мені потрібно, я стаю похмурим.
51. Коли я сперечаюся, то мені приносить задоволення вказувати іншому на помилки в його міркуваннях.
52. Я легко приймаю кинутий мені виклик.
53. Мене виводять з рівноваги непристойні фільми.
54. Я засмучуюся, коли на мене ніхто не звертає уваги.
55. Інші вважають, що я байдужа людина.
56. Коли необхідно прийняти рішення, я часто вагаюся.
57. Якщо хтось сумнівається в моїх здібностях, то я з позицій суперечності показуватиму всі свої можливості.
58. Коли я за кермом автомобіля, у мене часто виникає бажання розбити чужий автомобіль.
59. Багато людей виводять мене своїм егоїзмом.
60. Коли я їду відпочивати, то часто беру з собою яку-небудь роботу.
61. Від деяких харчових продуктів мене нудить.
62. Я гризу нігті.
63. Інші говорять, що я уникаю проблем.

64. Я люблю випити.
65. Непристойні жарти бентежать мене.
66. Я іноді бачу сни з неприємними подіями і речами.
67. Я не люблю кар'єристів.
68. Я часто говорю неправду.
69. Порнографія викликає в мене огиду.
70. У моєму житті часто бувають неприємності через мою погану вдачу.
71. Найбільше не люблю лицемірних нещирих людей.
72. Коли я розчаровуюся, то впадаю в смуток.
73. Вісті про трагічні події не викликають у мене хвилювання.
74. Торкаючись до чого-небудь липкого і слизького, я відчуваю огиду.
75. Коли в мене гарний настрій, то я можу поводитися як дитина.
76. Я гадаю, що часто сперечаюся з людьми марно через дурниці.
77. Небіжчики мене не «чіпають».
78. Я не люблю тих, хто завжди прагне бути в центрі уваги.
79. Багато людей викликають у мене роздратування.
80. Митися в чужій ванні для мене велика мука.
81. Я насилу вимовляю непристойні слова.
82. Я гарячкую, коли не можна довіряти іншим.
83. Я хочу, щоб мене вважали сексуально привабливим.
84. У мене таке враження, що я ніколи не закінчу розпочату справу.
85. Я завжди прагну добре одягатися, щоб виглядати привабливішим.
86. Мої моральні правила кращі, ніж у більшості моїх знайомих.
87. У суперечці я краще володію логікою, ніж; мої співрозмовники.
88. У мене відразу до людей, позбавлених моралі.
89. Я шаленію, якщо хтось мене зачепить.
90. Я часто закохуюся.
91. Інші вважають, що я надмірно об'єктивний.
92. Я залишаюся спокійним, коли бачу скривавлену людину.

Опрацювання результатів. Вісім еґо-захисних механізмів формують вісім окремих шкал, числові значення яких виводяться з числа позитивних відповідей на певні вказані нижче твердження, поділених на число тверджень у кожній шкалі. Напруженість психологічного захисту підраховується за формулою (число «+»/п – число тверджень) x 100%.

1. Витіснення 6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92 10.
2. Регресія 2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70 17.
3. Заміщення 72, 75, 84 10.
4. Заперечення 8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76, 89 11.
5. Проекція 1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90 12.
6. Компенсація 12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88 10.
7. Гіперкомпенсація 3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85 10.
8. Раціоналізація 17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86 12.

Дослідження загальної самооцінки за процедурою тестування (опитувальник Г. М. Казанцевої).

При вивченні самооцінки за допомогою процедури тестування, досліджуваним пропонують певну кількість тверджень, навпроти яких вони повинні написати один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), який відповідає власній поведінці в аналогічній ситуації.

Текст опитувальника

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжусь у пригніченому настрої.
3. Більшість ровесників зі мною рахуються (радяться).
4. У мене немає впевненості в собі.
5. Я приблизно настільки ж здібний і винахідливий, як більшість оточуючих мене людей.
6. Часом я відчуваю себе нікому не потрібним.
7. Я все роблю добре (будь-яку справу).
8. Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
11. Коли я дізнаюся про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
12. Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
13. Мене мало турбують можливі невдачі.
14. Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
16. Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
17. Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
18. Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.
20. У житті я завжди чогось боюся.

Обробка результатів. Підраховується кількість позитивних відповідей (+) спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат може знаходитись в інтервалі від -10 до +10. Результат:

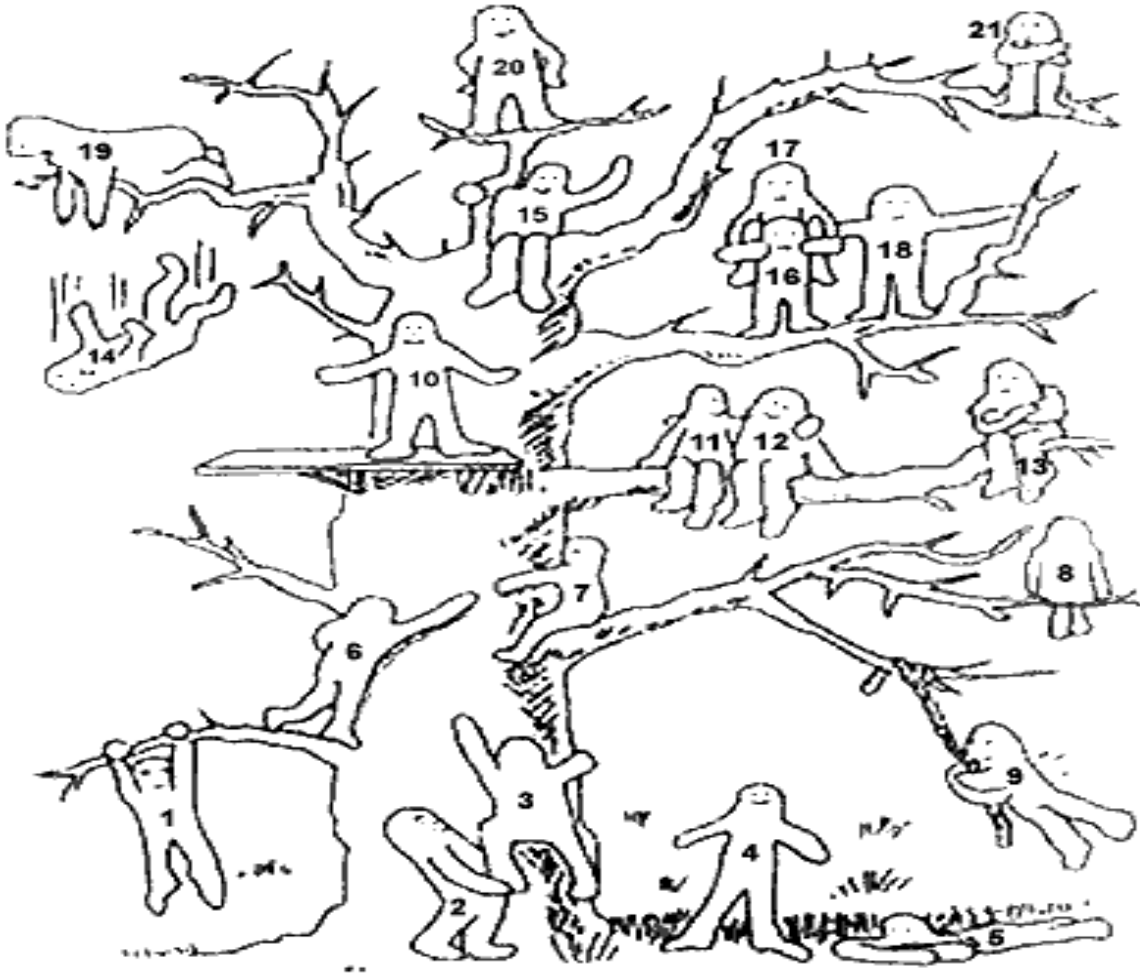
від -10 до -4 свідчить про низьку самооцінку;

від -3 до +3 – середню;

від +4 до +10 – про високу самооцінку.

Проективна методика Тест «Дерево»

Інструкція. Роздивитись дерево. Ви бачите на ньому і поряд багато чоловічків. Який чоловічок нагадує Вам себе, Вашому настрою і положенню? Виберіть його, обведіть його червоним олівцем, поясніть свій вибір. Тепер зеленим олівцем обведіть того чоловічка, яким Ви хотіли б стати і на чиєму місці опинитися.

Ключ. Позиції:

- №1, 3, 6, 7 – характеризують установку на подолання перешкод.
- №2, 11, 12, 16, 17, 18, 19 – активна життєва позиція та показники комунікабельності, дружньої підтримки, взаєморозуміння, взаємодопомоги, інколи, нехтування власними інтересами заради інших, альтруїзму.
- №4 – стійкість позицій (бажання досягти успіху без подолання перешкод).
- №10, 15 – впевненість у своїх силах, комфортний стан, нормальна адаптація, досить високий статус у колективі.
- №9 – мотивація на розваги.
- №13, 21 – потреба у зміні діяльності, у відпочинку; замкнутість, тривожність, відчуженість, образа, гнів, може бути проявом серйозних проблем в колективі або особистих негараздів.
- №5 – втомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил.

- №8 – усунування від колективних справ, відхід у себе, замкнутість, самотійність, в деяких випадках можливі прояви суїцидальної поведінки.
- №20 – безпідставне бажання бути лідером, «командувати», «щоб моє було зверху», прагнення досягти лідерства в мікрогрупах; завищена самооцінка, установка на лідерство
- №14 – кризовий стан, «падіння у прірву»; незадоволення ситуацією, що склалась в колективі, бажання повернути до себе увагу, в деяких випадках – бездіяльність, пасивність як роль, демонстративно занижена самооцінка: «Я сам нічого не можу».

Визначення рівня самоповаги особистості Методика «Дослідження самоповаги»

Мета: визначення рівня самоповаги особистості.

Матеріал та обладнання: аркуш паперу для записів, ручка або олівець.

Інструкція досліджуваному: «На запропоновані Вам судження потрібно вибрати відповідь наступним чином: повністю погоджуюся, погоджуюся, не погоджуюся, абсолютно не погоджуюся».

Судження:

1. Я почуваю себе гідною людиною не менше, ніж інші.
2. Я завжди схильний відчувати себе невдахою.
3. Мені здається, що у мене є низка позитивних якостей.
4. Я здатен дещо робити не гірше, ніж більшість.
5. Мені здається, що мені особисто не має чим пишатися.
6. Я до себе добре ставлюся.
7. У цілому я задоволений собою.
8. Мені хотілося б більше поважати себе.
9. Іноді я ясно відчуваю свою нікчемність.
10. Іноді я думаю, що в усьому поганий.

Аналіз результатів

Код запитальника: прямі запитання – 1, 3, 4, 6, 7.

Зворотні запитання – 2, 5, 8, 9, 10.

Максимально можлива сума – 40 балів, мінімально можлива сума – 10 балів.

Відповіді	Прямі судження (бали)	Зворотні судження (бали)
Повністю погоджуюся	4	1
погоджуюся	3	2
не погоджуюся	2	3
абсолютно не погоджуюся	1	4

Відповіді:

- 10-19 балів – низький рівень самоповаги;
- 20-29 балів – середній рівень самоповаги;
- 30-40 балів – високий рівень самоповаги.

Вивчення спрямованості особистості (Методика В. Смекала і М. Кучера)

В основі методики Смекала-Кучера лежить дещо змінена орієнтовна анкета Б. Баса. Методика Смекала-Кучера заснована на словесних реакціях випробуваного в передбачуваних ситуаціях, пов'язаних з роботою, або участю в них інших людей. Відповіді випробуваного залежать від того, яким видам задоволення і винагороди він віддає перевагу.

Призначення дослідження – визначення спрямованості людини: особистісної (на себе), ділової (на завдання) і колективістської (на взаємодію).

Інструкція: На кожен пункт анкети можливі 3 відповіді, позначені літерами А, В, С. З відповідей на кожен пункт виберіть ту, яка найкраще виражає вашу точку зору, яка для вас найбільш цінна, або найбільше відповідає правді. Букву вашої відповіді напишіть в листі відповідей проти номера питання в стовпчику «Найбільше». Потім з відповідей на це ж питання виберіть ту, яка найдалі стоїть від вашої точки зору, найменш цінна для вас, або найменше відповідна правді. Відповідну букву напишіть проти номера питання, але в рубриці «Найменше». Для кожного питання використовуйте тільки дві літери, відповіді, що залишилися, не записуйте ніде. Над питаннями не думайте занадто довго: перший вибір самий правильний, зазвичай, буває найкращим. Час від часу контролюйте себе: чи правильно ви записуєте відповіді, в ті чи стовпці, чи скрізь проставлені букви. Якщо виявиться помилка, виправте її.

Текст опитувальника

1. Найбільше задоволення в житті дає:
 - А. Оцінка роботи.
 - В. Свідомість того, що робота виконана добре.
 - С. Свідомість, що знаходишся серед друзів.
2. Якби я грав у футбол, то хотів би бути:
 - А. Тренером, який розробляє тактику гри.
 - В. Відомим гравцем.
 - С. Обраним капітаном команди.
3. Кращими викладачами є ті, які:
 - А. Мають індивідуальний підхід.
 - В. Захоплені своїм предметом і викликають інтерес до нього.
 - С. Створюють в колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловити свою точку зору.
4. Учні оцінюють як найгірших таких викладачів, які:
 - А. Не приховують, що деякі люди їм несимпатичні.
 - В. Викликають у всіх дух змагання.
 - С. Проводять враження, що предмет, який вони викладають, їм не цікавить.
5. Я радий, коли мої друзі:
 - А. Допомагають іншим, коли надається випадок.
 - В. Завжди вірні і надійні.
 - С. Інтелігентні і у них широкі інтереси.

6. Кращими друзями вважають тих:
 - А. С якими складаються взаємні відносини.
 - В. Які можуть більше, ніж я.
 - С. На яких можна сподіватися.
7. Я хотів би бути відомим, як ті:
 - А. Хто домігся життєвого успіху.
 - В. Хто може сильно любити.
 - С. Хто відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.
8. Якщо я б міг вибирати, я хотів би бути:
 - А. Науковим працівником.
 - В. Начальником відділу.
 - С. Досвідченим льотчиком.
9. Коли я був дитиною, я любив:
 - А. Ігри з друзями.
 - В. Успіхи в справах.
 - С. Коли мене хвалили.
10. Найбільше мені не подобається, коли я:
 - А. Зустрічаю перешкоду при виконанні покладеної на мене завдання.
 - В. Коли в колективі погіршуються товариські відносини.
 - С. Коли мене критикує дорослий (учитель).
11. Основна роль школи повинна полягати в:
 - А. Підготовці учнів до роботи за фахом.
 - В. Розвитку індивідуальних здібностей і самостійності.
 - С. Виховання в учнів якостей, завдяки яким вони могли б уживатися з людьми.
12. Мені не подобаються колективи, в яких:
 - А. Недемократична система.
 - В. Людина втрачає індивідуальність в загальній масі.
 - С. Неможливо прояв власної ініціативи.
13. Якби у мене було більше вільного часу, я б використав його:
 - А. Для спілкування з друзями.
 - В. Для улюблених справ і самоосвіти.
 - С. Для безтурботного відпочинку.
14. Мені здається, що я здатний на максимальне, коли:
 - А. Працюю з симпатичними людьми.
 - В. У мене робота, яка мене задовольняє.
 - С. Мої зусилля досить винагороджені.
15. Я люблю, коли:
 - А. Приємно проводжу час з друзями.
 - В. Інші цінують мене.
 - С. Відчуваю задоволення від виконаної роботи.
16. Якщо про мене писали в газетах, мені хотілося б, щоб:
 - А. Відзначили справу, яке я виконав.
 - В. Похвалили мене за мою роботу.
 - С. Повідомили про те, що мене вибрали в комітет або бюро.

17. Найкраще я вчився б, якби викладач:
- А. Мав до мене індивідуальний підхід.
 - В. Стимулювати мене на більш цікаву працю.
 - С. Викликав дискусію по розбираємо питань.
18. Немає нічого гіршого, ніж:
- А. Образа особистої гідності.
 - В. Неуспіх при виконанні важливого завдання.
 - С. Втрата друзів.
19. Найбільше я ціную:
- А. Особистий успіх.
 - В. Загальну роботу.
 - С. Практичні результати.
20. Дуже мало людей:
- А. Дійсно радіють виконану роботу.
 - В. С задоволення працюють в колективі.
 - С. Виконують роботу по-справжньому добре.
21. Я не переносю:
- А. Сварки і суперечки.
 - В. Відкидання всього нового.
 - С. Людей, які ставлять себе вище інших.
22. Я хотів би:
- А. Щоб оточуючі вважали мене своїм другом.
 - В. Допомогати іншим у спільній справі.
 - С. Викликати захоплення інших.
23. Я люблю начальство, коли воно:
- А. Вимогливо.
 - В. Користується авторитетом.
 - С. Доступно.
24. На роботі я хотів би:
- А. Щоб рішення приймалися колективно.
 - В. Самостійно працювати над вирішенням проблеми.
 - С. Щоб начальник визнав мої достоїнства.
25. Я хотів би прочитати книгу:
- А. Про мистецтво добре уживатися з людьми.
 - В. Про життя відомої людини.
 - С. Типу «Зроби сам».
26. Якщо у мене були б музичні здібності, я хотів би бути:
- А. Диригентом.
 - В. Солістом.
 - С. Композитором.
27. Вільний час з найбільшим задоволенням проводжу:
- А. Дивлячись детективні фільми.
 - В. В розвагах з друзями.
 - С. Займаючись своїм захопленням.
28. За умови однакової фінансової успіху я б із задоволенням:
- А. Вигадав цікавий конкурс.

- В. Виграв би в конкурсі.
 С. Організував би конкурс і керував ним.
29. Для мене найважливіше знати:
 А. Що я хочу зробити.
 В. Як досягти мети.
 С. Як залучити інших до досягнення моєї мети.
30. Людина повинна вести себе так, щоб:
 А. Інші були задоволені ним.
 В. Виконати насамперед свою задачу.
 С. Не потрібно було докоряти йому за роботу.

Ключ до опитувальника Смекала-Кучера

НС			НВ			НЗ		
А	В	З	З	З	А	В	А	В
В	В	З	З	А	А	А	З	В
А	З	В	З	А	З	В	В	А
А	З	З	В	А	А	З	В	В
В	А	В	А	З	А	З	В	З
З	В	В	А	З	А	В	А	З
А	А	А	З	З	В	В	В	З
З	А	В	В	З	З	А	В	А
З	А	А	А	В	З	В	З	В
З	З	З	В	В	А	А	А	В

Аналіз результатів. Якщо зазначена в ключі буква занесена в рубрику «Найбільше» (форма 5а), то випробуваному ставиться знак «+» по даному виду спрямованості: якщо – «Найменше», то йому ставиться знак «-». Потім підраховують кількість голосів, яке записують до відповідних стовпці підсумкової таблиці (форма 5б). Так само підраховується кількість мінусів. Далі кількість плюсів підсумовується з кількістю мінусів (з урахуванням знака!). Отриманий результат записується в підсумкову таблицю в рядок «Сума». Нарешті, до отриманого числа додається 30 (знову з урахуванням знака!). Цей показник і характеризує рівень вираженості даного виду спрямованості. Загальна сума всіх балів за трьома видами спрямованості повинна дорівнювати 90.

Бланк відповідей

№	Найбільше	Менше всього	№	Найбільше	Менше всього	№	Найбільше	Менше всього
1.			11.			21.		
2.			12.			22.		
3.			13.			23.		
4.			14.			24.		
5.			15.			25.		
6.			16.			26.		
7.			17.			27.		
8.			18.			28.		
9.			19.			29.		
10.			20.			30.		

Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху (Т. Елерс)

При діагностиці особистості на виявлення мотивації до успіху Елерс виходив з положення: Особистість, у якої переважає мотивація до успіху, вважає за краще середній або низький рівень ризику. Їй властиво уникати високого ризику. При сильній мотивації до успіху, надії на успіх зазвичай скромніший, ніж при слабкій мотивації до успіху, однак такі люди багато працюють для досягнення успіху, прагнуть до успіху.

Інструкція: Вам буде запропонований 41 питання, на кожен з яких дайте відповідь "так" або "ні".

Тестовий матеріал (питання) опитувальника Елерса

1. Якщо між двома варіантами є вибір, його краще зробити швидше, ніж відкласти на потім.
2. Якщо помічаю, що не можу на всі 100% виконати завдання, я легко дратуюся.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я ставлю на карту все.
4. Якщо виникає проблемна ситуація, найчастіше я приймаю рішення одним з останніх.
5. Якщо два дні поспіль у мене немає справи, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
7. Я більш вимогливий до себе, ніж до інших.
8. Я привітніший ніж інші.
9. Якщо я відмовляюся від складного завдання, згодом суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домогся б успіху.
10. У процесі роботи я потребую невеликих пауз для відпочинку.
11. Старанність - це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в роботі не завжди однакові.
13. Інша робота приваблює мене більше тієї, якої я зайнятий.
14. Осуд стимулює мене сильніше похвали.
15. Знаю, що колеги вважають мене діловою людиною.
16. Подолання перешкод сприяє тому, що мої рішення стають більш категоричними.
17. На моєму честолюбстві легко зіграти.
18. Якщо я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. Виконуючи роботу, я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
21. Потрібно покладатися тільки на самого себе.
22. У житті небагато речей важливіше грошей.
23. Якщо мені треба буде виконати важливе завдання, я ніколи не думаю ні про що інше.
24. Я менш честолюбний, ніж багато інших.
25. Наприкінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Якщо я розташований до роботи, роблю її краще і більш кваліфіковано, ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, здатними наполегливо працювати.

28. Коли у мене немає роботи, мені не по собі.
29. Відповідальну роботу мені доводиться виконувати частіше за інших.
30. Якщо мені доводиться приймати рішення, намагаюся робити це якомога краще.
31. Іноді друзі вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи в якійсь мірі залежать від колег.
33. Протидіяти волі керівника безглуздо.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Якщо у мене щось не ладиться, я стаю нетерплячим.
36. Зазвичай я звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Якщо я працюю разом з іншими, моя робота більш результативна, ніж у інших.
38. Чи не доводжу до кінця багато, за що беруся.
39. Заздрю людям, які не завантаженим роботою.
40. Чи не заздрю тим, хто прагне до влади і положенню.
41. Якщо я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї правоти піду на крайні заходи.

Ключ опитувальника Т. Елерса. Розрахунок значень

По 1 балу нараховується за відповідь "так" на питання:	2-5, 7-10, 14-17, 21, 22, 25-30, 32, 37, 41
і "немає" - на наступні:	6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38 і 39.
Відповіді на питання	1, 11, 12, 19, 23, 33-35 і 40 не враховуються.

Підраховується загальна сума балів.

Інтерпретація методики мотивації до успіху (норми тесту Елерса)

Чим більша сума балів, тим вище рівень мотивації до досягнення успіху.

від 1 до 10 балів	– низька мотивація до успіху;
від 11 до 16 балів	– середній рівень мотивації;
від 17 до 20 балів	– помірно високий рівень мотивації;
більше 21 бала	– дуже високий рівень мотивації до успіху.

Дослідження показали, що люди, помірно сильно орієнтовані на успіх, вважають за краще середній рівень ризику. Ті ж, хто боїться невдач, віддають перевагу малому або, навпаки, занадто великий рівень ризику. Чим вище мотивація людини до успіху – досягненню мети, тим нижче готовність до ризику. При цьому мотивація до успіху впливає і на надію на успіх: при сильній мотивації до успіху, надії на успіх зазвичай скромніший, ніж при слабкій мотивації до успіху.

До того ж, людям, мотивованим на успіх і мають великі надії на нього, властиво уникати високого ризику.

Ті, хто сильно мотивований на успіх і мають високу готовність до ризику, рідше потрапляють в нещасні випадки, ніж ті, які мають високу готовність до ризику, але високу мотивацію до уникнення невдач. І навпаки, коли у людини є висока мотивація до уникнення невдач (орієнтація на захист), то це перешкоджає мотиву до успіху – досягненню мети.

Результат тесту «Мотивація до успіху» рекомендується аналізувати разом з результатами двох наступних тестів: тесту «Мотивація до уникнення невдач» і тесту «Готовність до ризику» Шуберта.

Методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач (Т. Елерс)

Особистісний опитувальник. Призначений для діагностики мотиваційної спрямованості особистості на уникнення невдач.

Додатковий матеріал являє собою список слів з 30 рядків, по 3 слова в кожному рядку. У кожному рядку випробуваному необхідно вибрати тільки одне з трьох слів, яке найбільш точно його характеризує.

Тест відноситься до моношкальних методик. Ступінь вираженості мотивації до успіху оцінюється кількістю балів, що збігаються з ключем.

Результат тесту «Мотивація до уникнення невдач» слід аналізувати разом з результатами таких тестів як «Мотивація до успіху», «Готовність до ризику».

Інструкція: «Вам пропонується список слів з 30 рядків, по 3 слова в кожному рядку. У кожному рядку виберіть тільки одне з трьох слів, яке найточніше Вас характеризує, і підкресліть його».

Бланк методики

	1	2	3
1.	Сміливий	Пильний	Заповзятливий
2.	Лагідний	Боязкий	Впертий
3.	Обережний	Рішучий	Песимістичний
4.	Непостійний	Безцеремонний	Уважний
5.	Нерозумний	Боягузливий	Недумаючий
6.	Спритний	Жвавий	Завбачливий
7.	Холоднокровний	Коливаючий	Молодецький
8.	Стрімкий	Легковажний	Боязкий
9.	Незадумаючий	Манірний	Непередбачливий
10.	Оптимістичний	Сумлінний	Чуйний
11.	Меланхолійний	Сумнівний	Нестійкий
12.	Боягузливий	Недбалий	Схвильований
13.	Необачний	Тихий	Боязкий
14.	Уважний	Нерозсудливий	Сміливий
15.	Розсудливий	Швидкий	Мужній
16.	Заповзятливий	Обережний	Завбачливий
17.	Схвильований	Розсіяний	Боязкий
18.	Малодушний	Необережний	Безцеремонний
19.	Полохливий	Нерішучий	Нервовий
20.	Виконавчий	Відданий	Авантюрний
21.	Завбачливий	Жвавий	Відчайдушний
22.	Приборканий	Байдужий	Недбалий
23.	Обережний	Безтурботний	Терплячий
24.	Розумний	Турботливий	Хоробрий
25.	Провіщений	Безстрашний	Сумлінний
26.	Поспішний	Полохливий	Безтурботний

27.	Розсіяний	Необачний	Песимістичний
28.	Обачний	Розсудливий	Заповзятий
29.	Тихий	Неорганізований	Боязкий
30.	Оптимістичний	Пильний	Безтурботний

Ключ:

1/2; 2/1; 2/2; 3/1; 3/3; 4/3; 5/2; 6/3; 7/2; 7/3; 8/3; 9/1; 9/2; 10/2; 11/1; 11/2; 12/1; 12/3; 13/2; 13/3; 14/1; 15/1; 16/2; 16/3; 17/3; 18/1; 19/1; 19/2; 20/1; 20/2; 21/1; 22/1; 23/1; 23/3; 24/1; 24/2; 25/1; 26/2; 27/3; 28/1; 28/2; 29/1; 29/3; 30/2.

Порядок підрахунку:

Випробуваний отримує по 1 балу за наступні вибори, наведені в ключі. Перша цифра перед межею означає номер рядка, друга цифра після риси - номер стовпця, в якому потрібне слово. Наприклад, 1/ 2 означає, що слово, яке здобуло 1 бал у першому рядку, у другому стовпці –«пильний». Інші варіанти відповідей випробуваного балів не отримують.

Результат. Чим більше сума балів, тим вище рівень мотивації до уникнення невдач, захисту.

Від 2 до 10 балів: низька мотивація до захисту; від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації; від 17 до 20 балів: високий рівень мотивації; понад 20 балів: занадто високий рівень мотивації до уникнення невдач, захисту.

Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви

Практичне заняття №1

Тема 2.2. Емоційно-вольові властивості особистості

Восьмикольоровий тест М. Люшера

Тест заснований на припущенні про те, що вибір кольору відображає нерідко спрямованість досліджуваного на певну діяльність, настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості.

Процедура. Експериментатор змішує кольорові картки і викладає колірною поверхнею наверх.

Інструкція. Досліджуваному потрібно обрати з восьми кольорів той, який найбільше подобається. При цьому потрібно пояснити, що він повинен вибрати колір не намагаючись співвіднести його з улюбленим кольором в одязі, кольором очей і т. д. Картку з вибраним кольором слід відкласти в сторону, перевернувши кольоровою стороною вниз. Потім треба обрати з решти семи кольорів найбільш приємний. Обрану картку слід покласти кольоровою стороною вниз праворуч від першої. Потім дослідник переписує номери карток в розкладеному порядку.

Через 2–3 хв. процедуру слід повторити. При цьому варто пояснити, що досліджуваний не повинен згадувати порядок розкладки у першому виборі і свідомо змінювати попередній порядок. Він повинен вибирати кольори, як ніби вперше.

Перший вибір в тесті Люшера характеризує бажаний стан, другий – дійсний.

Характеристика кольорів (за М. Люшером) включає в себе 4 основних і 4 додаткових кольори.

Основні:

- №1 синій. Символізує спокій, стан спокою, потребу у відпочинку, емоційну стабільність і задоволеність, душевну прихильність, гармонію. Особистісні характеристики кольору: чесність, справедливість, незворушність, доброта і сумлінність.
- №2 зелений. Символізує вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість, наполегливість і завзятість у досягненні цілей, упертість, енергійний захист своїх позицій. Самостійність, незворушність, черствість.
- №3 червоний. Символізує силу волі, активність, що доходить в ряді випадків до агресивності, прагнення до успіху через боротьбу, наступальність і владність, потребу діяти і витратити сили, лідерство та ініціативність, збудженість. Особистісні характеристики: чуйність, рішучість, енергійність, напруженість, дружелюбність, впевненість, товариськість, дратівливість, привабливість, діяльність.
- №4 жовтий. Символізує активність, прагнення до спілкування і

сприйнятливість до всього нового, оптимізм, радість і веселість, розслабленість і розкутість, оригінальність і прагнення до розширення своїх можливостей. До особистісних характеристик відносяться: балакучість, природність, відкритість, товариськість, енергійність.

Додаткові:

- №5 фіолетовий. Символічне значення: вразливість, емоційна виразність, чутливість, інтуїтивне розуміння, зачарованість і мрійливість, захоплення і фантазії. Особистісні характеристики: несправедливість, нещирість, егоїстичність, самотійність.
- №6 коричневий. Уособлює комфорт тілесних відчуттів, прагнення до затишку і спокою, фізичну легкість і сенсорну задоволеність. Для коричневого кольору були отримані такі особистісні характеристики, як поступливість, залежність, спокій, сумлінність і розслабленість.
- №7 чорний. Символізує, в першу чергу, заперечення, закінчення чого-небудь і відмову, зречення і неприйняття, протест проти чого – або кого-небудь. У граничній формі символізує небуття. Особистісні характеристики чорного кольору: непривабливість, мовчазність і замкнутість, упертість, егоїстичність, незалежність, ворожість.
- №8 сірий. Символізує нейтральність і «безбарвність», неучасть, соціальну відгородженість, свободу від зобов'язань, невірноваженість, млявість і розслабленість, невпевненість, несамотійність і пасивність.

Приблизна характеристику обраних позицій:

- 1-а позиція відображає засоби досягнення мети (наприклад, вибір синього кольору говорить про намір діяти спокійно, без зайвої напруги);
- 2-а позиція показує мету, до якої прагне досліджуваний;
- 3-а і 4-а позиції характеризують перевагу кольору і відображають відчуття досліджуваним істинної ситуації, в якій він знаходиться, або ж образ дій, який йому підказує ситуація;
- 5-а і 6-а позиції характеризують байдужність до кольору, нейтральне до нього ставлення. Вони ніби свідчать, що досліджуваний не зв'язує свій стан, настрій, мотиви з даними кольорами. Однак у певній ситуації ця позиція може містити резервне трактування кольору, наприклад, синій колір (колір спокою) відкладається тимчасово як невідповідний у даній ситуації;
- 7-а і 8-а позиції характеризують негативне ставлення до кольору, прагнення придушити будь-яку потребу, мотив, настрій.

Розглядається взаємне положення основних кольорів. Коли, наприклад, № 1 і № 2 (синій і зелений) знаходяться поруч (утворюючи функціональну групу), підкреслюється їхня загальна риса – суб'єктивна спрямованість «всередину».

Спільне положення кольорів № 2 і 3 (зеленого і червоного) вказує на автономність, самотійність у прийнятті рішень, ініціативність. Поєднання кольорів № 3 і 4 (червоного і жовтого) підкреслює спрямованість «зовні».

Поєднання кольорів № 1 і 4 (синього і жовтого) підсилює уявлення залежності досліджуваних від середовища. При поєднанні кольорів № 1 і 3

(синього і червоного) в одній функціональній групі підкреслюється сприятливий баланс залежності від середовища і суб'єктивної спрямованості (синій колір) і автономності, спрямованості «зовні» (червоний колір).

Поєднання зеленого і жовтого кольорів (№ 2 і 4) розглядається як протиставлення суб'єктивного прагнення «всередину», автономності, упертості прагненню «зовні».

Дослідження вольової саморегуляції

Мета: визначення рівня розвитку вольової саморегуляції.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник А. В. Зверкова та Е. В. Ейдмана, бланк для відповідей і ручка.

Процедура дослідження

Дослідження вольової саморегуляції за допомогою тесту-опитувальника може проводитися з однією особою або з цілою групою. Щоб забезпечити самостійність відповідей досліджуваних, кожному видається тест-опитувальник, бланк для відповідей, на якому надруковано номери запитань і біля них графі для відповідей.

Інструкція досліджуваному. Вам пропонується тест, який включає 30 тверджень. Уважно прочитайте кожне з них та вирішіть, наскільки воно характеризує Вас. Якщо правильно характеризує, то на аркуші для відповідей проти номера даного твердження поставте знак (+) (плюс), якщо вважаєте, що неправильно, то знак (-) (мінус).

Тест

1. Якщо в мене щось не виходить, то нерідко виникає бажання покинути цю справу.
2. Я не відмовляюся від своїх задумів і справ, навіть якщо доводиться вибирати між ними та приємною компанією.
3. За необхідності мені не важко стримати спалах гніву.
4. Звичайно я зберігаю спокій, чекаючи товариша, який спізнюється на призначений час.
5. Мене важко відірвати від розпочатої роботи.
6. Мене дуже вибиває з колії фізичний біль.
7. Я завжди намагаюся вислухати співрозмовника, не перебиваючи, навіть якщо не терпиться йому заперечити.
8. Я завжди **гну** свою лінію.
9. Якщо треба, я можу не спати кілька ночей (наприклад, робота, чергування) і весь наступний день бути в "гарній формі".
10. Мої плани занадто часто перекреслюються зовнішніми обставинами.
11. Я не вважаю себе терплячою людиною.
12. Не так просто мені примусити себе байдуже спостерігати хвилююче видовище.
13. Мені рідко вдається примусити себе продовжувати роботу після серії прикрих невдач.
14. Якщо я ставлюся до когось погано, мені важко приховати зневагу до нього.

15. При потребі я можу займатися своєю справою в незручних та в непристосованих до цього умовах.
16. Мені дуже ускладнює роботу усвідомлення того, що її необхідно виконати в точно визначений термін.
17. Я вважаю себе рішучою людиною.
18. З фізичною втомою я справляюся значно краще, ніж інші.
19. Краще зачекати ліфт, ніж підійматися сходами.
20. Зіпсувати мені настрої не так просто.
21. Інколи якась дрібниця заповнює мої думки, не дає спокою, і я не можу її позбутися.
22. Мені важче зосередитися на завданні чи на роботі, ніж іншим.
23. Сперечатися зі мною мене важко.
24. Я завжди прагну довести розпочату справу до кінця.
25. Мене легко відвернути від справ.
26. Я іноді помічаю, що намагаюся домогтися свого всупереч об'єктивним обставинам.
27. Люди іноді заздрять моєму терпінню та допитливості.
28. Мені важко зберегти спокій у стресовій ситуації.
29. Я помічаю, що під час одноманітної роботи мимоволі починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це часом призводить до погіршення результатів.
30. Мене, як правило, дратує, коли «перед носом» зачиняються двері транспорту або ліфта, що від'їжджають.

Обробка результатів. Визначення величин індексів вольової саморегуляції відбувається за пунктами загальної шкали (В) та індексів за субшкалами наполегливості (Н) і самовладання (С). Кожен індекс – це сума балів, отриманих при підрахунку збігу відповідей з ключем загальної шкали чи субшкали. В опитувальнику 6 замаскованих тверджень. Тому загальний сумарний бал за шкалою В має бути в межах від 0 до 24, за субшкалою наполегливості – від 0 до 16 та за субшкалою самовладання – від 0 до 13.

Ключ для підраху індексів вольової саморегуляції

Загальна шкала:	1–, 2+, 3+, 4+, 5+, 6 –, 7+, 9+, 10 –, 11+, 13 –, 14 –, 16 –, 17+, 18+, 20+, 21 –, 22 –, 24+, 25 –, 27+, 28 –, 29 –, 30 –.
Наполегливість:	1–, 2+, 5+, 6 –, 9+, 10 –, 11+, 13 –, 16 –, 17+, 18+, 20+, 22 –, 24+, 25 –, 27+.
Самовладання:	3+, 4+, 5+, 7+, 13 –, 14 –, 16 –, 21 –, 24+, 27+, 28 –, 29 –, 30–

Аналіз результатів. У загальному вигляді під рівнем вольової саморегуляції розуміється міра опанування особистою поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, бажаннями і станами. Рівень розвитку вольової саморегуляції може бути охарактеризований в цілому й окремо за такими властивостями характеру, як наполегливість та самовладання.

Рівні вольової саморегуляції визначаються порівнянням із середніми значеннями кожної шкали. Якщо вони складають більше половини

максимально можливої суми збігів, то цей показник відображає високий рівень розвитку загальної саморегуляції, наполегливості чи самовладання.

Для шкали «Вольоа саморегуляція» ця величина становить 12, для шкали «Наполегливість» – 8, для шкали «Самовладання» – 6.

Високий бал за шкалою «Вольова саморегуляція» (літера «В») властивий емоційно зрілим, активним, незалежним, самостійним особам. Їх відрізняє спокій, упевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку. Як правило, вони добре рефлексують особисті мотиви, планомірно втілюють власні наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки, володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю. У мезових випадках у них можливе нарощування внутрішньої напруги, пов'язані із прагненням контролювати кожен нюанс власної поведінки і з тривожністю з приводу найменшої її спонтанності.

Низький бал спостерігається у людей чуттєвих, емоційно нестійких, ранимих, невпевнених у собі. Рефлексивність у них невисока, а загальний фон активності, як правило, знижений, їм властива імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язано як із незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, яка не підкріплена здатністю до рефлексії і самоконтролю.

Субшкала «Наполегливість» (літера «Н») характеризує силу намірів людини – її прагнення до завершення розпочатої справи. На позитивному полюсі – діяльні, працездатні люди, які активно прагнуть виконати заплановане, їх мобілізують перепони на шляху до мети, але відволікають альтернативи та спокуси, головна їх цінність – розпочата справа. Таким людям притаманні повага до соціальних норм, прагнення повністю підпорядкувати їм власну поведінку. У крайньому разі можлива втрата гнучкості поведінки, поява маніакальних тенденцій.

Низькі значення за цією шкалою свідчать про підвищену лабільність, невпевненість, імпульсивність, які можуть призводити до непослідовності і навіть хаотичної поведінки. Знижений фон активності і працездатності, як правило, компенсується у таких осіб підвищеною чутливістю, гнучкістю, винахідливістю, а також тенденцією до вільної трактовки соціальних норм.

Субшкала «Самоконтроль» (літера «С») відображає рівень вільного контролю емоційних реакцій і станів. Високий бал за субшкалою набирають люди емоційно стійкі, які добре володіють собою у різних ситуаціях. Для них притаманний внутрішній спокій, впевненість у собі, які звільняють від страху перед невідомим, підвищують готовність до сприйняття нового, неочікуваного і, як правило, поєднуються зі свободою вчинків, тенденцій до новаторства і радикалізму. Прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруженості, переваги постійного занепокоєння і втоми.

На іншому полюсі цієї субшкали – спонтанність і імпульсивність, поєднані з образливістю і наданням переваги традиційним поглядам, відгороджують людину від інтенсивних переживань та внутрішніх конфліктів, сприяють незворушному фону настрою.

Соціальна бажаність високих показників за шкалою неоднозначна. Високі рівні розвитку вольової саморегуляції можуть бути пов'язані з проблемами в організації життєдіяльності і відносинах із людьми. Часто вони відображають появу дезадаптивних рис і форм поведінки. Низькі рівні настирливості та самоконтролю у багатьох випадках виконують компенсаторні функції, проте також свідчать про порушення у розвитку властивостей особистості, її вміння будувати свої відносини з іншими людьми й адекватно реагувати на різноманітні ситуації.

Дослідження суб'єктивного контролю

Мета дослідження: визначити локус суб'єктивного контролю.

Матеріал й устаткування: тест-опитувальник, розроблений Є. Ф. Бажин і ін. На основі шкали локусу контролю Дж. Роттера, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження

Методика дослідження дозволяє порівняно швидко і ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як у одного, так одночасно і у кількох людей. Кожен випробовуваний повинен бути забезпечений індивідуальним текстом опитувальника і бланком для відповідей. Бланк відповідей являє собою нумерацію тверджень, відповідну тексту опитувальника.

Інструкція випробуваному. «Пропонований Вам опитувальник містить 44 твердження. Прочитайте їх і дайте відповідь, чи згодні Ви з цим твердженням чи ні. Якщо згодні, то в бланку для відповідей перед відповідним номером поставте знак "+", якщо не згодні – знак "-". Пам'ятайте, що в тесті немає "поганих" і "хороших" відповідей. Свою думку висловлюйте вільно і щиро. Крайня та відповідь, яка першої прийшла Вам в голову».

Опитувальник

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей і зусиль людини.
2. Більшість розлучень відбувається через те, що люди не захотіли пристосуватися одне до одного.
3. Хвороба – справа випадку, якщо вже судилося захворіти, то нічого не поробиш.
4. Люди опиняються самотніми через те, що самі не виявляють інтересу і дружелюбності до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від везіння.
6. Марно докладати зусилля для того, щоб завоювати симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини (батьки, добробут) впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.
10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), а не від моїх власних зусиль.

11. Коли я будую плани, то я, в загальному, вірю, що зможу здійснити їх.
12. Те, що багатьом людям здається удачею чи везінням, насправді є результатом довгих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі і ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то, як би вони не старалися, налагодити сімейне життя вони все одно не зможуть.
15. Те хороше, що я роблю, переважно гідно оцінюється іншими.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок чи доля не грають важливої ролі в моєму житті.
18. Я намагаюся не планувати своє життя далеко вперед, тому що багато чого залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої оцінки в школі більше залежали від моїх зусиль і ступеня підготовленості.
20. У сімейних конфліктах я часто відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.
22. Я надаю перевагу такому керівництву, при котрому можна самостійно визначити, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя жодною мірою не є причиною моїх хвороб.
24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям добитися успіху у своїй справі.
25. Зрештою, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.
26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в сформованих відносинах в сім'ї.
27. Якщо я дуже захочу, то зможу повернути до себе майже будь-кого.
28. На підростаюче покоління впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків щодо їх виховання часто виявляються марними.
29. Те, що зі мною трапляється – це справа моїх власних рук.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники діють так, а не інакше.
31. Людина, що не змогла добитися успіху в своїй роботі, швидше за все, не виявив достатньо зусиль.
32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, що я хочу.
33. У неприємностях і невдачах, які були в моєму житті, частіше більше були винні інші люди, ніж я.
34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за ним стежити і правильно її одягати.
35. У складних обставинах я вважаю за краще почекати, поки проблема вирішиться сама собою.
36. Успіх є результатом наполегливої праці і мало залежить від успіху чи везіння.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від кого б то не було, залежить щастя моєї сім'ї.
38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і

- не подобаюсь іншим.
39. Я завжди віддаю перевагу прийняти рішення і діяти самостійно, а не сподіватися на допомогу інших людей чи на долю.
 40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі її старання.
 41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити навіть при дуже сильному бажанні.
 42. Здібні люди, які не змогли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому лише себе.
 43. Багато моїх успіхів стало можливими тільки завдяки допомозі інших людей.
 44. Більшість невдач в моєму житті відбулися від невміння, незнання або ліні і мало залежало від везіння чи невезіння.

Опрацювання результатів

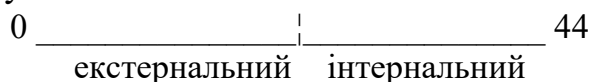
Мета обробки результатів – отримати показник локусу суб'єктивного контролю, тобто показник загальної інтернальності "Іо". Він являє собою суму збігів відповідей випробуваного з відповідями на питання, наведеними в ключі.

Відповідь	Номер питання
"+" Згоден	2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 42, 44
"-" не згоден	1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43

Аналіз результатів

Локус контролю – це характеристика вольової сфери людини, яка відображає її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Приписування відповідальності за результати своєї діяльності зовнішнім силам носить назву екстернального, або зовнішнього, локусу контролю, а приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям – інтернальність, внутрішнього, локусу контролю.

Таким чином, можливі два полярних типу особистостей в залежності від локалізації контролю: екстернальний і інтернальний. Будь-якій людині властива певна позиція на континуумі, що тягнеться від екстернального до інтернального типу.

Отриманий в процесі обробки результатів показник локусу контролю (Іо) розшифровується так:

Величина Іо	Локус контроль
0–21	– екстернальний
22–44	– інтернальний

В цілому, чим більше величина інтернальності, тим менше екстернальність. Локус контролю, характерний для людини, універсальний по відношенню до будь-яких типів подій і ситуацій, з якими йому доводиться стикатися. Один і той же тип контролю проявляється і в випадках невдач і в випадках досягнень, причому це спостерігається в різних сферах життєдіяльності суб'єкта.

Для визначення рівня локусу контролю користуються ніжеследуючіми межами шкали інтернальності.

Показник інтернальності (Io)	Рівень локусу контролю
10–11	– низький рівень інтернальності
12–32	– середній рівень інтернальності
33–44	– високий рівень інтернальності

При низькому рівні інтернальності люди мало простежують зв'язок між своїми діями і значущими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати розвиток таких подій і вважають, що більшість їх є результатом випадку або дії інших людей. Тому «екстернали» емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, нетовариські, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Високий рівень інтернальності відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій в їх житті було результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати і відчують відповідальність і за ці події, і за те, як складається їхнє життя в цілому. «Інтернали» з високими показниками суб'єктивного контролю мають емоційною стабільністю, завзятістю, рішучістю, відрізняються товариськістю, хорошим самоконтролем і стриманістю.

Середній рівень інтернальності характерний для більшості людей. Особливості їх суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися в залежності від того, чи подається людині ситуація складною або простий, приємною чи неприємною і т. п. Але хоча їх поведінку і психологічне почуття відповідальності за нього залежить від конкретних соціальних ситуацій, все ж можна і у них встановити переважання того чи іншого виду локусу контролю.

Таким чином, суб'єктивний локус контролю пов'язаний з відчуттям людини своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, з самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особистості. Тому, складаючи рекомендації для самовдосконалення, слід врахувати, що:

- конформне, поступливий поведінка значною мірою притаманне людям з екстернальним локусом контролю; інтернали менш схильні підкорятися тиску (думку, емоції та ін.) інших людей;
- людина з інтернальним локусом контролю краще працює на самоті;
- інтернали більш активно шукають інформацію і зазвичай більш обізнані про ситуацію, ніж екстернали;
- у інтернали більш активна, ніж у екстерналії, позиція по відношенню до свого здоров'я.

Дослідження показали, що інтернали більш популярні, займають сприятливу позицію в системі міжособистісних відносин. Вони більш доброзичливі, впевненіше в собі і терпиміше.

Особи з інтернальністю локусом контролю за краще недирективні методи виховання та психокорекції. А в роботі з екстерналії важливо подбати про зниження часто спостерігаються тривожності і депресії.

Розділ 2 Особистість: сутність, структура, властивості, прояви

Практичне заняття №2

Тема 2.3. Складні індивідуальні властивості особистості

Дослідження типу темпераменту

Мета дослідження: визначення рівня екстраверсії, емоційної стійкості та типу темпераменту.

Матеріали та обладнання: модифікований тест-опитувальник Г. Айзенка з 57 питань, бланк для відповідей, ручка або олівець.

Інструкція. Вам пропонуються питання. На кожне питання відповідайте лише «так» або «ні». Не витрачайте час на обговорення питань, тут не може бути гарних або поганих відповідей, тому що це не випробування розумових здібностей.

Опитувальник

1. Чи часто Ви відчуваєте жагу до нових вражень, до того, щоб відволіктися, випробувати сильні відчуття?
2. Чи часто Ви відчуваєте, що маєте потребу в друзях, які можуть зрозуміти Вас, підбадьорити, поспівчувати?
3. Чи вважаєте Ви себе безтурботною людиною?
4. Чи дуже важко Вам відмовитися від своїх намірів?
5. Ви обмірковуєте свої справи не поспішаючи чи прагнете почекати, перш ніж діяти?
6. Чи завжди Ви виконуєте свої обіцянки, навіть якщо Вам це не вигідно?
7. Чи часто у Вас бувають спади та підйоми настрою?
8. Чи швидко Ви зазвичай дієте й говорите?
9. Чи виникало у Вас коли-небудь відчуття, що Ви нещасні, хоча жодної серйозної причини для цього не було?
10. Чи правильно, що на парі Ви здатні зважитися на все?
11. Чи бентежитесь Ви, коли хочете познайомитися з людиною протилежної статі, яка Вам симпатична?
12. Чи буває, що, розлютившись, Ви виходите із себе?
13. Чи часто Ви дієте нерозважливо, під впливом моменту?
14. Вас часто турбує думка про те, що Вам не слід було щось робити або говорити?
15. Чому Ви віддаєте перевагу: читанню книг чи зустрічам з людьми?
16. Чи правильно, що Вас легко образити?
17. Чи любляете Ви часто бувати в компанії?
18. Чи бувають у Вас такі думки, якими Вам не хотілося б ділитися з іншими?
19. Чи правильно, що іноді Ви настільки сповнені енергії, що все горить у руках, а іноді відчуваєте втому?
20. Чи намагаєтесь Ви обмежувати коло своїх знайомств невеликою кількістю найближчих друзів?

21. Чи багато Ви мрієте?
22. Коли на Вас гримають, чи відповідаєте Ви тим самим?
23. Чи вважаєте Ви всі свої звички гарними? 24. Чи часто у Вас виникає почуття, що Ви в чомусь винні?
25. Чи здатні Ви іноді дати волю своїм почуттям і безтурботно розважатися у веселій компанії?
26. Чи можна сказати, що нерви у Вас часто натягнуті до межі?
27. Чи маєте Ви славу людини жвавої та веселої?
28. Після того як справу зроблено, чи часто Ви подумки повертаєтеся до неї й думаєте, що могли б зробити краще?
29. Чи почуваетесь Ви неспокійно, перебуваючи у великій компанії?
30. Чи трапляється, що Ви передаєте чутки?
31. Чи буває, що Вам не спиться через те, що в голові вирують різні думки?
32. Якщо Ви хочете про щось довідатися, Ви знаходите це в книзі чи питаєте в людей?
33. Чи буває у Вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається Вам робота, що вимагає зосередженості?
35. Чи бувають у Вас дрижаки?
36. Чи завжди Ви говорите правду?
37. Чи буває Вам неприємно перебувати в компанії, де кепкують один з одного?
38. Чи дратівливі Ви?
39. Чи подобається Вам робота, що вимагає швидкодії?
40. Чи правильно, що Вам часто не дають спокою думки про різні неприємності й жахи, які могли б статися, хоча все скінчилося благополучно?
41. Чи правильно, що Ви неквапливі в рухах і трохи повільні?
42. Чи спізнавалися Ви коли-небудь на роботу, на зустріч із кимось?
43. Чи часто Вам сняться кошмари?
44. Чи правильно, що Ви так любите поговорити, що не пропускаєте будь-яку нагоду поговорити з новою людиною?
45. Чи турбують Вас які-небудь болі?
46. Чи засмутитесь Ви, якщо довго не зможете бачитися з товаришами?
47. Чи нервова Ви людина?
48. Чи є серед ваших знайомих ті, хто Вам точно не подобається?
49. Ви впевнена в собі людина?
50. Вас легко зачіпає критика ваших недоліків чи вашої роботи?
51. Чи важко Вам одержати справжнє задоволення від заходів, у яких бере участь багато народу?
52. Чи турбує Вас відчуття, що Ви чимось гірші за інших?
53. Зуміли б Ви внести пожвавлення в нудну компанію?
54. Чи трапляється, що Ви говорите про речі, на яких зовсім не розумієтесь?
55. Чи піклуєтесь Ви про своє здоров'я?
56. Чи любите Ви жартувати над іншими?
57. Чи страждаєте Ви від безсоння?

Опрацювання результатів

Екстраверсія. Обчислюється сума відповідей «так» у питаннях 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56 і відповідей «ні» у питаннях 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Сума балів:

- 0-6 – висока інтроверсія;
- 7-12 – середня інтроверсія (11-14 – амбіверсія);
- 13-18 – середня екстраверсія;
- 19-24 – висока екстраверсія.

Невротизм. Обчислюється кількість відповідей «так» у питаннях 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57. Якщо кількість відповідей «так» дорівнює 0-10, то це свідчить про емоційну стійкість; 11-16, то це емоційна вразливість; 17-22, то з'являються окремі ознаки розхитаності нервової системи; 23-24 – невротизм, емоційна нестійкість.

Індекс відвертості. Обчислюється сума балів відповідей «так» у питаннях 6, 24, 36 і відповідей «ні» у питаннях 12, 18, 30, 42, 48, 54. Якщо набрана кількість балів 0-3 – норма відвертості; 4-5 – результати відповідей викликають сумніви; 6-9 – відповіді недостовірні.

Типи нервової системи (темпераменту)

Холерик має сильну, але неврівноважену нервову систему. Для людей нестримного типу характерна захопленість, з якою вони виконують роботу; вони працюють натхненно, але часто будь-яка дрібниця може звести все нанівець, що свідчить про нерівноваженість нервових процесів із переважанням збудження.

Сангвінік має сильний, врівноважений, рухливий тип нервової системи. У людей риси цього типу виявляються в енергії та впевненості відносно досягнення мети, у самовладанні (врівноваженість нервових процесів) і, водночас, – у значній рухливості нервових процесів, що виявляється в умінні швидко перебудувати свої звички й уподобання, виходячи з конкретних обставин життя.

Флегматик має сильну, врівноважену, проте, інертну нервову систему. Люди, які належать до цього типу, відрізняються, передусім, неквапливістю дій. Поряд зі значною працездатністю, самовладанням і вмінням «тримати себе в руках» (врівноваженість нервових процесів), у них спостерігається певний консерватизм поведінки, що свідчить про інертність (малу рухливість) нервових процесів.

Меланхолік характеризується слабкістю нервової системи, для характеристики якої такі властивості, як урівноваженість і рухливість нервових процесів не застосовуються. Особливістю цього типу є швидкий розвиток позамежного гальмування під дією навіть помірних за силою подразників. У людини риси цього типу виявляються, насамперед, у нерішучості й нездатності наполягати на своєму. Меланхолік легко підкоряється чужій волі, за незвичних обставин впадає в паніку, життя видається йому дуже тяжким, сповненим переборних труднощів. Такі люди, уникають товариства, бояться відповідальності.

Методика діагностики ступеня готовності до ризику

Інструкція: Оцініть ступінь своєї готовності вчинити дії, про які Вас запитують. При відповіді на кожне з 25 питань поставте відповідний бал за наступною схемою:

- + 2 бали – повністю згоден, повне "так";
- + 1 бал – більше "так", ніж "ні";
- 0 балів – ні "так", ніж "ні", щось середнє;
- 1 бал – більше "ні", ніж "так";
- 2 бали – повне "ні".

Запитання

1. Перевищили б Ви встановлену швидкість, щоб швидше надати необхідну медичну допомогу тяжкохворій людині ?
2. погодилися б Ви заради гарного заробітку брати участь у небезпечній і тривалій експедиції?
3. Стали б Ви на шляху небезпечного зломщика ?
4. Могли б їхати на підніжці товарного вагона при швидкості більше 100 км/год?
5. Чи можете Ви на інший день після безсонної ночі нормально працювати?
6. Стали б Ви першим переходити дуже холодну річку?
7. Позичили б Ви другу велику суму грошей, будучи не зовсім впевненим, що він зможе Вам повернути ці гроші?
8. Увійшли б Ви разом з приборкувачем у клітку з левами при його завіренні, що це безпечно?
9. Могли б Ви під керівництвом ззовні залізти на високу фабричну трубу?
10. Могли б Ви без тренування керувати парусним човном ?
11. Ризикнули б Ви схопити за вуздечку біжучий коня?
12. Могли б Ви після 10 склянок пива їхати на велосипеді?
13. Могли б Ви зробити стрибок з парашутом?
14. Могли б Ви при необхідності проїхати без квитка від Талліна до Москви?
15. Могли б Ви здійснити автотурне, якби за кермом сидів Ваш знайомий, який зовсім недавно був у важкій дорожній пригоді ?
16. Могли б Ви з 10-метрової висоти стрибнути на тент пожежної команди?
17. Могли б Ви, щоб позбутися від затьяжної хвороби з постільним режимом, піти на небезпечну для життя операцію?
18. Могли б Ви зістрибнути з підніжки товарного вагона, що рухається зі швидкістю 50 км/год.?
19. Могли б Ви у вигляді винятку разом з сімома іншими людьми, піднятися в ліфті, розрахованому тільки на шість осіб?
20. Могли б Ви за велику грошову винагороду перейти з зав'язаними очима жвавий вуличний перехрестя?
21. Взятися б Ви за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили?
22. Могли б Ви після 10 чарок горілки обчислювати відсотки?
23. Могли б Ви за вказівкою Вашого начальника взятися за високовольтний провід, якби він завірив Вас, що провід знеструмлений?

24. Могли б Ви після деяких попередніх пояснень управляти вертольотом?
25. Могли б Ви, маючи квитки, але без грошей і продуктів, доїхати з Москви до Хабаровська ?

Ключ

Підрахуйте суму набраних Вами балів відповідно з інструкцією.

Загальна оцінка тесту дається по безперервній шкалою як відхилення від середнього значення. Позитивні відповіді, свідчать про схильність до ризику. Значення тесту : від –50 до +50 балів.

Результат. Менше –30 балів: занадто обережні; від –10 до +10 балів: середні значення; понад +20 балів: схильні до ризику.

Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникнення невдач (захистом). Готовність до ризику достовірно пов'язана прямо пропорційно з числом допущених помилок.

Розділ 2. Особистість: сутність, структура, властивості, прояви.

Практичне заняття №2

Тема 2.4. Діяльність, поведінка та спілкування людини.

Опитувальник Е. Берна «Три Я»

Інструкція. Оцініть наведені висловлювання в балах від 0 до 10. Знайдіть суму за кожним з висловлювань.

Твердження:

1. Мені іноді не вистачає витримки.
2. Якщо мої бажання заважають мені, то я вмю їх придушувати.
3. Батьки (як більш дорослі люди) повинні влаштовувати сімейне життя своїх дітей.
4. Я іноді перебільшую свою роль у яких-небудь подіях.
5. Мене легко збити з пантелику.
6. Мені подобається виховувати інших.
7. Буває, що мені хочеться побешкетувати, як у дитинстві.
8. Думаю, що я правильно розумію всі події, що відбуваються.
9. Кожен має виконувати свої обов'язки.
10. Нерідко я вчиняю не так, як треба, а як хочеться.
11. Приймаючи рішення, я намагаюся продумати їх наслідки.
12. Молодше покоління повинне вчитися у старшого, як йому жити.
13. Я, як і багато людей, нерідко ображаюся.
14. Мені вдається побачити в людях більше, ніж вони говорять про себе.
15. Діти повинні беззаперечно додержуватися вказівок своїх батьків.
16. Я належу до типу людей, які до багатьох речей ставляться із захопленням.
17. Я намагаюся об'єктивно оцінювати людину.
18. Мої погляди непохитні.
19. Буває так, що я не поступаюся в суперечці лише тому, що не хочу поступатися.
20. Правила виправдані лише доти, поки вони корисні.
21. Люди повинні дотримуватися всіх правил незалежно від обставин.

Обробка та аналіз результатів

Підрахуйте кількість балів по кожному рядку Д 1, Д 2, Б.

Дитина (Д 1) – номери тверджень: 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19

Дорослий (Д 2) – номери тверджень: 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20

Батько (Б) – номери тверджень: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21

Найбільша кількість балів по рядку «Д 2», свідчить про те, що Ви маєте розвинене почуття відповідальності, у міру імпульсивні і безпосередні, не схильні до повчань і напучувань. Дані особливості допомагають Вам у вашій діяльності, сприяють творчості.

Найбільша кількість балів по рядку «Б» показує, що Вас не цікавить організаторська робота, Ви прагнете побути наодинці з книгою. Для Вас

характерна невитриманість, ви висловлюєте свою точку зору, не думаючи про наслідки, завжди упевнені у непорушності своїх переконань. Іноді з Вами важко домовитися.

Найбільша кількість балів по рядку «Д 1» свідчить, що для Вас характерна безпосередність, але все добре в міру. Ви досить емоційна людина, але намагаєтеся контролювати свої емоції, у спілкуванні тонко відчуваєте настрій співрозмовника, тому легко знаходите спільну мову з будь-якою людиною. На жаль, Вам бракує відповідальності у своїй роботі й уміння відповідати за свої вчинки.

Трансактний аналіз заснований на концепції Еріка Берна про те, що людина запрограмована «ранніми рішеннями» щодо життєвої позиції і проживає своє життя відповідно до «сценарію», написаним за активної участі його близьких (в першу чергу батьків), і приймає рішення в теперішньому часі, засновані на стереотипах, які колись були необхідні для його виживання, але тепер здебільшого марні.

Структура особистості в концепції трансактного аналізу характеризується наявністю трьох еґо-станів: Батько, Дитина і Дорослий. Еґо-стани – це не ролі, які людина виконує, а певні поведінкові стереотипи, які провокуються актуальною ситуацією. Трансакцією в рамках трансактного аналізу називається обмін впливами між еґо-станами двох людей. Вплив можна розглядати як одиниці визнання, подібні соціальному підкріпленню. Вони знаходять вираження в дотику або у вербальних проявах.

Теорія стверджує, що кожна людина містить у собі три психологічні позиції: Дитини, Дорослого і Батька, що виявляється в спілкуванні з іншими людьми й у наших учинках.

Характеристики станів

- «Батько» – учить, направляє, оцінює, засуджує, опікує.
- «Дорослий» – тверезо оцінює, логічно мислить, володіє собою.
- «Дитина» – вередує, чинить опір, діє, протестує.

Комунікативні та організаторські здібності (КОЗ) (Б. О. Федоришин)

Мета: визначити рівень комунікативних та організаторських здібностей.

Інструкція досліджуваному: «Дайте відповіді на всі питання анкети. Вільно виявляйте свою думку та відповідайте на питання за такою схемою: якщо Ви погоджуєтесь із твердженням, поставте навпроти відповідного номера знак «+», якщо не погоджуєтесь – знак «-». Ніяких додаткових позначок робити не слід. Відповідайте на поставлені питання, орієнтуючись на свою поведінку у повсякденному житті, особливо не вдаючись до деталей. Відповідаючи на питання, не намагайтесь справити якомога краще враження. Правильних чи неправильних відповідей тут немає».

Питання анкети

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто Вам вдається схилити Ваших друзів до прийняття Вашого варіанту рішення?

3. Чи довго Ви переживаєте, якщо Вас образили товариші?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися у складній ситуації?
5. Чи притаманне Вам прагнення встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
7. Чи справді Вам приємніше проводити час за книгою, аніж з людьми?
8. Якщо виникли труднощі у досягненні Ваших намірів, чи легко Ви відступаєте від задуманого?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти із людьми, які набагато старші від Вас?
10. Чи любите Ви придумувати та організовувати із своїми товаришами різні розваги та ігри?
11. Чи важко Вам включитися у нові компанії?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які необхідно було виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановити контакти із незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви досягти того, щоб Ваші товариші діяли у відповідності із Вашою думкою?
15. Чи важко Вам звикати до нового колективу?
16. У Вас не буває конфліктів з колегами із-за невиконання ними своїх обіцянок, обов'язків, чи так це?
17. Чи прагнете Ви у будь-якій ситуації познайомитись із новими людьми?
18. Чи часто у прийнятті важливих рішень Ви берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди і Вам хочеться побути на самоті?
20. Чи правда, що ви зазвичай погано орієнтуєтесь у незнайомій ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитись серед людей?
22. Чи виникає у Вас відчуття роздратованості, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи переживаєте Ви незручність або сором'язливість, якщо Вам доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися із новою людиною?
24. Чи правда, що втомлюєтесь від частого спілкування з людьми?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних заходах?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при розв'язанні питань, що зачіпають інтереси Ваших колег?
27. Чи правда, що відчуваєте себе невпевнено серед мало знайомих людей?
28. Чи правда, що Ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Чи правда, що у Вас не викликає труднощів внести пожвавлення у малознайому для Вас компанію?
30. Чи брали Ви участь у громадській роботі в школі?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати своє рішення або думку, якщо воно не було одразу прийняте колегами?
33. Чи відчуваєте Ви себе вільно, потрапивши у незнайому для Вас компанію?
34. Ви із задоволенням приступаєте до організації різних заходів для своїх колег, чи так це?

35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим та спокійним, коли доводиться говорити із великою кількістю людей?
36. Чи часто Ви запізнюєтесь на ділові зустрічі чи побачення?
37. Чи правда, що у Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви опиняєтесь у центрі уваги Ваших друзів?
39. Чи часто Ви соромитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні із малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не досить впевнено відчуваєте себе в оточенні великої кількості колег?

Бланк для відповідей 1. № 11. 21. 31. 2. 12. 22. 32. 3. 13. 23. 33. 4. 14. 24. 34. 5. 15. 25. 35. 6. 16. 26. 36. 7. 17. 27. 37.

Аналіз результатів. За допомогою ключа підраховуємо кількість відповідей, що співпали по кожному з розділів методики. Оціночний коефіцієнт комунікативних чи організаторських здібностей виражається відношенням кількості відповідей, що співпали по кожному розділу до максимально можливої кількості збігів.

Ключ: нарахувати по одному балу (у разі співпадіння з ключем)

види здібностей	за «позитивні» відповіді на питання	за «негативні» відповіді на питання
комунікативні	1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37	3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39
організаторські	2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38	4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

Для обрахування оціночного коефіцієнта використовують формулу:

$$K_k = \frac{K_x}{20}; \quad K_o = \frac{O_x}{20}, \text{ де}$$

K_k – коефіцієнт комунікативних здібностей;

K_o – коефіцієнт організаційних здібностей;

K_x и O_x — кількість отриманих балів з певного виду здібностей (K_x – комунікативних; O_x – організаційних).

Шкала оцінок комунікативних та організаторських здібностей

K_k	K_o	Шкала оцінки
0,10-0,45	0,2-0,55	1
0,46-0,55	0,56-0,65	2
0,56-0,65	0,66-0,70	3
0,66-0,75	0,71-0,80	4
0,75-1,00	0,81-1,00	5

Інтерпретація отриманих результатів

1. Оцінка 1 характеризує низький рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей.
2. Оцінка 2 (рівень прояву нижче середнього). Такі люди не прагнуть до спілкування, відчувають себе незручно у новій обстановці, новому колективі, прагнуть проводити час на самоті, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми та

у виступах перед аудиторією, погано орієнтуються у незнайомій обстановці, важко переживають почуття образи, занижений прояв ініціативи, намагаються уникати прийняття самостійних рішень.

3. Оцінка 3 (середній рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей) характеризує прагнення до встановлення контактів із людьми. Такі люди не обмежують коло своїх знайомих, відстоюють свою думку, планують свою роботу, проте потенціал їх схильностей є недостатньо стійким, що вимагає виховання та розвитку комунікативних та організаторських здібностей.
4. Оцінка 4 (високий рівень). Досліджувані, що отримали таку оцінку швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло знайомств, займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким та оточуючим, проявляють ініціативу у спілкуванні, із задоволенням беруть участь у різноманітних заходах, здатні приймати самостійні рішення у складних ситуаціях.
5. Оцінка 5 (дуже високий рівень) характеризується потребою у комунікативній та організаторській діяльності та активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються у важких ситуаціях, вільно почувають себе у новому колективі, ініціативні, у складних справах надають перевагу самостійним рішенням, відстоюють свою думку та домагаються, щоб було прийняте саме їх варіант рішення; можуть внести пожвавлення у незнайому компанію, можуть організувати ігри, заходи, наполегливі у діяльності. Самі шукають шляхи задоволення своїх комунікативних та організаторських здібностей.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі

Практичне заняття №3

Тема 5.2. Психологія дитини від народження до школи

Проективна методика «Малюнок родини»

(Метод Кормана)

Мета методики: діагностика сімейних стосунків.

Методика призначена для виявлення особливостей родинних стосунків. Вона дозволяє виявити відношення дитини до членів своєї сім'ї, те, як вона сприймає їх і свою роль у родині, а також ті характеристики стосунків, які викликають в неї тривожні і конфліктні почуття.

Інструкція. Дитині пропонують олівці і стандартний чистий аркуш паперу формату А4 та пропонують намалювати сім'ю. Слід вибрати момент, коли у дитини буде звичайний настрій. Не слід давати таке завдання після сімейних конфліктів, сварок, бо отриманий результат не відповідатиме дійсності. Не можна стояти над дитиною у момент виконання завдання. Ні в якому випадку не слід обговорювати при дитині результати завдання. Обов'язково потрібно прослідкувати за порядком зображення персонажів і предметів під час виконання завдання. Не слід давати якісь вказівки або уточнення. На питання, що виникають у дитини, такі, як «Кого потрібно малювати, а кого не потрібно?», «Потрібно намалювати усіх»? «А дідуся малювати потрібно?» і так далі, відповідати слід ухильно, наприклад: «Малюй так, як тобі хочеться».

Поки дитина малює, потрібно спостерігати, відмічаючи наступні моменти: порядок заповнення вільного простору; порядок появи персонажів малюнка; час початку і закінчення роботи; виникнення труднощів при зображенні того або іншого персонажа або елементів малюнка (надмірна зосередженість, паузи, помітна повільність тощо); час, витрачений на виконання окремих персонажів; емоційний настрій дитини під час зображення того або іншого персонажа малюнка.

Також слід попросити дитину підписати або назвати усіх зображених персонажів малюнка. Після того, як малюнок буде завершений, настає другий етап дослідження – бесіда. Бесіда повинна носити невимушений характер, не викликаючи у дитини почуття спротиву і відчуження.

Перелік питань, які слід задати: чия сім'я зображена на малюнку (власна, сім'я друга або вигадана); де ця сім'я знаходиться і чим зайняті її члени нині; як дитина описує кожного персонажа, яку роль відводить йому в сім'ї; хто в сім'ї найкращий і чому; хто найщасливіший і чому; хто найсумніший і чому; хто більше усіх подобається дитині і чому; кого одного залишать удома, коли поїдуть на прогулянку.

Інтерпретація результатів тесту. Отримане зображення відбиває відношення дитини до членів сім'ї та роль, яку вона відводить кожному.

1. Оцінка загальної структури малюнка.

Слід визначити, що зображено на малюнку: сім'я, члени якої зображені разом, що стоять поряд або зайняті виконанням якоїсь загальної справи, або це просто декілька ізольованих фігур, що ніяк не контактують одна з одною. Слід мати на увазі, що те або інше зображення сімейної ситуації може бути пов'язане з реальним положенням в сім'ї, а може суперечити йому. Дистанція між членами сім'ї – один з основних чинників, що відбивають переживання дитини. Відстані на малюнку є відображенням психологічної дистанції. Таким чином, найбільш близькі люди зображуються на малюнку ближче до фігури дитини. Це ж стосується і інших персонажів: ті, кого дитина зображує на малюнку поруч, близькі, на його думку, і в житті. Розташовуючи одного з членів сім'ї вище за інших, дитина тим самим надає йому винятковий статус. Цей персонаж, на думку дитини, має найбільшу владу в сім'ї, навіть якщо він малює його найменшим в порівнянні з розмірами інших. Нижче інших дитина схильна поміщати того, чий вплив в сім'ї мінімальний.

Якщо сім'я намальована у повному складі – це ознака емоційного благополуччя сім'ї. Якщо на малюнку зображений не повний склад сім'ї, це може означати невдоволення сімейною ситуацією, наявність емоційних конфліктів. Випадок, коли на малюнку взагалі немає людей або коли зображуються люди, не пов'язані з сім'єю, може свідчити про: наявність деяких травматичних переживань з приводу сім'ї; почуття знедоленості, покинутості (наприклад, діти з інтернату); аутизм; високий рівень тривожності, пов'язаний з почуттям небезпеки; відсутність контакту між психологом і дитиною. Випадки зменшення складу сім'ї на малюнку можна пояснити тим, що дитина не малювала тих, хто для неї найменш емоційно привабливий або тих, з ким у нього існують конфлікти. Варіант, коли дитина на малюнку збільшує склад сім'ї, може пояснюватися наявністю таких тенденцій, як: незадоволення психологічних потреб у рівноправних кооперативних зв'язках, бажання мати для спілкування дитину того ж віку (брата, сестру); потреба бути в товаристві інших людей; бажання зайняти батьківську керівну позицію по відношенню до інших дітей (тобто, на малюнку зображена дитина або яка-небудь тварина, птах); потреба в людині, здатній задовольнити прагнення до близького емоційного контакту; іноді це може бути пов'язаним з символічним руйнуванням цілісності сім'ї, помста батькам внаслідок відчуття знедоленості.

2. Визначення найпривабливішого персонажа.

Найпривабливіший персонаж можна виявити за наступними ознаками: зображується першим і поміщається на передньому плані; вищий і більший за інших персонажів; інші персонажі згруповані навкруги, повернені в його сторону або дивляться на нього. Дитина може виділити одного з членів сім'ї тим, що зображує його в якомусь особливому одязі, наділяє його якимись деталями і так само зображує власну фігуру, ототожнюючи, таким чином, себе з цим персонажем. Розмір того або іншого члена сім'ї говорить про те значення, яке має цей персонаж для дитини. Найменш значимий персонаж на

малюнок зображується найменшим, малюється в останню чергу і поміщається в стороні від інших. Перевага того або іншого з батьків виражається в тому, ближче до кого з них намалювала себе дитина, який вираз обличчя прочитується у фігурах батьків. Персонаж з великим або заштрихованим ротом зазвичай сприймається дітьми як джерело загрози (причому, не обов'язково через крик). Якщо рота немає зовсім або це маленька риска, то дитина приховує свої почуття, не може словами їх виразити або впливати на інших. Шия у людини символізує здатність до самоконтролю. У кого вона є, той здатний управляти своїми почуттями. Зазвичай діти зображують дорослих з шиєю, а себе – без неї. Руки потрібні для того, щоб чіплятися, щось робити, міняти, взаємодіяти з іншими людьми. Чим більше пальців на руках, тим більше дитина відчуває здатність цього персонажа бути сильним. Якщо пальців менше, то дитина відчуває внутрішню слабкість. Чим більш значимим є персонаж для дитини, тим більші у нього руки на зображенні. Ноги на малюнку служать символом опори в реальності і свободи пересування. Права нога символізує опору в навколишньому світі, ліва – у світі близьких емоційних контактів. Персонажі, що висять у повітрі, на думку дитини, не мають самостійної опори в житті.

3. Оцінка дитиною самої себе.

Якщо дитина більше за всіх виділяє на малюнку свою фігуру, малює себе ретельніше, промальовує усі деталі, зображуючи яскравіше, а інші фігури складають просто фон, то вона виражає важливість власної особи. Дитина вважає себе основним персонажем, навколо якого обертається життя в сім'ї. Подібне відчуття виникає на основі батьківського відношення до дитини. Прагнучи утілити в дитині усе те, чого не змогли досягти самі, дати їй все, чого були позбавлені, батьки визнають пріоритет дитини, її бажань і інтересів і свою допоміжну, другорядну роль. Маленька, слабка фігурка, зображена в оточенні батьків, в якій дитина визнає себе, може виражати почуття безпорадності і вимогу турботи. Таке положення може бути пов'язане з тим, що дитина звикла до атмосфери постійної і надмірної опіки, яка оточує її в сім'ї (часто спостерігається в сім'ях з єдиною дитиною), тому відчуває себе слабкою і навіть може зловживати цим, маніпулюючи батьками і вимагаючи від них уваги. Дитина може намалювати себе поблизу батьків, відтіснивши інших членів сім'ї. Таким чином, вона підкреслює свій винятковий статус серед інших дітей. Якщо дитина малює себе поряд з батьком і при цьому перебільшує розміри власної фігури, то, ймовірно, це вказує на сильне почуття суперництва і бажання дитини зайняти таке ж міцне і авторитетне місце в сім'ї, як і батько.

4. Додаткові персонажі.

Малюючи сім'ю, дитина може додати людей, що не відносяться до сімейного кола, або тварин. Така поведінка трактується як спроба заповнити порожнечу, відсутність близьких, теплих стосунків, компенсувати недостатність емоційних зв'язків тощо. На малюнку можуть бути присутніми і вигадані персонажі, які також символізують незадоволення потреб дитини. Не отримавши їх втілення у реальному житті, дитина задовольняє ці потреби у

своїй фантазії, в уявних стосунках. У такому разі вам слід попросити дитину розповісти більше про цього персонажа. У його відповідях ви знайдете те, чого йому бракує насправді. Дитина може зображувати поблизу одного з членів сім'ї домашню тварину, насправді відсутню. Це може говорити про потребу дитини в любові, яку він хотів би отримати саме від цієї людини.

5. Батьківське подружжя.

Зазвичай батьки зображуються разом, батько вище і частіше поміщається ліворуч, мати нижче і справа, за ними йдуть інші фігури у порядку значущості. Як уже відмічено, слід враховувати, що малюнок не завжди відбиває дійсність, іноді є лише відображенням бажаного. Дитина, яка виховується одним з батьків, може проте зображувати їх обох, висловлюючи тим самим своє бажання того, щоб їх союз відновився. Якщо ж дитина малює когось з батьків, з яким живе, це означає прийняття їм реально існуючої ситуації, до якої дитина більш менш адаптувалася. Один з батьків може виявитися на малюнку в ізольованому положенні. Якщо фігура одного з батьків тієї ж статі, що й дитина, зображена осторонь від інших, то це можна інтерпретувати як бажання дитини знаходитися з іншим з батьків. Ревнощі, викликані едиповим комплексом, є цілком нормальним явищем для дитини до досягнення нею статевого дозрівання. Якщо на малюнку батьки контактують один з одним, наприклад тримаються за руки, то, значить, в житті між ними спостерігається тісний психологічний контакт. Якщо контакту на малюнку немає, то швидше за все його немає і в реальності. Іноді дитина, ігноруючи реальну ситуацію, зображує одного з батьків неприродно великого розміру, часто це стосується материнської фігури. Це говорить про те, що в її очах мати сприймається як домінуюча фігура, що пригнічує будь-який прояв самостійності і ініціативи. Якщо у дитини склався образ одного з батьків як домінуючої, ворожої, такої, що лякає людини, то вона схильна надати його фігурі великих розмірів у порівнянні з фігурами інших членів сім'ї, не враховуючи їх реальних фізичних розмірів. Така фігура може зображуватись з великими руками, демонструючи своєю позою владне, диктаторське відношення. Протилежним чином той з батьків, кого дитина не сприймає серйозно, ігнорує, не поважає, зображується невеликого розміру, з маленькими руками або взагалі без них.

6. Ідентифікація.

У малюнку сім'ї має місце і такий показовий чинник, як ідентифікація. Дитина легко ототожнює себе з тим або іншим персонажем свого малюнка. Вона може ототожнювати себе з батьком, матір'ю, іншим членом родини. Ідентифікація з кимось з батьків (однієї з дитиною статі) відповідає нормальному стану речей. Вона відбиває бажання дитини мати пріоритетні стосунки з батьком (матір'ю). Іноді дитина може ототожнювати себе і з додатковими персонажами, що не входять до складу сім'ї. Фігура, з якою ідентифікує себе дитина, зображується найпривабливішою, закінченою; їй приділяється більше часу. Крім того, достатньо інформації про це зазвичай дають результати бесіди. У бесіді, на яку слід покладатися понад усе, часто відкриваються абсолютно протилежні речі. Виявляється, що дитина може ідентифікувати себе з самим непоказним персонажем на малюнку, який має

нечіткі контури, поміщається в стороні від усіх інших і так далі. Такий випадок говорить про те, що дитина має серйозні труднощі у взаємовідносинах з сім'єю і самим собою.

7. Відмова від зображення того або іншого члена сім'ї.

Якщо ж дитина взагалі відсутня на малюнку, то вона переживає почуття самотності і ізолюваності. Такі переживання, як почуття неповноцінності або відчуття відсутності спільності, відчуженість, також примушують дитину виключати себе з малюнка сім'ї. У м'якшій формі це проявляється, коли дитина малює себе в останню чергу. Поширене явище в дитячих малюнках – відмова малювати наймолодшого. Пояснення, такі, як «Брата я забув намалювати» або «Для молодшого брата місця не вистачило» не повинні вводити вас в оману. Нічого випадкового в малюнку сім'ї немає. Все має своє значення, виражає ті або інші почуття і переживання дитини по відношенню до близьких йому людей. Може мати місце і інша реакція: дитина може зображувати на малюнку молодшого члена сім'ї, але виключити самого себе, таким чином ідентифікуючи себе з суперником, що користується увагою і любов'ю батьків. Відсутність на малюнку дорослих може свідчити про негативне відношення дитини до цих людей, відсутності емоційного зв'язку з ними.

8. Символіка малюнка.

Сонце на малюнку є символом захисту і тепла, джерелом енергії. Зазвичай люди і предмети, зображені на малюнку між дитиною і сонцем заважають відчувати себе захищеним в житті, користуватися теплом і енергією. Зображення дрібних предметів говорить про фіксацію на правилах, порядку, схильності до стримування емоцій. Велика кількість закритих деталей (гудзики, шафи, вікна) символізує заборони, таємниці, до яких дитина не допускається. Бруд (звалені в купу брудні тарілки, купа брудного листя в саду, брудні плями на підлозі тощо) – символ внутрішнього занепокоєння внаслідок неприємних для дитини моментів: внутрішня дисгармонія, дії і поведінка, що викликають у неї відчуття провини. Вода, лід, дощ, зірки, холодильник і все, що стосується холоду – символ депресивного настрою в даний момент або в потенції. Про це ж можуть свідчити ліжка і ті, що лежать на них, сплячі або хворі люди, особливо якщо дитина ідентифікує себе з ними. Символи суперництва: спортивні ігри або устаткування, кішка з собакою. Кулька, паперові змії – символ реального або бажаного спокою і безтурботності. Символи агресії: дитяче ліжко або клітка, як символ «полону», позбавлення волі, покарання (наприклад, молодший братик в ліжечку). Символи влади і загрози: мітла, вибивалка для одягу, пилососи, вантажівки, промислова техніка (екскаватори, крани), потяги, величезні, навислі над головою будівлі. Зображення небезпечних для життя предметів між персонажами (зброя, ножиці, столові ножі) – символи агресивності, існування чинника суперництва.

9. Технологія аналізу дитячих малюнків.

Стосовно загальних моментів інтерпретації малюнків, слід звернути увагу на якість ліній (натиск, напрям, неперервність), на розташування малюнка на листі, на його розміри, наявність додаткових деталей і їх кількість, стирання.

Якість ліній малюнку. Сильний натиск трактується як сильна психологічна напруга, що має вихід через: амбітність або агресивність з тенденцією до їх прояву; енергійність, наполегливість; тривожність. Дуже легкий натиск – невпевненість, боязливість, нерішучість, агресивність або свідомство гнучкості і рухливості мислення. Нерівний, мінливий натиск: нестабільність, імпульсивність, емоційна лабільність. Натиск, що слабшає в процесі малювання: стомлюваність дитини, можливо, депресія.

Форми і напрями ліній. Мало гнутих ліній, багато гострих кутів – агресивність, погана адаптація в суспільстві. Переважаючи горизонтальні штрихи – слабкість, боязливість, постійна стурбованість власною безпекою або жіночність. Вертикальні лінії – самовпевненість, рішучість, підвищена активність, упертість, наполегливість. Переважання кривих ліній властиве жіночній або конфліктній особі. Прямі, жорсткі штрихи – агресивність, упертість, наполегливість. Постійна зміна напрямку штрихування – стурбованість, можливо, незахищеність. Тверді упевнені штрихи – безпека, завзятість, рішучість, амбітність. Перервані, зигзагоподібні лінії – почуття беззахисності, повільність, залежність. Довгі лінії припускають імпульсивний, легко збудливий темперамент. Штрихи справа наліво – ознака ізоляції. Штрихування від себе – агресія, екстраверсія.

Розмір малюнка. Малюнок на увесь лист – це компенсаторне перебільшення себе в уяві. Малюнки великого розміру характеризують агресивну, експансивну натуру, часто позбавлену почуття міри, схильну до марнославства, зарозумілості. Малюнки малих розмірів припускають наявність комплексу неповноцінності, можливу схильність до депресії, тривоги, емоційну залежність, почуття дискомфорту.

Розташування малюнка. У центрі – ознака нормальної, упевненої особи, що відчуває себе у безпеці, егоцентризм у дитини, значущість для неї намальованого образу, іноді – незахищеність. У верхній частині листа – високий рівень надій, іноді нереальний рівень оптимізму або завищена самооцінка. У нижній частині листа – почуття беззахисності, депресії, можливо, занижена самооцінка. На краю листа – невпевненість у собі, потреба в схваленні, підтримки, боязнь самостійних рішень, прагнення уникати нового досвіду. Занадто часті стирання малюнка означають тривожність, нерішучість, невдоволення собою.

Наявність додаткових деталей на малюнку, фон, оточення. Прагнення заповнити усі порожнечі на малюнку означає наявність у того, хто малює почуття самотності, незахищеності, недостатнього задоволення потреби в любові і теплі. Малювання лінії опори (наприклад, контур землі), означає незахищеність, бажання мати додаткову опору в житті, невпевненість.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі

Практичне заняття №3

Тема 5.3 Психологія молодшого школяра

Дослідження навчальних інтересів школярів

Мета: визначити: 1) як розподіляються навчальні інтереси учнів класу; 2) під впливом яких факторів вони виникли; 3) в чому проявляються.

Порядок проведення. Учням пропонують дати відповіді на наступні питання анкети.

1. В вашому класі в цьому році вивчаються (надати перелік предметів, що вивчаються). Підкреслити той предмет, який викликає найбільший інтерес.
2. Коли ти зацікавився цим предметом і що цьому сприяло? (Цікаві уроки заняття в кружках, кіно та телепрограми, батьки, товариши). Відповідне підкресли.
3. Що більш за все тебе приваблює в цьому предметі? (можливості знайомитися з літературою з цікавого питання, безпосередньо приймати участь в практичній діяльності – догляд за рослинами, тваринами, ремонтом механізмом і т.д., виконувати завдання творчого характеру – писати твори, вирішувати задачі, конструювати, винаходити і т. п.). Оціни балом (1, 2, 3) ступінь свого інтересу, отримані дані відповідно питанням анкети необхідно представити в наступних трьох таблицях.

Отримані дані необхідно представити в наступних таблицях.

Таблиця 1. Розподіл інтересів учнів до навчальних предметів

№ п/п	Назва предмету	Кількість учнів, що вказали на інтерес до цього предмету

Таблиця 2. Фактори, що сприяли виникненню інтересу

№ п/п	Фактори	Кількість учнів, що вказали на інтерес

Таблиця 3. Розподіл інтересів до окремих сторонам навчальної діяльності з обраного предмету

№ п/п	Кількість учнів, що визначили інтерес в балах		
	1	2	3

Дослідження позанавчальних інтересів школярів

Мета: визначити 1) коло позанавчальних інтересів школярів; 2) як вони усвідомлюють інтерес, чому цікавляться чимось; 3) ступінь того чи іншого інтересу; 4) під впливом яких факторів він виник.

Порядок проведення. Учням пропонують дати відповіді на наступні питання анкети:

1. Чому надаєш перевагу для занять у вільний час? (читання художньої літератури, відвідування кінотеатрів, перегляд телевізійних програм та

кінофільмів, заняття спортом, майстрування, вирощування рослин, догляд за тваринами, колекціонування, гра та спілкування з однолітками, прослуховування музики, гра на музичних інструментах, господарська робота). Підкреслити і визнач цифрами 1, 2, 3 місце того чи іншого інтересу в житті.

2. Що саме приваблює тебе в указаних тобою заняттях, чому вони подобаються? Можливість приємно провести час, отримати нове знання, створити корисну красиву річ, проявити творчість. Відповідне підкресли.
3. Під впливом чого виник інтерес (шкільні уроки, вплив батьків, товаришів, кінофільмів, подій в житті). Необхідне потрібно підкреслити.

Отримані дані необхідно представити в наступних таблицях.

Таблиця 1. Розподіл позанавчальних інтересів учнів

№ п/п	Різновиди позаучбових інтересів	Ступінь інтересу		
		1	2	3

Таблиця 2. Що приваблює в позаурочних заняттях

№ п/п	Різновиди позаучбових інтересів	Що приваблює

Таблиця 3. Вплив різних факторів на виникнення інтересу

№ п/п	Різновиди позаучбових інтересів	Фактори

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі

Практичне заняття №4

Тема 5.4. Психологія підлітка.

Дослідження професійних інтересів підлітків

Мета: виявити 1) коло професійних інтересів підлітків (які професії приваблюють); 2) мотиви вибору професії; 3) що сприяло виникненню інтересів; 4) чи усвідомлюють підлітки, які вимоги висуває професія до людини.

Порядок проведення. Учням пропонують дати відповіді на наступні питання анкети:

1. Ким би ти хотів бути? Назви професії, що тебе цікавить.
2. Чим ці професії тебе приваблюють, чому подобається.
3. Яким чином ти дізнався про цю професію та зацікавився нею (спостерігав безпосередньо в житті, розповідали в школі, прочитав у книзі, побачив у кіно, почув від батьків, говорили друзі і т.д.. Підкресли те, що відповідає дійсності.
4. Чи знаєш ти, які знання, вміння та якості необхідні для цієї професії? Вкажи їх.
5. Чи готуєшся ти до оволодіння цією професією і як.
6. Які навчальні предмети в школі тебе найбільше цікавлять.

Отримані дані необхідно представити в наступних таблицях.

Таблиця 1. Розподіл професійних інтересів підлітків

№ п/п	Назва професії	Кількість учнів, які цікавляться цією професією

Таблиця 2. Розподіл мотивів вибору професії

№ п/п	Вказати мотив	Кількість учнів, що визначили цей мотив

Таблиця 3. Розподіл факторів, що обумовлюють виникнення інтересу

№ п/п	фактори, що вплинули на виникнення інтересу	Кількість учнів, що вказали ці фактори

Таблиця 4. Усвідомлення учнями вимог, що висуває професія до людини

№ п/п	Вказати ці вимоги і кількість учнів, що їх вказали		
	Чисельні суттєві вимоги	Нечисельні суттєві вимоги	Другорядні вимоги

Шкала самооцінки ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера

Мета. Визначення рівня особистісної тривожності.

Інструкція. Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру справа в залежності від того, як Ви себе почуваете в даний момент. Над питаннями не задумуйтесь, оскільки вірних або невірних відповідей нема.

№	Речення	Ні, це зовсім не так (1 бал)	Мабуть, так (2 бали)	Вірно (3 бали)	Цілком вірно (4 бали)
1	Я спокійний				
2	Мені ніщо не загрожує				
3	Я напружений				
4	Я відчуваю жалкування				
5	Я почуваю себе вільно				
6	Я розчарований				
7	Мене хвилюють можливі невдачі				
8	Я відчуваю себе відпочившим				
9	Я схвильований				
10	Я відчуваю внутрішнє задоволення				
11	Я впевнений в собі				
12	Я нервуюсь				
13	Я не знаходжу собі місця				
14	Я напружений				
15	Я не відчуваю скутості, напруження				
16	Я задоволений				
17	Я стурбований				
18	Я занадто збуджений і мені не по собі				
19	Мені радісно				
20	Мені приємно				
21	Я отримую задоволення				
22	Я швидко втомлююсь				
23	Я легко можу заплакати				
24	Я хотів би стати таким же щасливим як і інші				
25	Буває, що я програю тому, що недостатньо швидко приймаю рішення				
26	Я відчуваю себе бадьорим				
27	Я спокійний, холонокровний і зібраний				
28	Очікування труднощів дуже мене тривожить				
29	Я надто тривожусь із-за дрібниць				
30	Я повністю щасливий				
31	Я беру все близько до серця				
32	Мені не вистачає впевненості в собі				
33	Я відчуваю себе безпечно				
34	Я намагаюсь уникати критичних ситуацій				
35	У мене буває хандра				
36	Я задоволений				
37	Всілякі дрібниці відволікають і хвилюють мене				
38	Я дуже переживаю свої розчарування				
39	Я врівноважена людина				
40	Мене охоплює сильний неспокій, коли я думаю про свої справи				

Аналіз та інтерпретація результатів

Вивчення стану тривожності, яке виникає у зв'язку зі значущими ситуаціями, проводиться за допомогою шкали самооцінки Ч. Спілбергера.

Оцінка стану тривожності проводиться наступним чином:

- 1) показники реактивної тривожності із суми питань 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18 віднімається сума питань 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20. До отриманої різниці додають цифру 35.
- 2) показники реактивної тривожності із суми питань 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 28, 40 віднімається сума питань 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39. До отриманої різниці додають цифру 35.

Підсумковий показник менший 30 балів вказує на наявність низького рівня стану тривожності, 30-45 балів – середнього, вище 45 балів – високого.

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса – А. Дарки
(адаптація О. К. Осницького)

Мета: дослідження особливостей показників і форм агресії підлітків із різним рівнем навчальних досягнень.

Обладнання: опитувальник, бланк відповідей

Інструкція: Вам пропонуються питання, на які потрібно відповісти «так», «ні».

Текст опитувальника

1. Іноді я не можу подолати бажання нашкодити кому-небудь.
2. Іноді я можу пліткувати про людей, яких недолюблюю.
3. Я легко роздратовуюсь, але й легко заспокоююсь.
4. Якщо мене не улестити, прохання не виконаю.
5. Не завжди одержую те, на що маю право.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.
8. Якщо обманюю кого-небудь, відчуваю почуття провини.
9. Мені здається, що я здатен ударити людину.
10. Ніколи не нервуюся настільки, щоби кидатися речами.
11. Завжди розумію чужі недоліки.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочу порушити його.
13. Інші люди завжди вміють використовувати сприятливі обставини.
14. Мене хвилюють люди, які ставляться до мене надто дружньо.
15. Часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді міркую над безсоромними речами.
17. Якщо хтось ударить мене, я йому не відповім.
18. Коли я розгніваний, я грюкаю дверима.
19. Я роздратованіший, ніж здається.
20. Якщо хтось намагається керувати мною, я роблю все навпаки.
21. Мене пригнічує моя доля.
22. Вважаю, що деякі люди мене не поважають.
23. Не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Уникання роботи повинно викликати почуття провини.
25. Хто грубо ставиться до мене або моєї сім'ї, буде обов'язково битим.
26. Я не здатен на грубі жарти.

27. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди виставляють себе керівниками, я намагаюся довести їм протилежне.
29. Майже щотижня бачу когось із тих, хто мені не подобається.
30. Дуже багато людей заздять мені.
31. Вимагаю, щоби люди поважали мої права.
32. Мене пригнічує факт, що я мало чого роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно дратують мене, заслуговують на ляпас.
34. Від злості іноді буваю похмурим.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось намагається порушити мій настрій, я не звертаю на це увагу.
37. Хоча я й не показую цього, але іноді я дуже заздрю.
38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.
39. Навіть коли злюся, не вдаюся до сильних виразів.
40. Хочу, щоби мої гріхи було пробачено.
41. Лише інколи даю здачі, якщо хто-небудь ударить мене.
42. Ображаюся, коли виходить не по-моєму.
43. Іноді люди дратують мене навіть своєю присутністю.
44. Немає такої людини, до якої б я відчував ненависть.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряй чужинцям».
46. Якщо хтось дратує мене, я ладен сказати про нього все, що думаю.
47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.
48. Якщо злюся, можу вдарити кого-небудь.
49. З десяти років у мене не було сплесків гніву.
50. Часто відчуваю себе, ніби ось-ось вибухну.
51. Якби люди знали, що я відчуваю, мене б вважали важкою людиною.
52. Завжди думаю про те, які приховані причини змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я кричу у відповідь.
54. Невдачі пригнічують мене.
55. Б'юся не більше і не менше за інших.
56. Можу пригадати такі випадки, коли хапав якісь речі та ламав їх від гніву.
57. Іноді відчуваю, що можу першим почати бійку.
58. Іноді відчуваю, що життя до мене несправедливе.
59. Раніше вважав, що більшість людей говорить правду. Тепер так не вважаю.
60. Сварюся тільки від злості.
61. Коли чиню неправильно, то відчуваю провину.
62. Якщо для захисту своїх прав треба застосувати силу, я її застосовую.
63. Іноді виражаю свій гнів тим, що грюкаю по столу.
64. Буваю грубим із людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б намагалися скривдити мене.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Не переймаюся через дрібниці.
70. Мені рідко здається, що люди намагаються зробити мені щось погане.
71. Часто погрожую людям, не маючи наміру виконати погрози.

72. Останнім часом я став занудою.
73. У розмові часто підвищую голос.
74. Намагаюся приховати погане ставлення до людей.
75. Краще погоджуся з ким-небудь, ніж сваритимуся.

Аналіз результатів: підраховується кількість збігів за кожним показником і формою агресії, наведених у таблиці. Сума балів множиться на коефіцієнт.

Сумарні показники:

$(1+2+3):3 = IA$ – індекс агресивності

$(6+7) :2 = IB$ – індекс ворожості

Таблиця показників і форм агресії

Показники і форми агресії	№ питань	К (коефіцієнт) =
1 Фізична агресія	1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+	11
2 Вербальна агресія	7+, 15-, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75-	8
3 Непряма агресія	2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+	13
4 Негативізм	4+, 12+, 20+, 28+, 36-	20
5 Роздратування	3+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+	9
6 Підозрілість	6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70-	11
7 Образа	5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+	13
8 Почуття провини	8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+	13

Характеристика форм агресії

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої людини.
2. Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вищання), так і через зміст словесних звертань до інших осіб (погроза, прокляття, лайка).
3. Непряма агресія – використання обхідним шляхом спрямованих проти інших осіб пліток, жартів та прояви не спрямованих, невпорядкованих спалахів люті.
4. Негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована звичайно проти авторитету й керівництва, яка може варіювати від пасивної протидії до активних дій усупереч вимогам, правилам, законам.
5. Роздратування – схильність до роздратування, готовність за найменшого збудження стати запальним, різким, грубим.
6. Підозрілість – схильність до недовіри й обережного ставлення до людей, яке має своїми коренями переконання, що оточуючі прагнуть завдати шкоди.
7. Образа – прояви заздрості й ненависті до оточуючих, обумовлені почуттям гніву, незадоволенням саме кимось або всім світом за дійсні чи уявні страждання.
8. Почуття провини (аутоагресія) – ставлення та дії стосовно себе та оточуючих, які мають у своїй основі можливе переконання людини тому, що вона є поганою, чинить недобре.

Розділ 5. Етапи та чинники розвитку особистості в онтогенезі

Практичне №4

Тема 5.5. Психологія ранньої юності.

Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів

(В. В. Бойко)

На кожне із запропонованих суджень потрібно дати однозначну відповідь: "так", якщо згодні з ним, "ні" - якщо не згодні.

Тестовий матеріал

1. Зазвичай до кінця робочого дня на моєму обличчі помітна втома.
2. Трапляється, що при першому знайомстві емоції заважають мені призвести більш сприятливе враження на партнерів (гублюся, хвилююся, замикаюся або, навпаки, багато говорю, перепорухувалися, веду себе неприродно).
3. У спілкуванні мені часто бракує емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим занадто суворим.
5. Я в принципі проти того, щоб зображати чемність, якщо тобі не хочеться.
6. Я зазвичай вмію приховати від партнерів спалахи емоцій.
7. Часто в спілкуванні з колегами я продовжую думати про щось своє.
8. Буває, я хочу висловити партнеру емоційну підтримку (увага, співчуття, співпереживання), але він цього не відчуває, не сприймає.
9. Найчастіше в моїх очах або у виразі липа видна заклопотаність.
10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховувати свої симпатії до партнерів.
11. Всі мої неприємні переживання зазвичай написані на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то міміка стає надмірно виразною, експресивною.
13. Мабуть, я дещо емоційно скутий, затиснутий.
14. Я зазвичай перебуваю в стані нервового напруження.
15. Зазвичай я відчуваю дискомфорт, коли доводиться обмінюватися рукостисканнями в діловій обстановці.
16. Іноді близькі люди обсмикують мене: розслаб м'язи обличчя, не кривлячи губи, що не морщ обличчя і т.п.
17. Розмовляючи, я надмірно жестикулюю.
18. Зазвичай в новій ситуації мені важко бути розкутим, природним.
19. Мабуть, моє обличчя часто висловлює печаль або стурбованість, хоча на душі спокійно.
20. Мені важко дивитися в очі при спілкуванні з малознайомою людиною.
21. Якщо я хочу, то мені завжди вдається приховати свою неприязнь до поганого людини.
22. Мені часто буває чомусь весело без всякої причини.
23. Мені дуже просто зробити але власним бажанням або за замовленням різний вираз обличчя: зобразити смуток, радість, переляк, відчай і т.д.
24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.

25. Мені щось заважає висловлювати теплоту, симпатію до людини, навіть якщо я відчуваю ці почуття до нього.

Ключ

Перешкоди у встановленні емоційних контактів		Відповіді
1.	Невміння управляти емоціями, дозувати їх	+ 1, -6, + 11, + 16, -21
2.	Неадекватне прояв емоцій	-2, + 7, + 12, + 17, +22
3.	Негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій	+3, + 8, + 13, + 18, -23
4.	Домінування негативних емоцій	+4, + 9, + 14, + 19, +24
5.	Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі	+ 5, + 10, + 15, + 20, +25

Обробка та інтерпретація результатів

Відповіді випробовуваних зіставляються з ключем. За кожен відповідь "так" нараховується 1 бал. Висновок про рівень емоційної ефективності в спілкуванні робиться виходячи із суми набраних балів. Сума балів може коливатися в межах від 0 до 25. Чим більше ви набрали балів, тим очевидніше ваша емоційна проблема в повсякденному спілкуванні.

Емоційні перешкоди об'єднані в п'ять груп:

- 0–2 бали – ви або були нещирі у своїх відповідях, або погано бачите себе з боку;
- 3–5 балів – емоції зазвичай не заважають вам спілкуватися з партнерами;
- 6–8 балів – у вас є деякі емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні;
- 9–12 балів – ваші емоції «на кожен день» в деякій мірі ускладнюють взаємодію з партнерами;
- 13 балів і більше – емоції явно заважають вам встановлювати контакти з людьми. Можливо, ви схильні до яких-небудь дезорганізуючих реакцій або станів.

Зверніть увагу, чи немає конкретних перешкод, які чітко виникають у вас, – це пункти ключа, за якими ви набрали 3 і більше балів.

Диференціально-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова

Мета: вивчення професійної спрямованості, інтересів, нахилів, переваг учнів на основі аналізу різних за характером видів діяльності.

Необхідний матеріал: опитувальник та бланк відповідей.

Хід проведення.

Методика є достатньо простою та швидкою у проведенні. Дослідження може проводитися як індивідуально, так і з групою учнів. Досліджуваним пропонують письмово відповісти на 20 питань, використовуючи бланк відповідей. Нумери та буквені позначення у його клітинках відповідають номерам та варіантам відповідей ДДО. Досліджуваному ж пропонується відповісти на 20 пар запитань, обравши з двох найбільш прийнятний для себе варіант. У відповідних клітинах бланку потрібно обвести обраний з двох альтернатив варіант відповіді («а» або «б») (або поставити знак «+» чи «-», що відповідає «так» чи «ні»).

Питання підібрані та згруповані таким чином:

- у першому стовпчику вони стосуються професії типу «людина-природа» (умовно позначено у бланку буквою «П»),
- у другому – «людина-техніка» («Т»),
- у третьому - «людина-людина» («Л»),
- у четвертому - «людина-знакова система» («З»),
- у п'ятому - - «людина-художній образ» («Х»).

Інструкція: «Припустимо, що після закінчення школи Ви зможете виконувати будь-яку роботу. Але якби Вам довелося обирати лише з двох, якій би Ви віддали перевагу? Обраний варіант на бланку відповідей відмітьте знаком «+», а відкинутий – знаком «-».

1а. Доглядати за тваринами.	1б. Обслуговувати машини, прилади (слідкувати, регулювати).
2а. Допомогати хворим людям, лікувати їх.	2б. Складати таблиці, схеми, графіки, програми для обчислювальних машин.
3а. Стежити за якістю виготовлення книжкових ілюстрацій, плакатів, листівок.	3б. Слідкувати за станом, розвитком рослин.
4а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу і т.п.).	4б. Доводити товари до споживача (рекомендувати, продавати, рекламувати).
5а. Обговорювати науково-популярні книги, статті.	5б. Обговорювати художні книги, п'єси, концерти.
6а. Вирощувати молодняк (тварин якоїсь породи).	6б. Тренувати ровесників (або молодших) у виконанні певних дій (трудових, учбових, спортивних).
7а. Копіювати малюнки, зображення або налаштовувати музичні інструменти.	7б. Керувати певним вантажним засобом (підйомним або транспортним).
8а. Повідомляти, пояснювати людям потрібні їм відомості (в довідковому бюро, на екскурсії).	8б. Художньо оформляти виставки, вітрини або брати участь у підготовці п'єс, концертів.
9а. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку і т. п.), житло.	9б. Шукати та виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках.
10а. Лікувати тварин.	10б. Виконувати обчислення, розрахунки.
11а. Виводити нові сорти рослин.	11б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів (машини, одяг, продукти харчування і т. п.).
12а. Розв'язувати суперечки, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, заохочувати.	12б. Розбиратися в кресленнях, схемах, таблицях (перевіряти, уточнювати їх).
13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності.	13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів.

14а. Обслуговувати, налагоджувати медприлади, апарати.	14б. Надавати людям меддопомогу при пораненнях, опіках, ударах і т. п.
15а. Складати точні описи, звіти про спостереження явищ, подій.	15б. Художньо описувати, зображати події (побачені або уявні).
16а. Робити лабораторні аналізи в лікарні.	16б. Приймати, оглядати хворих, спілкуватися з ними, призначати лікування.
17а. Фарбувати або розмальовувати приміщення, поверхні виробів.	17б. Здійснювати монтаж споруд або складання машин, приладів.
18а. Організовувати культпоходи ровесників або молодших (екскурсії в театри, музеї, туристичні походи і т.п.).	18б. Грати на сцені, брати участь в концертах.
19а. Виготовляти по кресленнях деталі, вироби (машини, одяг і т.п.), будувати споруди.	19б. Займатися кресленням, копіюванням креслень, карт.
20а. Проводити боротьбу з хворобами рослин, зі шкідниками лісів, садів.	20б. Працювати на клавішних машинах (друкарській, телетайпі, ПОМ і т.п.).

Аналіз результатів.

Після отримання відповідей на всі запитання в кожному з 5-ти вертикальних стовпчиків підраховується кількість проставлених плюсів. В нижніх клітинах таблиці виводяться суми, які є показниками вираження інтересів до певної сфери діяльності. Максимальна сума балів у кожному стовпчику становить 8. Найбільша сума балів в одному зі стовпчиків вказує на переважання інтересів, а можливо і нахилів до певного типу професій, тієї чи іншої сфери діяльності.

Таблиця-ключ диференціально-діагностичного опитувальника (ДДО)

Людина-природа	Людина-техніка	Людина-людина	Людина-знакова система	Людина-художній образ
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а	7б	6б	9б	7а
10а	9а	8а	10б	8б
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а	17б	16б	19б	17а
20а	19а	18а	20б	18б
Σ “+” =	Σ “+” =	Σ “+” =	Σ “+” =	Σ “+” =

Тип професій	Об'єкт праці	Приклади професій
Людина-природа (П)	живі організми (рослини, тварини) та біологічні процеси.	садівники, зоотехніки, ветеринари, тваринники, бджолярі, агрономи, біологи, лісники, ґрунтознавці, геологи і т.д.
Людина-техніка (Т)	технічні системи, машини, апарати й установки, матеріали та енергія	слюсар, токар, радіотехнік, зв'язківець, швачка, водій, електрик, інженер, монтажник і т.д
Людина-людина (Л)	люди, групи, колективи	сфера обслуговування (продавець, офіціант, адміністратор), медицина (лікар, медсестра), педагогіка (вчитель, вихователь, няня, викладач вузу), юриспруденція (суддя, адвокат) і т. д.
Людина-знакова система (З)	умовні знаки, шифри, коди, таблиці	кресляр, друкарка, оператор ПОМ програміст, плановик, радист, економіст, коректор, телеграфіст, набирач і т. д.
Людина-художній образ (Х)	художні образи, їх ролі, елементи та особливості	маляр, гравер, архітектор, фотограф, актор, ювелір, шліфувальник каміння, художник, музикант, письменник, мистецтвознавець, модельєр, дизайнер, складув і т. д.

Вивчення мотивації навчання у ВНЗ (Т. І. Ільїна)

Методика дозволяє вивчити структуру мотивації навчання у закладі вищої освіти. Диференціація відповідей здійснюється за трьома шкалами: "набуття знань", "оволодіння професією", отримання диплому". Для вивчення мотивації навчання магістрант пропонує студенту текст опитувальника з інструкцією. Інструкція: Уважно прочитайте кожне твердження. Поставте позначку "+" поруч з номером твердження, якщо ви згодні з ним, і позначку "-", якщо не згодні з цим твердженням.

Твердження:

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великим напруженням.
3. У мене рідко бувають головні болі після пережитих хвилювань або неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю ряд предметів, які, на мою думку, необхідні для моєї майбутньої професійної діяльності.
5. Яку з притаманних вам якостей ви цінуєте найбільше? (Відповідь напишіть _____).
6. Я вважаю, що життя варто присвятити обраній професії.
7. Я відчуваю задоволення від розгляду на заняттях складних проблем.
8. Я не вбачаю сенсу у більшості завдань, які виконуються у ВНЗ.
9. Я отримую велике задоволення від розповіді знайомим про свою майбутню професію.
10. Я досить-таки посередній студент, ніколи не буду зовсім хорошим, а тому немає сенсу докладати зусилля, щоб стати краще.

11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я твердо впевнений в правильності вибору професії.
13. Яких притаманних вам якостей ви б хотіли позбутися?
(Відповідь напишіть _____).
14. За зручних обставин я користуюся на іспиті підручними матеріалами (конспектами, шпаргалками, записами, формулами).
15. Найкращий час життя – студентські роки.
16. У мене надмірно неспокійний і переривчастий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі навчальні дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
18. За можливості я вступив би в інший ВНЗ.
19. Зазвичай я беруся за більш прості завдання, а більш складні залишаю на потім.
20. Для мене важко було зупинитися при виборі професії на одній з них.
21. Я можу спокійно спати за будь-яких неприємностей
22. Я твердо впевнений, що моя професія приносить мені моральне задоволення і матеріальне благополуччя в житті.
23. Мені здається, що мої друзі здатні навчатися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. З деяких практичних міркувань для мене це самий зручний ВНЗ.
26. У мене достатньо сили волі, щоб навчатися без нагадувань адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язано з незвичним напруженням.
28. Екзамени потрібно складати, затрачаючи мінімум зусиль.
29. Є багато ВНЗ, в яких я би міг навчатися з неменшим інтересом.
30. Яка з притаманних вам якостей найбільше заважає навчатися?
(Відповідь напишіть _____).
31. Я людина, що легко захоплюється, але всі мої захоплення певною мірою пов'язані з майбутньою роботою.
32. Неспокій про іспит або роботу, що не виконані вчасно, часто заважають мені спати.
33. Висока заробітна платня після закінчення ВНЗ для мене не головне.
34. Мені потрібно бути в доброму гуморі, щоб підтримати загальні рішення групи.
35. Я змушений був вступити у ВНЗ, щоб зайняти бажане положення у суспільстві, уникнути служби в армії.
36. Я вивчаю навчальний матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки – хороші професіонали, і я хочу бути схожим на них.
38. Для просування по службі мені необхідно мати вищу освіту.
39. Яка з притаманних вам властивостей допомагає навчатися у ВНЗ
(Відповідь напишіть _____).
40. Мені важко змусити себе вивчати як слід дисципліни, які прямо не стосуються моєї майбутньої професії.
41. Мене дуже турбують можливі невдачі.
42. Найкраще я навчаюся, коли мене періодично стимулюють, підганяють.

43. Мій вибір цього ВНЗ остаточний.
44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відставати від них.
45. Щоб переконати в будь-чому свою групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.
46. У мене зазвичай рівний і хороший настрій.
47. Мене приваблює зручність, чистота та легкість майбутньої професії.
48. До вступу у ВНЗ я давно цікавився цієї професією, багато читав про неї.
49. Професія, яку я отримую, найважливіша і найперспективніша.
50. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору цього ВНЗ.

Обробка та інтерпретація результатів

Слід підрахувати співпадання відповідей досліджуваного з ключем. Переважання за однією зі шкал виявляє домінуючу мотивацію:

Шкала «Набуття знань» (Максимум 12,6). За відповіді "так" на питання №4 – 3,6 балів; за №17 – 3,6 балів, № 26 – 2,4 балів. За відповіді "ні" на питання №28 – 1,2 бали; №42 – 1,8 бали.

Шкала «Оволодіння професією» (Максимум 10 балів). За відповіді "так" на питання №9 – 1 бал; за №31 – 2 бали, №33 – 2 бали, №43 – 3 бали; №48 – 1 бал, №49 – 1 бал.

Шкала «Отримання диплому» (Максимум 10 балів). За відповіді "так" на питання №24 – 2,5 бали; за №35 – 1,5 бали, №38 – 1,5 бали, №44 – 1 бал. За відповіді "ні" на питання №11 – 3,5 бали.

Аналіз відповідей пояснює специфіку мотиваційної сфери студента

**Зразок оформлення титульної сторінки самостійної письмової роботи
з дисципліни «Психологія»**

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка**

Кафедра _____

**Самостійна письмова робота
з дисципліни «Психологія»**

Студента _____ курсу

(факультет, група)

(прізвище ім'я, по-батькові)

Науковий керівник

(вказати вчений ступінь, звання, П.І.Б.)

Кількість балів: _____

Суми – 20____

Навчальне видання

ПСИХОЛОГІЯ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальність 012 дошкільна освіта;
спеціальність 013 початкова освіта
спеціальності 014 середня освіта: мова і література (англійська),
спеціальності 014 середня освіта: біологія та здоров'я людини,
спеціальності 014 середня освіта: географія

заочна форма навчання

Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Комп'ютерна верстка – О. Б. Кузіков

Підписано до друку 28.09.2020. Формат 60x86/16.
Гарн. Times. Друк ризогр. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 12,03. Обл.-вид. арк. 34,3.
Тираж 100 прим. Вид. № 18.

Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка